

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი

KUTAISI AKAKI TSERETELI DEVLET UNIVERSITESI
KAERTVELILOJI BILIMSEL ARASTIRMA ENSTITUSI

ტარიელ ფუტკარაძე

TARIEL PUTKARADZE

იმერკევის
მეტყველი მიწა-წყალი

İMERHEVİ'NİN KONUŞAN TOPRAĞI

I

I

სათავე,
აგარა, ბზათა,
შოლტისკევი, ივეთი, იმფკრევი,
ქოქლიეთი, მანატბა, ჯოკლევი, მანხატეთი...

Satave,
Agara, Bzata,
Şoltishevi, İveti, İmphrevli,
Koklieti, Manatba, Hohlevi, Maçhateti.....
(Artvin İli)

ქუთაისი
2007

KUTAISI
2007

Kartvelian Dialectology Research Institute, ATSU

Tariel Putkaradze

Imerkhevi Speaking Land

I

**Satave,
Agara, Bzata,
Sholtiskhevi, IveTi, Impkhrevli,
KoklieTi, Manatba, Khokhlevi, Machkhateti...
(Artvini Gubernia)**

**Kutaisi
2007**

ამ წიგნში თქვენ წაიკითხავთ აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორთა და სტუდენტთა 2007 წლის ზაფხულში თურქეთის რესპუბლიკაში ჩატარებული ექსპედიციის (დაფინანსდა უნივერსიტეტის რექტორატის მიერ) მოკლე ანგარიშს, რომელშიც წარმოდგენილია ართვინის გუბერნიის შავშეთის რაიონის მეიდანჩიკის ბელედიეს რამდენიმე სოფლის მიკროტოპონიმია; წიგნში, ასევე, ასახულია საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკის კეთილმეზობლობა...

წარმოდგენილ ნაშრომში გამოქვეყნებული და ექსპედიციის სხვა დოკუმენტური მასალა ინახება აწსუ ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტში.

Bu kitapta Kutaisi Akaki Tsereteli Devlet Üniversitesinin Akademik personel ve Öğretim-Öğretim üyelerince 2007 yazın Türkiye Cumhuriyetinde yaptıkları bilimsel araştırmanın kısa bir çalışma raporuna tanıyacaksınız. Kitapta Şavşat İlçesinin Meydancık Belediyesine ait birkaç köyün eski coğrafi terimleri incelenmiştir. Ayrıca Gürcüstan ile Türkiye arasındaki iyi komşuluk ilişkileri de yer almaktadır....

Kitapta yer almış belgeler Kartveloloji enstitüsünde bulundurmaktadır.

ISBN 978-99940-52-63-9

“ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“

© ტ.ფუტყარაძე

“KUTAIŞI DEVLET ÜNİVERSİTESİ” Yayınları

© T.Putkaradze

სარჩევი
İÇİNDEKİLER

ქართული ასო-ნიშნების სატრანსლიტერაციო სქემა.....	6
Gürcüce harflerin transliteration diagramı.....	6
ისტორიული ექსკურსი და ძმური პერსპექტივა	8
Tarihsel gezi ve kardeşçe bir gelecek.....	9
იმერვევის ადგილმდებარეობა და ჩვენი ექსპედიციის მიზანი	20
İmerhevi'nin coğrafi konumu ve araştırmamızın amacı.....	21
ექსპედიციის საქმიანი დღეები.....	26
Araştırma grubumuzun faaliyet günleri.....	27
03.08.06. გზადაგზა.....	26
03.08.06. Yol boyunca	27
04.08.06. განწირული ჭოროხი და ამაყი არტანუჯი.....	30
04.08.06. Yıkılmaya mahkum Çoruh ve mağrur Ardanuç	31
05.08.06. სათავე ანუ ფესტივალად ქცეული მარიამობა. ხანძთა	38
05.08.06. Satave Festivaline dönüşmüş Meryem Ana günü. Handzta.....	39
06.08.06. აგარა (ერიკლი). ნაჟდომი. თამარაძე - ერთიანი	52
ისტორიული მენსიერება.....	53
06.08.06. Agara (Erikli), Najdomi. Tamara – Yekpare Tarihin Belleği...	53
07.08.06. ბზათა და შოლტისვევი (ქარაილითი); სონერი.	60
იმფვრეგლის ციხე და ქართველთა დუგუნი.....	61
07.08.06. Bzata (Akbiyik) ve Şoltishevi (Karayığit); Soner Bey	61
İphrevli kalesi ve Kartveller'in düğünü.....	80
08.08.06. ივეთი (მისირლი). ულამაზესი ხედები ზიოსიდან	80
(თეფებაში) და უბიდან (ობა)	81
08.08.06. İveti (Mısırlı). Ziosi (Tepebaşı) ve Ube'den (Oba) görülen	81
muhteşem manzaralar	92
09.08.06. იმფვრეგლი (თაშქობრუ). ქოქლიეთი (მეჭმეთჯიკი).	92
იმნიეთი. რესულ ჯაფარიძე.....	93
09.08.06. İphrevli (Taşköprü). Koklieti (Mehmetcik). İmniyeti.	128
Resul Caparidze	129
10.08.06. მანატბა (იეშილჯე), ვოჯლევი (ჩალოპინარი), მანხატეთი	136
10.08.06. Manatba (Yeşilce). Hohlevi (Çağlıpınar), Maçhateti.....	137
დასკვნის ნაცვლად	140
Sonuç yerine	141
დამოწმებული ლიტერატურა.....	141
Kaynaklar	

**ქართული ასო-ნიშნების საერთაშორისო (ლათინური),
ინგლისური, გერმანული, თურქული და რუსული
შესატყვისები (სატრანსლიტერაციო სქემა)**

The international (Latin), English, German, Turkish and Russian
correspondences of the Georgian letters and graphemes
(transliteration diagram)

Ortak Kartvelgil yazı diline veya Gürcü lehçelerine ait kelime
köklerinin analizi sırasında, Gürcüce sesleri (fonemleri) Latin alfabesine
dayanarak yazabilmek için aşağıdaki şema kullanılmaktadır.
Gürcüce, İngilizce, Almanca, Türkçe, Rusça ve Uluslararası harfler.

ქართული ანბანი			საერთა- შორისო	ინგლი- სური ანბანი	გერმან- ული ანბანი	თურქ- ული ანბანი	რუს- ული ანბანი
ძველრ. ანბანი	ასომთ. ანბანი	ნუსხ. ანბანი					
ა	Ⴀ	Ⴁ	a	a	a	a	a
ბ			ā		ā	ā	
გ			ä		ä	ä	
დ	Ⴂ	Ⴃ	b	b	b	b	б
ე	Ⴃ	Ⴃ	g	g	g	g	г
ვ	Ⴃ	Ⴃ	d	d	d	d	д
ე	Ⴃ	Ⴃ	e	e	e	e	e
ე			ē		ē	ē	
ვ/წ	Ⴃ	Ⴃ	v(w)	v(w)	w	v	в
ზ	Ⴃ	Ⴃ	z	z	z	z	з
თ	Ⴃ	Ⴃ	t	t	t	t	
ი	Ⴃ	Ⴃ	i	i	i	i	и
კ	Ⴃ	Ⴃ	ķ	k	k	k	к
ლ	Ⴃ	Ⴃ	l	l	l	l	л
მ	Ⴃ	Ⴃ	m	m	m	m	м
ნ	Ⴃ	Ⴃ	n	n	n	n	н
ო	Ⴃ	Ⴃ	y	y		y	
ო	Ⴃ	Ⴃ	o	o	o	o	o

ქართული ანბანი			საერთა- შორისო	ინგლი- სური ანბანი	გერმან- ული ანბანი	თურქ- ული ანბანი	რუს- ული ანბანი
მხედრ. ანბანი	ასომთ. ანბანი	ნუსხ. ანბანი					
ა			ö		ö	ö	
ბ	Ⴀ	Ⴁ	p□	p	p	p	п
ჟ	Ⴃ	Ⴃ	ž	dz	dsj	j	ж
რ	Ⴄ	Ⴅ	r	r	r	r	р
ს	Ⴆ	Ⴇ	s	s	s	s	с
ტ	Ⴈ	Ⴉ	ţ	t	t	t	т
უ	Ⴊ(Ⴋ)	Ⴋ	u	u	u	u	у
ჲ			ū		ū	ū	
ჳ			ü		ü	ü	
ფ	Ⴌ	Ⴍ	p	p	f(v)	p	ф
ქ	Ⴎ	Ⴏ	k	k	q	k	
კ°			k°			k°	
ღ	Ⴐ	Ⴑ	ğ	gh		ğ	
ზ°			ğ°			ğ°	
ყ	Ⴒ	Ⴓ	q	q		q	
ყ			ყ			ყ	
შ	Ⴔ	Ⴕ	š	sh	sch	š	ш
ჩ	Ⴖ	Ⴗ	č	ch	tsch	č	ч
ც	Ⴘ	Ⴙ	c	ts	c	ts	ц
ძ	Ⴚ	Ⴛ	j	dz		dz	
წ	Ⴜ	Ⴝ	č	ts		tz	
ჭ	Ⴞ	Ⴟ	č	ch	ch	tj	
ხ	Ⴟ	Ⴐ	h	kh	ch	kh	x
ც	Ⴒ	Ⴓ	h			h	
ჯ	Ⴔ	Ⴕ	j	j	dsh	c	
ჰ	Ⴖ	Ⴗ	h	h	h	h	
ზ			ü				

ისტორიული ექსკურსი და ძმური პერსპექტივა

ისტორიული საქართველოს სახელმწიფოს ერთ-ერთი წამყვანი კულტურული ცენტრი **იმერკვევი** კლარჯეთ-შავშეთის შემადგენელი ნაწილია; ავტოქთონი ეთნიკური ქართველებით მჭიდროდ დასახლებული ისტორიული ზემო ქართლი დღეს თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაშია.

ძვ.წ. II ათასწლეულის შუა პერიოდიდან **ჭოროხის ხეობა**, ზოგადად, **ზემო ქართლი** ქართველური სახელმწიფოს ცენტრია (ციხე-ქალაქები - თორთუმი/შაშილუ/სასირე და არტანუჯი; ადრეული ისტორიის შესახებ უფრო ვრცლად იხ., ტ.ფუტკარაძე, 2005).

ძვ.წ. IV-III საუკუნეებიდან - აზონის, ქუჯისა და ფარნავაზის დროს - ქართველური სახელმწიფოებრივი ცენტრი მცხეთის რეგიონში ინაცვლებს (ჩანს, აქტუალური გახდა კავკასიონის გადმოსასვლელების დაცვა), თუმცა არტანუჯის მნიშვნელობა არ დაკნინებულა.

არტანუჯს დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა ვახტანგ გორგასლის სახელმწიფოსათვის (ახ.წ. V საუკუნე); არტანუჯიდან და მის გარშემო არსებული სამონასტრო ცენტრებიდან დაიწყო ქართლის (სრულიად საქართველოს) - დავითისა და თამარის საქართველოს აღორძინება არაბობის (VII-VIII სს.) შემდეგ...

XVI-XVII საუკუნეებში სამხრეთი საქართველო - ისტორიული მესხეთი (რომელშიც შედიოდა სამცხე, ჯავახეთი, აჭარა, კლარჯეთი, ერუშეთი, ჭანეთი, ლაზეთი, სპერი, კოლა, ორივე ტაო...) სპარსელებისა და თურქების ბრძოლის ასპარეზი იყო; შავშეთ-იმერკვევს დიდად ავნო ჯაყელების სეპარატიზმმაც.

ანატოლიისა და კონსტანტინეპოლის დაპყრობის შემდეგ ოსმალებმა სულთან სულეიმან დიდის დროს (1552-1566 წ.) დაიკავეს არზრუმი, ვანი და ყარსი... ათაბაგ ქაიხოსრო მეორის დროს (1545-1573 წ.), 1550 წელს დაიპყრეს მთელი ჭოროხის აუზი; ამ დროიდან ტაო-კლარჯეთი (იმერკვევითურთ) სამცხე-საათაბაგოსთან ერთად შედიოდა ერზერუმის საფაშოში.

ისტორიული ექსკურსი და ძმური პერსპექტივა

ისტორიული საქართველოს სახელმწიფოს ერთ-ერთი წამყვანი კულტურული ცენტრი **იმერვევი** კლარჯეთ-შავშეთის შემადგენელი ნაწილია; ავტოქთონი ეთნიკური ქართველებით მჭიდროდ დასახლებული ისტორიული ზემო ქართლი დღეს თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაშია.

ძვ.წ. II ათასწლეულის შუა პერიოდიდან **ჭოროხის ხეობა**, ზოგადად, **ზემო ქართლი** ქართველური სახელმწიფოს ცენტრია (ციხე-ქალაქები - თორთუმი/შაშილუ/სასირე და არტანუჯი; ადრეული ისტორიის შესახებ უფრო ვრცლად იხ., ტ.ფუტყარაძე, 2005).

ძვ.წ. IV-III საუკუნეებიდან - აზონის, ქუჯისა და ფარნავაზის დროს - ქართველური სახელმწიფოებრივი ცენტრი მცხეთის რეგიონში ინაცვლებს (ჩანს, აქტუალური გახდა კავკასიონის გადმოსასვლელების დაცვა), თუმცა არტანუჯის მნიშვნელობა არ დაკნინებულა.

არტანუჯს დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა ვახტანგ გორგასლის სახელმწიფოსათვის (ახ.წ. V საუკუნე); არტანუჯიდან და მის გარშემო არსებული სამონასტრო ცენტრებიდან დაიწყო ქართლის (სრულიად საქართველოს) - დავითისა და თამარის საქართველოს აღორძინება არაბობის (VII-VIII სს.) შემდეგ...

XVI-XVII საუკუნეებში სამხრეთი საქართველო - ისტორიული მესხეთი (რომელშიც შედიოდა სამცხე, ჯავახეთი, აჭარა, კლარჯეთი, ერუშეთი, ჭანეთი, ლაზეთი, სპერი, კოლა, ორივე ტაო...) სპარსელებისა და თურქების ბრძოლის ასპარეზი იყო; შავშეთ-იმერვევს დიდად ავნო ჯაყელების სეპარატიზმმაც.

ანატოლიისა და კონსტანტინეპოლის დაპყრობის შემდეგ ოსმალებმა სულთან სულეიმან დიდის დროს (1552-1566 წ.) დაიკავეს არზრუმი, ვანი და ყარსი... ათაბაგ ქაიხოსრო მეორის დროს (1545-1573 წ.), 1550 წელს დაიპყრეს მთელი ჭოროხის აუზი; ამ დროიდან ტაო-კლარჯეთი (იმერვევითურთ) სამცხე-საათაბაგოსთან ერთად შედიოდა ერზრუმის საფაშოში.

Tarihi gezi ve kardeşçe bir gelecek

Tarihsel Gürcistan ülkesinin önde gelen kültürel merkezinden biri olan İmerhevi ,Klarcet-Şavşatın parçasıdır. Avtokton (yerli) Gürcülerle yoğun yerleşim yeri olan tarihsel Yukarı Kartli, bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin içindedir.

M.Ö. II. binyılın ortalarından Çoruh Vadisi, genel olarak Yukarı Kartli, Gürcü ülkesinin merkezidir. (kaleşehirler – Tortum /Şaşılı /Sasire ve Ardanuç; erkendönem tarihi hakkında daha kapsamlı olarak bakınız, T.Putkaradze, 2005).

M.Ö. IV-III yüzyıllardan – Azon, Kuci ve Parnavaz dönemi – Gürcü ülkesinin merkezi Mtskheta bölgesine geçiyor (Görülüyor ki, Kavkasioni geçit yerlerinin korunması güncellik kazanmıştır), Gerçi Ardanuç'un önemi azalmamıştır. Ardanuç

özellikle Vahtang Gorgasali'nin büyük Gürcü ülkesi için stratejik değerdedi (M.S. V yy); Ardanuçtan ve çevresindeki manastır merkezlerinden Kartli'nin (tümüyle Gürcistan'ın) - "David'in ve Tamar'ın Gürcistanı" 'nın Arap döneminden sonra yükselişi başladı. (VII-VIII.yy)...

XVI-XVII yüzyıllarda Güney Gürcistan – Tarihsel Meskheta, kapsamındaki Samtskhe, Javakheti, Achara, Klarjeti, Erusheti, Chaneti, Lazeti, Speri, Kola, her iki Tao.... İranlılar'ın ve Türkler'in çatışma alanını oluşturuyordu; Şavşat – İmerkhev'e Jaqeliler'in ayrılıkçılığı büyük zarar verdi.

Anadolu'nun ve İstanbul (Konstantinopol)un fethinden sonra Osmanlılar, Büyük Sultan Süleyman zamanında (1552-1566y.) Erzurum'u , Van'ı ve Kars'ı ele geçirdiler. Atabey II Keyhüsrev zamanında (1545-1573y.), 1550 yılında bütün Çoruh havzasını ele geçirdiler. Bu zamandan sonra Tao-Klarjeti (İmerheviyle), Samtskhe Atabeyliğiyle beraber, Erzurum Paşalığı'na dahildi.

დასუსტებული საქართველო ვერ ახერხებს მესხეთის დაბრუნებას, მეტიც: **მას ანგარიშს არც ერთი იმპერია აღარ უწევს** და ცდილობს მიისაკუთროს ეს სტრატეგიული ტერიტორია. ირანი ამოად დაშვრა: **სოფელ ზოპაბში** 1639 წლის 18 მაისს ირანსა და ოსმალეთს შორის დადებული ზავით, მესხეთი ოსმალეთს დარჩა; ამის შემდეგ დამპყრობლები უფრო წარმატებით ავიწროებენ, დევნიან, კლავენ ერთიანი საქართველოსთვის მებრძოლ თავდა-აზნაურებსა და გლეხებს... ქართველთაგან დაცარიელებულ სოფლებში ოსმალეები ასახლებენ მომთაბარე თათებს, თარაქამებს; ქართველობა კომპაქტურად მხოლოდ მაღალმთიან ადგილებში - ძნელად დასაპყრობ და რთულად საცხოვრის ხეობებში - შემორჩა. ადგილზე დარჩენილი ქართველობა თანდათან, ეკონომიკური შეღავათების მოპოვების მიზნით, მაჰმადიანობას იღებს, მაგრამ ინარჩუნებს ზოგადქართველური კულტურის განმსაზღვრელ მთავარ ფენომენს - ენას (საოჯახო ენის სტატუსით - ადგილობრივ ქართველურ კილოებს: ლაზურს, შავშურს, ტაოურს, მაჭახლურს, ლივანურს).

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ, ბერლინის ტრაქტატით, ისევ საქართველოს იგნორირებით, იმპერიული გარიგებით, უკვე რუსეთს დარჩა ყარსისა და ბათუმის ოლქები (არტანის, ერუშეთის, შავშეთის რაიონებითურთ); ამ ტრაქტატს ერთი დადებითი შედეგიც ჰქონდა: საუკუნეების განმავლობაში იძულებით დაცალკეებული ქართული მიწა-წყალი ფაქტობრივად გაერთიანდა.

რუსეთის **მართლმადიდებლურმა** იმპერიამ უფრო მძლავრად შეუტია ქართველობას: მან გააუქმა **საქართველოს** მართლმადიდებლური **ეკლესიის ავტოკეფალია**, ხოლო შემოერთებულ ე.წ. “სამუსლიმანო საქართველოში” ძალაში დატოვა “შარიათი”; მეტიც, “რუსები ღვთისმსახურებს იწვევდნენ ანატოლიიდან, რამაც მხოლოდ გამაჰმადიანების პროცესი კი არა, ამ მხარის გათურქების პროცესიც გააღრმავა” (შ.ლომსაძე).

Güçsüz kalmış Gürcistan Meskheti’yi geri alamıyor, dahası: İmparatorluklar gözardı edip durumu, bu stratejik alanı kendine katmak istiyor. İran nafile uğraştı: 18 Mayıs 1639 yılında Zohab Köyü’nde İran ve Osmanlılar arasında yapılan anlaşmayla Meskheti Osmanlılara kaldı; Sonrasında fetih güçleri daha başarıyla baskı, kovuşturmayla Gürcistan’ın bütünlüğü için mücadele veren derebeylerini ve köylüleri yok ediyorlar... Gürcülerden boşalan köylere Osmanlılar , göçebe Türkleri, Tatlar’ı, Terekemeleri yerleştiriyor; Toplu olarak Gürcüler sadece yüksekdağlık yerlerde – zor ele geçen ve zorlu vadilerde – kaldılar. Yerinde kalan Gürcüler zamanla, ekonomik muafiyet-imtiyazlar alabilmek için Müslümanlığa geçiyor , ama genel Gürcü kültürünü belirleyen ana fenomeni –dilini (Aile dili statüsüyle-Yerli Gürcü lehçelerini: Laz, Şavş, Tao, Machakhel, Livan) koruyorlar.

1877-1878 yılları Rusya-Osmanlı savaşı sonunda, Berlin Antlaşması’yla, yine Gürcistan görmezden gelinilerek, imparatorluk mutabakatıyla Kars ve Batum Bölgeleri Rusya’ya kaldı.(Ardahan, Erusset ve Şavşat Bölgeleri). Böyle olmakla beraber yüzyıllar boyu zorla ayrılmış Gürcü toprağı reel olarak birleşmiş oldu.

Rusya imparatorluğu daha güçlü şekilde Gürcülüğün üstüne geldi. Ortodoks Kilisesinin bağımsızlığını lağvetti ve Gürcistan’a birleşen yerlerde “şariat”ı geçerli tuttu, dahası “Ruslar, Anadolu’dan din adamlarını davet ediyor. Bu ise sadece müslümanlaştırma sürecini değil Türkleştirme sürecini de derinleştirdi. (S.Lomsadze).

რუსების მცდელობის მიუხედავად, ახალციხე-ახალქალაქში მაინც დარჩნენ მუსლიმი ქართველები; მაგ., 1832 წელს, ცნობილი მოგზაურობის შემდეგ, დი ბუა დი მონპერე ასკვნის: “ახალციხის საფაშოში **თურქებად მიჩნეული მოსახლეობის დიდი ნაწილი ქართველია**, რომელთაც მიღებული აქვთ ომარის სექტის მაჰმადიანობა; მათ შენარჩუნებული აქვთ ქართული ენა, ქართული გვარები და ქართველთათვის დამახასიათებელი ზნე-ჩვეულებანი... **წლობით გარემოების ზეგავლენის მიუხედავად, ადგილობრივი მოსახლეობა რჩება მარადის ქართველ ტომად**“...

რუსეთის იმპერია ხელს უშლიდა ოსმალებისგან გამაჰმადიანებული ქართველობის მობრუნებას დედარელიგიისკენ - ქრისტიანობისკენ; მაგ., 1888 წელს **არქიმანდრიტი ამბროსი ხელაია** არწმუნებს ეგზარქოს პალადიეს:

“ბათუმისა და ართვინის ოლქებში ჯერ კიდევ არის შემორჩენილი ქრისტიანული წეს-ჩვეულებები, იოლია ქართველების მობრუნება მართლმადიდებლობაზე“...

რიტორიკულ კითხვას პასუხი არ სჭირდება, მაგრამ მ.თამარაშვილის 100 წლის წინანდელი წუხილის გვერდით გავიხსენებთ ა. ყიფშიძის იმავდროინდელ დასკვნასაც:

მიხეილ თამარაშვილი: “თურქთა უღლიდან განთავისუფლების შემდეგ **რა ხელშემწყობი მიზეზებით** იკიდებს ფეხს თურქული ენა სამცხე-ჯავახეთის ქართველ მაჰმადიანებში?“ ან: “ახალ დროებში რატომ ბნელდება ერთ დროს თავმოწონებული **მესხი, სწავლითა ქებული**?..“

ალექსანდრე ყიფშიძე: “საოცარი ამბავია, მაგრამ შეურყეველი და ჭეშმარიტი ისაა, რომ ქართული ენა უფრო დაიხარა რუსების მოსვლის შემდეგ სამცხე-საათაბაგოში... მიზეზი ისაა, რომ ქართულმა ენამ ხალხში ფუნქცია დაკარგა რუსობის მართვა-გამგეობის დროს, აღარაა იგი ხმარებაში სკოლაში, სასამართლოსა და პოლიცია-ადმინისტრაციაში“ (ა.ფრონელი, 1991, გვ. 135).

Ruslar’ın çabasına rağmen, Akhaltsikhe – Akhalkalaki ‘de müslüman Gürcüler kaldı. Örn., 1832 yılında bilinen seyahatı sonunda Di Bua di Monpere sonuç çıkarıyor: “Akhaltsikhe Paşalığı’nda Türk olarak kabul edilen nüfusun büyük bir kısmı Gürcü’dür. Bunlar Ömer (Hz.Ömer) müslümanlığını benimsemiş olup, Gürcü dilini, Gürcü soyadını, töre-geleneklerini kaybetmemişlerdir. Yılların dış etkenlerine rağmen, yerli halk Gürcü boyu olarak kalmaktadır’...

Rus imparatorluğu, Osmanlılar’ın müslümanlaştırdığı Gürcüler’in dinlerine yeniden dönmesine engel oluyordu; Örn., 1888 yılında Arkimandrit (büyük manastır rahibi) Ambros Khelaia Egzarkos Paladies’e anlatıyor:

“Batum ve Artvin bölgelerinde henüz hıristiyan töre-gelenekleri vardır. Gürcüler’in ortodoksluğa döndürülmesi kolaydır”...

Retorik soru yanıt gerektirmiyor, ama M.Tamarashvili’nin 100yıl önceki yürek ağrısının yanında A.Kipşidze’nin o zamanki yorumunu hatırlayalım:

Mikheil Tamarashvili: “Türk boyunduruğundan sonra hangi nedenlerle Türk dili Samtskhe-Javakheti’de müslüman Gürcüler arasında kök buluyor?” ya da “ yeni dönemde mağrur-aydın Meskhi nasıl cahilleşiyor?...”

Aleksandre Qipşidze: “Şaşılacak durumdur, ama sarsılmaz gerçek o dur ki, Ruslar’ın gelmesinden sonra Gürcü dili Samtskhe Atabeyliğinde okullarda, mahkemede ve polis-idari yapıda Gürcü dili kullanılmayıp halk içinde fonksiyonunu kaybetti...” (A.Froneli, 1661 Sayfa 135).

1920 წლის რუსეთ-თურქეთის მოსკოვის გარიგების შესაბამისად, 1921 წლის 13 ოქტომბერს ყარსში საქართველოს ლეგიტიმური ხელისუფლების (ნ.ჟორდანიას მთავრობის) იგნორირებით, საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს სახელით თურქეთთან ხელი მოაწერინა თავის მარიონეტ უკანონო რეჟიმს - სერგო ორჯონიკიძის ბოლშევიკურ ხუნტას (ე.წ. საბჭოთა საქართველოს ფაქტობრივ ხელისუფლებას); ამ ხელშეკრულების “ძალით”, თურქეთმა მიიღო ბერლინის ტრაქტატით “დაკარგული” ტერიტორიები, მათ შორის, ართვინის ვილაიეთი, სადაც შედის ისტორიული ქართული მიწა-წყლის მნიშვნელოვანი ნაწილი: ტაო, კლარჯეთი, ლივანი (ნიგალი), ზედა მაჭახელი, ოლთისი, შავშეთი, იმერჯევი (1993 წელს გაურკვეველ სიტუაციაში ამ ხელშეკრულებას ვადა გაუგრძელდა)...

დღეს საქართველო საბოლოოდ თავისუფლდება რუსეთის იმპერიისგან; ევროპულ ღირებულებებსა და სახელმწიფოთა ევროპულ კავშირზე ორიენტირება ახალ და ორმხრივად საინტერესო პერსპექტიულ ველს ქმნის თანამედროვე თურქეთსა და საქართველოს შორის: **დამოუკიდებელი საქართველო ერთადერთი გზაა თურქეთისთვის თურქულენოვან სამყაროსთან (აზერბაიჯანი, შუა აზია) დასაკავშირებლად; საქართველოსაც სჭირდება სანდო, არააგრესიული მეზობელი და პარტნიორი...** შესაბამისად, **ორმხრივად მომგებიანია თურქეთ-საქართველოს კეთილმეზობლობა.**

ერთი აქტუალური თემაც:

ძველი ტოპონიმები ინახავენ ავტოქტონი მოსახლეობის ენას; ხალხური მეხსიერება ლეგენდარულ-მითური ფორმით ინარჩუნებს შორეულ წარსულს... გამარჯვებული მომხდლური ცდილობს, მოსპოს დამხვდურის ისტორიული ცნობიერება: ხალხს ფიზიკურად ანადგურებს (იშვიათად) ან უცვლის მას ენასა და კულტურას. ასიმილაციის პროცესი მთავრდება ძველი ონომასტიკონის შეცვლით. ამგვარ გზას ადგა ოსმალეთის იმპერიაც, რუსეთის იმპერიაც და ა.შ.

1920 yılın Rusya – Türkiye Moskova sözleşmesine uygun olarak, 13 Ekim 1921-de Kars’da yasal Gürcistan hükümeti görmezden gelinilerek, Sovyet Rusya’sı Gürcistan adına kendi kukla kanunsuz rejimine bolşevik cunta Sergo Orjonikidze ile Türkiye ile anlaşma imzalatıldı. (Sovyet Gürcistan’ın reel hükümeti diye adlandırılan); Bu anlaşmanın “gücüyle” Türkiye Berlin Antlaşmasıyla “kaybettiği” yerleri geri aldı. Bunlar arasında Artvin ili, Gürcistan’ın tarihi önem taşıyan yerlerini: Tao, Klarjeti, Livani (Ngali), yukarı Machakel, Oltis, Şavşat, İmerkhev (1993 yılında açık seçik olmayan ... bir durumda bu anlaşmanın süresi uzatıldı)...

Bugün Gürcistan nihai olarak Rus imparatorluğu’ndan kurtuluyor; Avrupa değerleri ve devletin Avrupa Birliği’ne yönelimi yeni ve iki taraf modern Türkiye ve Gürcistan için alan oluşturmaktadır: Bağımsız Gürcistan, Türkiye için Türk dünyasına (Azerbaycan, Orta Asya) ulaşmak için tek yoldur; Gürcistan’a güvenilir, agresif olmayan komşu ve partner gereklidir .

Türkiye-Gürcistan’ın iyi komşuluk ilişkileri iki ülke yararınadır.

Bir aktüel konu daha:

Eski toponimler (yer adları) yerli nüfusun dilini saklarlar; Halkın belleği, efsane-mitolojik forma uzak geçmişi yaşıyor. Galip olan tarihsel belleği silmeye çalışıyor. Halkı yok ediyor (ender olarak), ya dili ve kültürünü yok ediyor. Asimilasyon süreci eski onomastiğin (özel adların) değişimiyle tamamlanıyor. Bu yolu izliyordu Osmanlı imparatorluğu, Rus imparatorluğu v.b.

რუსეთისაგან განსხვავებით, ბოლო პერიოდში ევროკავშირზე ორიენტირებული თურქეთის ხელისუფლება კარგად აცნობიერებს, რომ თურქეთის რესპუბლიკის საზღვრებში არსებული ქართველური ენა-კილოები და კულტურულ-მატერიალური ძეგლები **დიდი სიმდიდრეა** როგორც თურქეთის, ასევე საქართველოს მოსახლეობისათვის (თურქეთისთვის კი ფინანსური მოგების მოტანაც შეუძლია ამ რეგიონში დაგეგმილ ტურისტულ მარშრუტებს); შესაბამისად, ამჟამინდელი ხელისუფლება აღარ ზღუდავს ქართველი მეცნიერების გადაადგილებას ტაო-კლარჯეთსა და ცენტრალურ თურქეთში, მეტიც, ხელს უწყობს ქართველი და თურქი მკვლევრების თანამშრომლობას რეგიონის კულტურული მემკვიდრეობის შესწავლა-პოპულარიზაციაში... ამგვარი თანამშრომლობისა და **თურქეთ-საქართველოს ბოლოდროინდელი აქტიური კეთილშობილობის** ამსახველი მრავალმეტყველი ნიმუში იყო ჩვენი ექსპედიცია:

2006 წლის 4 აგვისტოდან 11 აგვისტომდე მეცნიერთანამშრომელთა სამეცნიერო და სტუდენტთა საველე-სასწავლო ექსპედიციას **დიობანის ბელედიეს** სოფლებმა გვიმასპინძლა...

იმერვეველი ქართველებიცა (გურჯები) და თურქებიც უზომო სიყვარულით, მონატრებით, პატივისცემით დაგვხვდნენ; გურჯისტანსა და თურქეთს შორის არსებული მრავალწახნაგოვანი გზახსნილობით ძალზე გახარებული თანამომენი მშობლიური ქვეყნების ურთიერთობების შემდგომ გაღრმავებას და ევროპულ სივრცეს მოსმიმავალი იმედებით ელიან... თუმცა არიან ისეთებიც, რომლებიც ეჭვით უყურებენ მომავალს.

ჩვენი მთავარი თურქი მასპინძელი გამორჩეულად გულლიად შეგვხვდა:

თურქეთ - საქართველოს მეგობრობის კერძო გამოხატულებად იქცა **მეიდანჩიკის** (დიობანის) სკოლის დირექტორის - ბატონი **სონერ გოგერჯინის** და ჩემი დამეგობრება: ბატონმა სონერმა როცა გაიგო, რომ ჩვენ ქუთაისში ვასწავლით მათ ენას, კულტურას - ვართ

Rusya'dan farklı olarak son zamanlarda Avrupa Birliği'ne yönelim gösteren Türk hükümeti, biliyor ki Türkiye Cumhuriyeti içinde mevcut dil-lehçeler ve kültürel – maddi eserler, Türkiye için olduğu gibi Gürcü halkı için de büyük bir zenginliktir. (Bu bölgedeki turistik güzergahlar Türkiye için mali gelir getirebilir); Buna uygun olarak da şu anki hükümet Gürcü bilimadamlarının seyahatlerini Tao-Klarjeti'de ve Türkiyenin diğer merkezlerinde sınırlamıyor, dahası Gürcü ve Türk araştırmacıların bölgedeki kültürel mirası araştırma – yaygınlaşmasına olanak veriyor. Böyle işbirliğinin ve Türkiye-Gürcistan'ın son zamanlardaki aktif iyi komşuluk örneğini gösterenlerden biri de bu bizim seyahatimizdi:

2006 yılında 4 ağustostan 11 ağustosa kadar gezici-öğretici seyahatimizde öğrenci ve öğretim elemanlarımıza Meydancık (Dioban) Belediyesi'nin köyleri evsahipliği yaptı.

İmerhevli Gürcüler ve Türkler sevgi, özlem ve saygıyla karşıladılar; Gürcistan ve Türkiye arasında mevcut çok yönlü açıklıkla sevinçli insanlar ülkelerinin ilişkilerinin derinleşmesiyle Avrupa'ya uzanan yolda umutla bekliyorlar. Bunula beraber geleceğe şüpheyle bakanlar da var.

Türk evsahibimiz bizi içinden karşıladı.

Türkiye-Gürcistan dostluğunun bir örneği benim ve Meydancık (Dioban) Bölge okulu Müdürü – Soner Gögerçin Bey'in arkadaşlığı oldu: Bizlerin Kutaisi kentinde onların dilini ve kültürünü öğrettiğimizi duyunca

თურქული კულტურის გულწრფელი დამფასებლები და ექსპედიციის მიზანი თურქული ენის ცოდნის გაღრმავებაც იყო, მრავალმხრივი დახმარება გაგვიწია; მან “ლამაზი გურჯისტანიდან ჩასულ სტუმრებს“ საკუთარ ოჯახშიც გულუხვად გვიმასპინძლა. ჩვენმა მასპინძელმა მომდევნო ექსპედიციების ბაზადაც შემოგვთავაზა თავისი სკოლა...

აქვე, კიდევ ერთხელ აღვნიშნავთ, რომ **საქართველო-თურქეთის კეთილმეზობლური დამოკიდებულება** ძალზე მნიშვნელოვანია ორივე სახელმწიფოსათვის და ამ ურთიერთობებს სხვებისგანაც უნდა მოფრთხილება. მომავალში ევროპული სივრცეც გაგვეერთიანებს, მაგრამ მანამდეც (და მის გარეშეც!), საბედნიეროდ, თურქეთში ბევრსა აქვს გაცნობიერებული არა მხოლოდ **საქართველოს უალტერნატივო როლი** აზერბაიჯანსა და შუა აზიის თურქულენოვან სახელმწიფოებთან საურთიერთოდ, არამედ საქართველოს **ზოგადკავკასიური ფუნქციაც...** საქართველოც აფასებს რეგიონში თურქეთის მნიშვნელობას და მის მხარდაჭერას.

...და ამავე პარაგრაფის ბოლოს ვიტყვი იმას, რაც ჩემთვის, როგორც ქართველოლოგისთვის, ამ ეტაპზე **განსაკუთრებით არსებითია:**

ჩვენ - საქართველოსა და თურქეთის მოქალაქეებს - გვაქვს ერთნაირი ვალდებულება, მივხედოთ თურქეთის ტერიტორიაზე არსებულ ქართულ კულტურულ ძეგლებსა და თურქეთის რესპუბლიკის ავტოქთონი ქართველების მეტყველებას; მეტყველება გამორჩეულად საინტერესოა **ენათმეცნიერული თვალსაზრისით**, ვინაიდან იგი ასახავს ორი დიდი კულტურის (ქართველოურისა და თურქულის) თანაარსებობას; კერძოდ: ქართველთა (იმერველეთა, ტაოელთა, ლაზთა...) დედაენა ქართულია, სახელმწიფო ენა - თურქული, შესაბამისად, ძალზედ საინტერესოა აქაურთა ორენოვნების (ბილინგვიზმის) თავისებურებების კვლევა, **სამეტყველო კოდების შერევა**, ცვლილებაგანცდილი ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი, ლექსიკა...

Türk kültürüne verdiğimiz özeni ve gezimizin bir amacının da bilgimizi arttırmak olduğunu öğrenince çok yönlü yardımını gösterdi: O “güzel Gürcistan’dan gelen misafirleri” kendi evinde de cömertçe ağırladı. Evsahibimiz gelecek seyahatimizde yine kendi okulunu merkez almamızı teklif etti.

Burada yine bir kez belirtiriz ki Gürcistan-Türkiye’nin iyi komşuluk ilişkileri iki ülke için önem taşımaktadır ve bu ilişkilere başkaları da özen göstermelidir. Gelecekte Avrupa alanı da bizleri bir araya getirebilir, ama o zamana kadar (ve onsuz da!) mutluluk vericidir ki, Türkiye’de çok kişi Azerbaycan ve Orta Asya ile ulaşmada Gürcistan’ın alternatifsiz rolünün ve de genel Kafkasyadaki fonksiyonunun farkındadır. Gürcistan da bölgede Türkiye’nin barış ve desteğine değer vermektedir.

... ve bu paragrafin sonunda bir Kartvelolog olan benim için aşamada özellikle önemli şeyi söylemeliyim :

Bizlerin - Gürcistan ve Türkiye vatandaşlarının – benzer görevleri vardır. Türkiye’de bulunan Gürcü kültür eserleri ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Otokton Gürcüler’in diline sahip çıkalım; dilbilim için konuşma daha bir enteresandır, çünkü o iki büyük kültürün (Gürcü ve Türk) birlikteliğini gösterir; öзде: Kartveller’in (İmerhevli, Taolu, Lazlar’ın...) anadili Gürcücedir, devlet dili Türkçe, buna bağlı olarak burdaki iki dilliliğin (bilingvizm) özelliklerinin incelenmesi ilginçtir. Konuşma kodlarının karışması, değişime uğramış fonetik, morfoloji, sentaks kelime hazinesi.

იმერჯევის ადგილმდებარეობა და ჩვენი ექსპედიციის მიზანი

ტაო-კლარჯეთის სოფლები გაშენებულია მდ. ჭოროხის შენაკადების ხეობებში, რომლებიც ერთმანეთისაგან მკვეთრად გამიჯნულია მაღალი მთებითა და კლდოვანი ადგილებით. ასეთი გეოგრაფიული პირობების ხელშეწყობით საუკუნეთა განმავლობაში **ისტორიულ კლარჯეთში ჩამოყალიბდა** ერთმანეთისაგან მეტ-ნაკლებად განსხვავებული ქართველური დასახლებანი, როგორცაა: მაჭახელი (მაჭიხელი, ისტ. მიჭიხიანი), შავშეთ-იმერჯევი, ნიგალი/ლივანი (ლივანი) და საკუთრივ კლარჯეთი.

ისტორიულ შავშეთს დაახლოებით მოიცავს დღევანდელი შავშეთის რაიონი.

იმერჯევი შავშეთის რაიონში შედის. იმერჯევი იწყება შერთულიდან (რომელიც მალე წყალქვეშ მოექცევა) და მოიცავს რამდენიმე პატარა მდინარის ხეობას აჭარის საზღვრამდე. იმერჯევის სოფლებია: შერთული, შარაბული, სინკოთი, ჩაქველთა, დასამობი, ბრილაგარა, დავლათი, ოთკლდე, სვირევანი, ჯვარისხევი, ჩიხის ხევი, ბაზგირეთი, დიდხანი, ზიოსი, ხევწვრილი, დაბა, უბე, ჩიხორი, თეთრაკეთი, არდიასწმინდა (ნ.მარი — ანდრია წმინდა), ლიბანი, წყალსიმერი, შოლტიხევი, ბზათა, წეთილეთი, ნოხლევი, ზაქიეთი, მაჩხატეთი, მანატბა, აგარა, იმფჯრევი, ქოქლიეთი, დიობანი, ივეთი, გამეშეთი, დავითეთი, ფარნუხი (ფარამუხი), დიდმერე, რიოლეთი (ნიოლეთი), გოგიეთი, გომთა, ჯვარები, ჩიხვტა...

ამ რეგიონში იშვიათად თუ ჩატარებულა მრავალდარგობრივი აკადემიური სამეცნიერო ექსპედიციები...

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის **ქართველოლოგიის ინსტიტუტის** (ქართველური დიალექტოლოგიის) უპირველესი მიზანია ქართველური

İmerhev'in coğrafi konumu ve araştırmamızın amacı

Tao-Klarjeti'nin köyleri Çoruh nehrinin kolları üzerinde birbirinden belirgin şekilde yüksek dağlarla ve yerlerle ayrılan vadilere sıkışmıştır. Böyle coğrafik koşullar nedeniyle asırlar boyunca Klarjeti'de az çok farklılık gösteren Gürcü yerleşimleri oluşmuştur; Machakheli (Machikheli, tar.Michikhiani), Shavshet-İmerkhevi, Nigali/Ligani (Livani) ve özelde Klarjeti de olduğu gibi.

Tarihsel Şavşat yaklaşık olarak bugünkü Şavşat bölgesini kapsar.

İmerhev Şavşat bölgesine girmektedir. İmerkhev, Şavşat'tan başlayıp (yakın gelecekte su altında kalacak) bir kaç küçük ırmak vadisini kapsar ve Achara sınırına varır. İmerhev'in köyleri şunlardır: Shertuli, Sharabuli, Sinkoti, Chakvelta, Dasamobi, Brilagara, Davlati, Otklde, Svirevani, Jvariskhevi, Chikhiskhevi, Bazgireti, Didkhani, Ziosi, Khevtsvrili, Daba, Ube, Chikhori, Tetraketi, Ardiatsminda (N.Marr-Andria-Tsminda), Libani Tskalsimeri, Sholtiskhevi, Bzata, Tsetileti, Khokhlevi, Zakieti, Machateti, Manatba, Agara, İpkhrevli, Koklieti, Diobani, İveti, Gamesheti, Daviteti, Parnukhi (Paramukhi), Didmere, Rioleti (Nioleti), Gogieti, Gomta, Jvarebi, Chikhvta.

Bu bölgelerde yapılan akademik bilimsel geziler azdır.

Akaki Tsereteli Devlet Üniversitesi- Kartveloloji Enstitüsü (Gürcü Lehçebilim) nün ana amacı Gürcü lehçelerinin

დიალექტების, ქართველური ფოლკლორისა და ეთნოგრაფიის შესწავლა; საგანგებოდ შეისწავლება სამეტყველო კოდების შერევა, ზოგადად, კულტურათა ურთიერთგავლენა. ყოველი წლის ზაფხულში ინსტიტუტის მომძიებელთა ჯგუფების ბაზებზე ქართველოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომელთა ხელმძღვანელობით საველე პრაქტიკას გადიან აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიისა და ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტები. მათი მუშაობის შედეგები განიხილება საუნივერსიტეტო კონფერენციებზე. პრაქტიკებს ხელმძღვანელობენ ინსტიტუტის მეცნიერთანამშრომლები. წინა წლებში საველე-სასწავლო ექსპედიციები განხორციელდა სამეგრელოში, ლეჩხუმში, ხევსურეთში, სამცხეში, სვანეთში, იმერეთში, აჭარაში...

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტებიცა და ქართველოლოგიის ინსტიტუტის მეცნიერთანამშრომლებიც განსაკუთრებული მონატრებით ისწავროდნენ ტაო-კლარჯეთისკენ; კერძოდ, იმერჯევის ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ: **ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორ-მასწავლებლები:** ტარიელ ფუტკარაძე (ექსპედიციის ხელმძღვანელი), ეკა დადიანი, გიგა ქამუშაძე, მაია მიქაუტაძე, შალვა კირთაძე, ლილი ლომთაძე, დარეჯან ბაკურაძე; ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი როლანდ თოფჩიშვილი, ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი ინგა ლუტიძე, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი პროფესორი ნოდარ შომიტაშვილი; **მაგისტრანტები:** ეკა ლიპარტელიანი, ლალი რატიანი, თეა შენგელია, ნათია ფრუიძე, მზექალა ჩანქსელიანი; **ბაკალავრიატის სტუდენტები:** ელისო აბესაძე, ნინო აბულაძე, სვეტა ადამია, დათო აფრიდონიძე, თამარ ახალაძე, ინგა ბერაძე, ეკა გუნცაძე, ინგა კუპრაშვილი, ლანა ედიბერიძე, სოფიო ივანიაძე, გულისა მეფარიშვილი, რატი ფუტკარაძე, ნათია ხურცილავა, ხატია ჯანგავაძე; **მძღოლი:** მალხაზ თუთისანი.

Gürcü folklorunun ve etnografyasının öğrenilmesidir. Önemle konuşma kodlarının birbirine karışması, genelde kültürlerin birbirine olan etkisi. Akaki Tseretlis Devlet Üniversitesi filoloji ve tarih fakültesi öğrencileri, enstitünün araştırma grupları temelinde, Kartveloloji Enstitüsü çalışanları önderliğinde her yılın yaz döneminde gezi pratik eğitimi görüyorlar. Onların çalışma sonuçları üniversite konferanslarında incelenir. Enstitünün bilim elemanları pratik yapanlara önderlik yapmaktadır. Önceki yıllarda gezici-öğrenim seyahatları Samegrelo'da , Lechkhumi'de, Khevsureti'de, Samtskhe'de, Svaneti'de, İmereti'de, Achara'da hayata geçirildi.

Akaki Tsereteli Devlet Üniversite öğrencileri ve Kartveloloji Enstitüsü bilim elemanları özel bir özlemle Tao-Klarjeti'ye doğru yöneliyorlardı; İmerhevi gezisine özelde şunlar katılıyorlardı: Kutaisi Akaki Tsereteli Devlet Üniversitesi profesör-öğretim görevlileri: Tariel Putkaradze (gezi rehberi), Eka Dadiani, Giga Kamushadze, Maia Mikautadze, Shalva Kirtadze, Lili Lomtadze, Darejan Bakuradze; İvane Cavakhishvili Devlet Üniversitesi profesörü Roland Topchishvili, İlia Chavchavadze Devlet Üniversitesi profesörü İnga Ghutidze, Gürcistan Milli Müzesi rehberlerinden Profesör Nodar Shoshitashvili, Master öğrenciler: Eka Liparteliani, Lali Ratiani, Tea Shengelia, Natia Pruidze, Nizekala Chankseliani; Bakalorya öğrencileri: Eliso Abesadze, Nino Abuladze, Sveta Adamia, Dato Agridonidze, Tamar Akhaladze, İnga Beradze, Eka Guntsadze, İnga Kuprashvili, Lana Ediberidze, Sopio İvaniadze, Gulisa Meparishvili, Rati Putkaradze, Natia Khurtsilava, Khatia Jangavadze; Sürücü: Malkhaz Tutisani.

სხვა ექსპედიციებისაგან განსხვავებით, **იმერჯევის ექსპედიციის მიზნად** უფრო ფართო მოცულობის სამუშაო დაიგეგმა: სათავის ფესტივალში მონაწილეობა, ქართველური დიალექტური ტექსტების ჩაწერა, დაკვირვება ადგილობრივ ქართველთა და თურქთა თურქულ მეტყველებაზე, რეგიონში არსებულ სამეტყველო კოდთა შერევის თავისებურებების შესწავლა და სხვ. ასევე, გვსურდა, მოგვეპოვებინა მასალები ექსპედიციის მონაწილე თურქოლოგ პროფესორთა და სტუდენტთა სამეცნიერო თემებისათვის და, რაც ემოციური თვალსაზრისით უფრო არსებითია, საუკუნეების მანძილზე უნახავი თანამოძმეების მონატრულება (**მონატრულა** - დიდი ხნის უნახავი მეგობარი თუ ოჯახის წევრი ნახა და ტკბილად მოეფერა).

İmerkhev gezisinin amacıyla diğer gezilerden farklı olarak daha kapsamlı iş planı oluşturuldu: satave Festivaline katılmak, yalnız Gürcü Lehçe metinlerini yazmakla kalmayıp, yerli Gürcüler'in ve Türkçe konuşmaların özelliklerine dikkat edip, bölgedeki konuşma kodlarının birbirine karışımı ve diğer unsurları inceleyecektik. Yine geziye katılan Türkolog profesör ve öğrenciler için seminer konuları bulacak ve önemlisi duygusal yönden öneme sahip asırlardır görmediğimiz kardeşlerimizin özlemi (özlem giderdiler-uzun zamanlardır görmediği arkadaşısı ve ya aile üyesi gördü ve ilgiyle şefkat gösterdi).

ექსპედიციის საქმიანი დღეები

...ეს დღეები საუკუნოვან მონატრებას ასახავენ და სამარადჟამო შთაბეჭდილებებს იტყვენ:

03.08.06. გზადაგზა

ექსპედიცია დაიწყო ერთ 25-კაციან მიკროავტობუსში ჩასხდომით 2006 წლის 3 აგვისტოს: უნივერსიტეტის ეზოდან სტუდენტების ნათესავთა და მეგობართა **ხელისგულების მოძრაი თაიგული ლოცავს შორს** (ზოგისთვის საოცნებო ქართველურ ველში, ზოგისთვის ბურუსში) **მიმავალთ** - მხიარულად მიმავალთ. პირველი გაჩერება ურეკში; ექსპედიციას საზღვაო განწყობა/სივრილე და ერთი მსუბუქი მანქანა ემატება. მეორე გაჩერება ბათუმში: მიკროავტობუსის ისედაც სავსე სალონში ექსპედიციის თბილისელი წევრები ისეთი ლამაზი განწყობით შემოდიან, დასაჯდომ ადგილთა სინაკლულე არავის აწუხებს. მცირედშემაწუხებელი საბაჟო “გასეირნება“ და მესამე სასიამოვნო გაჩერება: ახლანდელ ქემალფაშასთან, ანუ ძველ მაკრიალთან ახლოს, ზოფამდე რამდენიმე კილომეტრში - კომფორტული (მოწესრიგებული სველი წერტილები და დამსვენებლის მომლოდინე მაგიდები ნაკლებად შემაწუხებელი მუსიკის ფერადოვან ციმციმში), მშვიდი და მშვენიერი ლაზურჟღერადი პლიაჟი. დროც გვაქვს: იმერჯევში ხუთ აგვისტოს გველიან, ამიტომ აა ჩვენს გეგმაში საღამოს სუფთა ზღვა და ღამისთევა ქართველთა დედაზღვის - პონტოს/პონტის (< ფოთის? < *ფათის/ფასის/მასის) ზღვის ნაპირზე. ვფიქრობ: ამ ექსტრემალური ღამისთევით უფრო სწრაფად გავიცნობთ ერთმანეთს ექსპედიციის წევრები: აუცილებელსათქმელი სადღევრძელოებით ამაღლებული ნამდვილქართული პურობა (არა სამარცხვინო მემფრალეობის/ლოთობის) და ხელოვნური (სიტუაციურ-“ტესტური“) სირთულენი სწრაფად ჩამოაყალიბებს ურთიერთობებს...

Araştırma grubumuzun faaliyet günleri

...Bu günler asırlık özlemi ifade eder ve edebi izlenimleri içinde barındırır:

03.08.06 Yol boyunca

Gezi 25 kişilik küçük bir otobüste 03 ağustos 2006da başladı:

Üniversitenin bahçesinden öğrencilerin akrabaları ve arkadaşlarının avuçiçlerinin bukesi uzaklara gidenleri (bazısı için hayal ettiği Gürcü çevresine bazısı için bulanık) dualarla uğurluyor neşeyle. İlk durak Ureki’de Geziye deniz ruh hali serinlik ve hafif bir araç ekleniyor. İkinci durak yeri Batumi: Küçük otobüs öylesine de dolu salonuna gezimizin Tiflis’li üyeleri güzel bir havayla geliyorlar otobüse ki oturma yerlerinin azlığı kimseye sıkıntı vermiyor. Az keyifsiz gümrük “yolculuğu” ve üçüncü mutluluk verici durak: Şimdiki Kemalpaşa, yada eski Makriali yakınında Hopa’ya bir kaç kilometre uzaklıkta – komforlu (düzenli ıslak alanlar ve dinlenmeye gelecekleri bekleyen masalar, rahatsız etmeyen renkli ışıklar içindeki müzik.), sakın ve güzel Laz esintili plaj. Zamanımız da var: İmerkhev’de bizleri 5 ağustosta bekliyorlar. Bunun için ki planımızda akşamın temiz denizsuyu ve geceleme var Gürcü anadenizinde-Ponto/Pont (< Poti? <Pati? / Pasi/ Mas) denizi kıyısında. Düşünüyorum ki, bu olağanüstü sabahlamayla gezi gezi üyeleri birbirimizi daha çabuk tanırız. Mutlaka söylenmesi gerekenlere kadeh kaldırıp, yücelmiş, gerçek Gürcü sofrası (mahçup etmeyen bir sarhoşluk) ve zoraki (durum-test) bazı durumlar ilişkilerin belirlenmesini hızlandırıyor.

სუფრის გაშლამდე **ვამბობ:**

საჭიროა, ფული დავზოგოთ მომდევნო დღეებისთვის, ამიტომ ამ თბილ საღამოს და ასე მონატრებულ, მშვენიერ ადგილას მცირეოდენი ღვინის ფონზე ვისაუბროთ ჩვენი წესით; პირველივე დღესვე არ არის აუცილებელი სასტუმროში დავიხარჯოთ, თუმცა საკმარისი თანხაც გვაქვს; ვისაც ღამისთევა სასტუმროში გირჩევნიათ, აქვეა ხოფა, იქ სულ გველიან (ზოგს მართლა არ შეუძლია დიდხანს ჯდომა სუფრასთან, მცირე წათვლემა და ამომავალ მზესთან ზღვის პირას შეხვედრა; ზოგს სუფთათეთრეულიანი ლოგინის კომფორტი არ ეთმობა, ზოგს კი ექსპედიციური ერთობის მიტოვება არ სურს)... ზღვისპირზე ღამისთვის სურვილმა თვალსაჩინოდ იმეტა: მხოლოდ სამი აღმოჩნდა ხოფამდე მისაყვანი. მივიყვანე, კარგად დავალაგე, დავუბარე, დილის 7 საათზე მოვაკითხავთ-მეთქი და მალევე შევუერთდი მხიარულთა და გამძლეთა “ამქარს“... მეზობლად ჩაის ფონზე მასლაათობენ; მერე და მერე ჩვენი და სხვა დამსვენებლების მაგიდები თუ სასმელები საზიარო გახდა: ჩვენც მოგვეწონა **ბაასი გემრიელი ჩაის ფონზე**, მათაც გაუგეს გემო ღვითურ სასმელს (კარგია კარგი ჩაი, მაგრამ ჩვენებური ტრადიციული **სადღეგრძელო ანუ კურთხეული სიტყვა** საუკუნოვანი ქართველური რიტუალია, მას ვერაფერი შეგვიცვლის, ვფიქრობ მე; კარგია ღვინო, მაგრამ საშიშია, ფიქრობენ, ალბათ, ისინი)...

ღამის სამ თუ ოთხ საათზე, ჩემს მანქანაში წათვლემის წინ, როცა ვაჯამებდი პირველი (და არსებითი!) დღის შედეგებს, სიხარულით ვფიქრობდი: ერთსულოვნება უკვე მიღწეულია, მოვალეობა-ფუნქციებიც - უმტკივნეულოდ განაწილებული; ექსპედიცია წარმატებული და ხალისიანი იქნება...

Sofra açılana kadar diyorum ki: Sonraki günler için paramızı tasarruf etmeliyiz. Çünkü; böyle sıcak akşamda ve böyle özlem duyulan güzel yerde biraz şarapla gelenliğimize göre sohbet edelim; ilk günden otelde masraflar gerekli değildir. Gerçi yeteri kadar paramızda var; geceyi otelde tercih edenler için Hopa hemen şurda, orda her zaman bizleri bekliyorlar (bazıları gerçekten de uzun süreli sofralarda oturamıyor, az bir uyuklama ve doğacak güneşle sahilde buluşma; bazıları temiz çarşafly yataklardan vazgeçemezken, bazıları ise gezi bütünlüğünü terketmek istemiyor: Deniz kenarında sabahlama arzusu baskın çıktı. Hopa'ya kadar götürmem gereken sadece üç kişi çıktı. Götürdüm. Güzelce yerleştirdim ve sabah saat 7-de uğrayacağımızı söyleyerek çabucak neşeli ve dayanıklı “meslektaşlarımıza” katıldım. Yanbaşımızda komşu olarak çay eşliğinde sohbet ediyorlar; Daha sonraları bizim ve diğer dinlenenlerin masaları ve içecekleri paylaşıldı: Çay sohbetini biz de beğendik, onlarda tanrısal içeceğin tadını aldılar (iyi çay güzeldir, ama bizim geleneksel kadeh kaldırmamız yani kutsanmış söz yüzyıllardır Gürcü kuttörenidir. Bunu hiçbirşey değiştiremez diye düşünüyorum; belki onlarda şarap güzeldir, ama tehlikelidir diye düşünüyorlar)

Gecenin içi ya da dördünde, arabamda uyuklamadan önce ilk günü (olumlu olarak) sonuçlarını değerlendirirken sevinçle düşünüyordum: Görüşbirliğine varılmıştır, görev-fonksiyonlar problemsiz paylaşılmıştır; Gezi başarılı ve zevkli olacaktır...

04.08.06. განწირული ჭოროხი და ამაყი არტანუჯი

სამსაათიანი წაძინების შემდეგ 6 საათზე თითქმის ყველას მხიარულად ღვიძავს; ერთმანეთს ეხუმრებიან, კისკისებენ; ასე მგონია, მათი ხმები სხვა დამსვენებლებსაც **ფრინველთა ალიონურ გალობად** ესმით. დილით უფრო შთამბეჭდავია ჩვენი პონტოს თუ ფაზისის ზღვის ეს სანაპირო; შემთხვევით არ ჰქვია აქაურობას **მაკრიალი...**

ხოფაში 7 საათზე ვართ; სასტუმროში დაბინავებული ბ-ნი როლანდის გადახალისებული “ოჯახიც” უკვე ფეხზეა; მალევე იწყება ბორჩხისკენ მიმავალი ლამაზი აღმართი; ყველაზე ლამაზ გორასთან ვაჩერებ და ვამბობ: აქედან ბევრი რამ ჩანს: პირდაპირ ზღვაა ისევ (მალე მას მთები მოეფარება); ზღვის გაღმა, მარჯვნივ, ბათუმია, მარცხნივ - ტრაპიზონი, რომელიც ადრე იყო დიდი ქართლის ნაწილი - სოფელი მეგრელთა (როგორც “ქართლის ცხოვრება” გვამცნობს); ახლა კი თურქეთის დიდი და ლამაზი ქალაქია, სადაც ძმურად ცხოვრობენ თურქებიც, ქართველებიც (ლაზები, იმერეველები, ლივანელები...) და სხვებიც; ამ მთის გადაღმა ჭოროხის ხეობაა; კარგად დაიმანსოვრეთ ეს ადგილი, აქედან წარსულიცა და მომავალიც სხვაგვარად ჩანს, ვიდრე ნებისმიერი სხვა გადასახედიდან... ექსპედიციის სხვა წევრებსაც მრავალწახნაგოვანი განცდა აქვთ სინარტულიან მიმიკებს მიღმა.

ბორჩხისკენ მიმავალი დაღმართი, გზის მარცხნივ - თამარის ხიდი, მის ფონზე ჯამე მაღალი მინარეთით და ბორჩხელი ქართველების (ერთ-ერთი - თექიმ არიფაღაოღლუ) ბენზინოფისი: ქართველები გარეგნულად, ენით; მაინც შორიდან გამოხედვა; ამბობენ, რომ მათი მამა, ახლა ასაკოვანი, მაგარი, გულღია ქართველია, თავისი ქართველობა ეამაყება და ტკივაო... ალბათ, არიფაღაოღლუებიც ბევრმა გზააბნეულმა გურჯისტანელმა შეაწუხა და მათი მზერაც ფრთხილი გახდა... სხვა სახელმწიფოში შენი ენით მეტყველი ყველა საიმედოა, ასე მგონია ახლაც, თუმცა, უცხოეთში საექვო/არასანდო ქართველიც არაიშვიათად გადამყრია...

04.08.06 Yıkılmaya mahkum Çoruh ve mağrur Ardanuç

Üç saatlik uykudan sonra saat 6’da hemen herkes neşeyle uyanıyor; şakalaşüyor, gülüşüyorlar; öyle sanıyorum ki onların sesleri dinlenenlere kuşların seherde ötüşü gibi geliyor. Ponto veya Pazisi denizinin bu kıyısı sabahleyin daha bir etkileyici; sanırım bu yerlerin adının Makriali olması tesadüf değildir...

Sabah saat 7 de Hopa’dayız. Otele yerleşen Rolandi Bey’in “ailesi” de ayakta artık; Borçka’ya doğru giden güzel yokuş hemen başlıyor ; En güzel bir tepede durdurup diyorum ki; Buradan çok şey görülüyor: Karşımızda yine deniz var (birazdan onu dağlar kapatacak); denizin karşısında, sağda Batum var.solda – önceden Kartli’nin bir parçası olan Trabzon-Megrel köyü (“Kartlis Tshovreba”nın bize bildirildiği gibi); şimdi ise Türklerin , Gürcülerin (Laz, İmerkhev, Livane) ve diğerlerinin kardeşçe yaşadığı Türkiye’nin büyük bir kenti; bu dağın öbür yanında Çoruh vadisi var; Bu yeri iyi hatırlayın, buradan diğer yerlere nazaran geçmiş ve gelecek farklı görülüyor... Gezi üyelerinin diğer üyelerinde, sevinçli mimiklerinin ötesinde çok yönlü bir ruh hali var.

Borçka’ya giden inişde, yolun solunda – Tamara köprüsü , fonunda ise yüksek mimaresiyle cami ve Borçkalı gürcülerden biri olan (Tekin Arifağaoğlu) petrol ofisi var; Dil ve dışdan uzaktan bakışla Gürcü görünüm; diyorlar ki; babaları şimdi çok ihtiyar, açıkyürekli Gürcü, Gürcülüğüyle gurur duyuyor ve üzülüyor... Herhalde Arifağaoğullarına da „yolunu şaşırın,, bir çok Gürcistanlı sıkıntı verdi ve onların bakışlarında ihtiyatlı oldu. Yabancı ülkede senin dilinde konuşan herkes güvenilirdir, şimdi de böyle sanıyorum. Bununla beraber yurtdışında şüpheli, güvenilmez bir çok Gürcüyle de karşılaşmışımdır...

საერთოდ, სანდოობა და უნდოობა უფრო განკერძოებულ ადამიანს ახასიათებს, ვიდრე - თავისი მიწა-წყლის პატრონ ერს. ოსმალონი ქართულს ანადგურებდნენ, ამჟამინდელი თურქები კი პატივისცემით ეპყრობიან თურქეთის რესპუბლიკის საზღვრებში მოქცეულ ქართულ კულტურას; ამიტომაც შედგება თურქეთ-საქართველოს თანამედროვე კეთილმეზობლობა.

ართვინის ციხის ძირში ვჩერდებით: არდ-ოვანი: არდი/ქართი - ქართველთა და ურარტუელთა უძველესი ღვთაება იყო. ამიტომაც ციხე-ქალაქის სახელის ფუძედ **არდი/ქართი** (არდ-ოვანი > ართოვანი > ართუანი > ართვანი/ართვინი); ავტოქთონი ქართველები შეწუხებულნი არიან, აქ ხანდახან შემომვლელი სომხები ამბობენ, ეს ქალაქი სომხური იყო...

ვამწვიდებ: **არარატიც** კი **ურარტუდან** მოდის; ურარტუ კი ჩვენი მონათესავე ხალხის ქვეყანას მაშინ ერქვა, როცა დღევანდელი სომხების წინაპრები ჯერ კიდევ ირანის ტრამალებზე მომთაბარებოდნენ-მეთქი. სხვათაშორის, სომეხთა/არმენთა ენაში საქართველოს აღმნიშვნელი სიტყვის ("ვრასტან") ფუძეში ურარტ- ძირი შეიძლება აღვადგინოთ (*ვრასტან <*ვრა(რ)ტ-სტან: **ვრა(რ)ტ- < ურარტ-**); ე.ი. სავარაუდოა, რომ არმენები ჩვენ გვეძახიან ურარტუელებს.

შემდეგ: ჭოროხის ხეობის ხედი ზემოდან. გავჩერდით **ქალაქ ართვინის** პირდაპირ:

რკინის არტახებითაა შეკრული ჭოროხის ხეობის ფერდობები; მალე დაბაძენ თუ დააგუბებენ დიდ და თავისუფალ მდინარეს, დაირღვევა ეკოსისტემა, ზღვა შეუტევს საქართველოს ისედაც მცირე სანაპიროს (ნაპირსამაგრი სამუშაოები დაამახინჯებს და გააუხეშებს ლამაზ ოაზისებს)... მოწყენილია ჭოროხი. საოცრად ლამაზია ციცაბო მთას აყოლილ-შერწყმული ართვინი: მთას შეფენილი ქალაქი (შატილს არა ჰგავს, მაგრამ მაინც შატილი მახსენდება). სტუდენტები მხიარულ სურათებს იღებენ, ნელ-ნელა ყველანი "სტუდენტები" ვხდებით;

Genelde güvenilirlik ve güvenilmezlik ulus-toprağın değil bireyle ilgili durumudur. Osmanlı Gürcülüğü yokederken, şimdiki Türkler; sınırları içindeki Gürcü kültürüne saygıyla yaklaşıyorlar; bunu içindir ki Türkiye – Gürcistan’ın çağdaş iyikomşuluk ilişkilerinin oluşması gerçekleşir.

Artvin kalesi dibinde duruyoruz: Ard-ovani: Ardi/Karti – Gürcü ve Urartuların en eski tanrısı idi . Bunun içindir ki kalenin adının kökü Ardi/Karti (Ard-Ovani >Artovani> Artuani>Artvani>Artvini); yerli Gürcüler bazen buraya gelen Ermenilerin buranın Ermeni kenti olduğunu söylemelerinden rahatsız oluyorlar...

Teselli veriyorum: Ararat bile Urartu’dan gelmektedir; Urartu ise bize akraba halkların ülkesinin o zamanki adıydı. Henüz o zaman Ermenilerin ataları İran’ın steplerinde göçbeydiler dedim. Söz arasında Ermeni dilinde Gürcistan’ı ifade eden (“Vrastan”) kelimesinin kökünde Urrt-kökünü yeniden kurarsak (<Urast-<Urart>-); yani Ermeniler bizleri Urartular diye adlandırıyorlar.

Sonra: Çoruh vadisinin yukarıdan görünümü . Artvin ilin’in karşısında durduk:

Çoruh vadisinin yamaçları demir-betonlarla sarılıp bağlanmıştı; büyük ve özgür nehri çabuk bağlarlar ve toplamaya başlarlar, Eko sistem bozulur. Deniz, öylesine de küçük kıyısına baskın yapar (Kıyuyu sağlamlaştıran çalışmalar çirkin ve kaba yapar oazisini. Neşesizdir Çoruh. Fevkaledе güzeldir dik yamaçlara uzanan - bütünleşen Artvin: Dağa yayılmış kent (Şatili’ye benzemiyor ama, Şatili’yi hatırlıyorum). Öğrenciler , neşeli fotoğraflar çekiyorlar , yavaş yavaş hepimiz “öğrenciler” oluyoruz ;

თითქოსდა იშლება ასაკობრივი და ვალდებულებებრივი ზღვარი; დასაბამელად განწირული ჭოროხისა და გაღმიდან მოკეკლუცე ართვინის ფონზე ჩვენ ერთნი და ერთიანნი ვართ.

ჯერ ისევ დილაა. დიობანში ასვლამდე **არტანუჯს** ვგეგმავ: არტანუჯი საბოლოოდ შეცვლის ექსპედიციის წევრთა მსოფლალქმას; მინდა, რომ აქაური სამყარო მათ არტანუჯის გადმოსახედიდან აღიქვან; არტანუჯის სივრცეიდან იმერჯვეში ამსვლელთა განცდები უფრო მძაფრი იქნება; თორთუმის სიმაღლეზე დავამთავრებ ექსპედიციას - **არტანუჯსა და თორთუმს შორის დრო** ყველასთვის დაუვიწყარ შთაბეჭდილებად აიძივება!

არტანუჯს დღეს ორი ასასვლელი აქვს: ფერდობს შეფენილი სოფლის მხრიდან - რკინის კიბით და უძველესი ქვის გზა-კიბის ნარჩენები მინდვრის მხრიდან. შარშან მე ამ **უგზოო გზით** ავედი - წინაპრების კვალზე. მეშინია, ვინმე არ ჩამოვარდეს; ვისაც შიში აქვს, ვტოვებთ (ორიოდეს!); ვნაწილდებით. გზა უკვე ვიცი, ამიტომ ჩემი სწრაფი სვლა სხვებსაც ამხნევეს; მხოლოდ ორი ადგილია რთული დასაწყისში და ბოლოსკენ; ბოლოში ვიწრო და ნახევარმეტრიანი სიმაღლის ბილიკია გასავლელი; მხოლოდ დაწოლილად შეეძლება გაფორთხვა (მხოლოდ შალვას გაუჭირდება ცოტათი - დიდია ტანად!); შეიძლება ამ ბილიკის კიდეს ხელებით ჩამოეკიდო და უფსკრულის თავზე ქვა-კედელს ხელებით გაჰყვე (ზოგი ასეც ვიქცევით). ამ გზის დაძლევა ექსპედიციის შემდგომ დღეებს გააიოლებს (ურისკო წარმატება უგემურია!).

არტანუჯის თავზე დიდი მოედანია; პირდაპირ ქალაქი არტანუჯია; მის ზემოთ ლამაზი მინდვრები, ალბათ, ძველი სავარგულები; მარჯვნივ შორიდან ჩამომავალი ლამაზი ხეობები; მარცხნივ, უფსკრულის ძირას, ჭოროხის ხეობიდან ამომავალი გზა ვიწრო ბილიკად ჩანს, რომელზეც დროდადრო თითქოს პატარა ჭიანჭველები დადიან; უკან ჩვენი მინდორია, საიდანაც ამოვედით. ათამდე დიდ და

görev ve yaş farkı sınırı sanki dağılıyor; Bağlanmaya mahkum Çoruh ve karşıdaki nazlı Artvin'in ortamında biz biriz ve birlikdeyiz.

Henüz yine sabah. Diyoban'a çıkana kadar Ardanuç'u planlıyorum: Ardanuç gezi üyelerinin algımlarını değiştirecektir nihai olarak; istiyorum ki buranın dünyasını Ardanuç'dan bakarak algılasınlar; Ardanuç'un alanından İmerkhev'e çıkanların hisleri daha güçlü olacaktır; Tortum'un rakımında geziyi bitiririm – Bunlar arasında zaman herkes için unutulmaz etkididir.

Ardanuç'a günümüzde iki çıkış var : Yamaca yayılmış köy tarafından – demir merdiven ve kır tarafından en eski taş yol – merdiven kalıntıları.

Geçen ben bu yolsuz güzergahtan çıktım – ataların izine. Korkuyorum kimse düşmesin; korkusu olanları bırakıp (iki-üç) gruplaşıyoruz. Yolu artık biliyorum. Bunun için benim hızlı çıkışım diğerlerini de canlandırıyor; sadece zorlu iki yer var başlangıçta ve sonunda; sonunda dar ve ve yarım metre yükseklikde patika var geçilecek; yalnızca yatarak sürünmek mümkün. (Sadece Şalva zorlanır – bedenen büyük olduğundan!); Patikanın kenarına elle asılarak ve uçurumun başındaki taş duvarda ilerlemek de mümkün (bazılarımız böyle yapıyor). Bunu aşmak gezinin diğer günlerini kolaylaştırır (risksiz başarılar tatsızdır !).

Ardanuç'un başında büyük meydan bulunmakta; karşısında Ardanuç kenti ; onun üstünde güzel kırlar , anlaşılabilir eski kullanım yerleri; sağda uzakdan inen güzel vadiler ; solda uçurum dibinde Çoruh vadisinden çıkan yol üzerinde sanki zaman zaman karıncalar gezen ince bir patika gibi görünüyor. Arkamızda çıktığımız kırlar var. On kadar irili ufaklı vadiyi

ხეობას აერთებს არტანუჯი, საოცრად სტრატეგიული ადგილია, როგორც გზათშესაყარი (ამ მხრივ არტანუჯს მხოლოდ თორთუმ-ესენდურაკი თუ შეედრება!); ამ უზარმაზარ ქვაბულში კი ეს კლდე! კლდე, რომელზეც ჩვენმა წინაპრებმა დიდი სიმაგრე ააშენეს, რომელშიც ალბათ **ხალდის/არდის** სალოცავი იყო: *არდ-ან-ურ-ი > არტანუჯი (რ/ჯ მონაცვლეობა ქართველურში უცხო არ არის; კერძოდ, დასტურდება მეგრულშიც, ხევსურულშიც: ხარი/ხოჯი, ყურა/ყუჯა). შემდეგ აქ იყო ქართული ეკლესია და ვახტანგ გორგასლის ციხე-სიმაგრე. ახლა ეკლესიისა და ციხის ნაშთებია მხოლოდ, მაგრამ საოცრად დიდებული ნაშთები.

საერთო განცდა: ამაყი ბედნიერება წინაპართა მძლავრი ნაკვალევის გამო.

ისევ ნელ-ნელა და მშვიდობიანად დავეშვით; კლდე-ქალაქის ძირას სადღეგრძელოთი შევებმანეთ წინაპრებს - სადედაქალაქო ციხის ამგებთ, ქართველ წარმართებს (წარმართი - სწორად მავალი; შდრ., უკუღმართი), პირველ ქრისტიანებს, ვახტანგ გორგასალს, უსახელო მეციხოვნეთ... რიტუალია ნამდვილქართული პურობა!

მცირედი ღვინო და სადღეგრძელოთა გულწრფელობა დაღლილობას აქარგებს; ჩვენი ექსპედიციის უბედნიერესი წევრები არტანუჯს აცოცხლებენ (თითქოს კი არა, ნამდვილად!), თუმცა დროებით. უნდა გავაგრძელოთ გზა იმერკვეისკენ.

გზად ყველას ძილი გვერევა, განსაკუთრებით მძლოლებს. შერთულამდე ცივ წყაროსთან ვჩერდებით, რომ გამოვიფხიზლოთ თავი და თან საუკუნეებით მონატრებული ჩვენებური წყაროც მოვინატრულოთ...

ქოქლიეთ-იმფკრევის ცენტრად ქცეულ **ბოჯანათში** საღამოს შევედით. ყველა თავს გვევლება, გვეკითხება, გვეფერება; პირველი მასპინძელი **მემელ ჯაფარიძეა, ვალიბეგი**. მისი მეოხებით დავბინავდით მეიდანჩიკის ანუ დიობნის (დიობანი < დიდი უბანი; შდრ.,

Arkamızda çıktığımız kırlar var. On kadar irili ufaklı vadiyi birleştiriyor Ardanuç, şaşılacak stratejik önemde birleşme yeri (bu bakımdan sadece Tortum – Esendurak Ardanuçla kıyaslanabilir. Bu kocaman oyumlu kaya! Üzerine atalarımızın kale inşaa ettiği kaya, Khalda/Arda tapınağı idi şüphesiz. *Ardan-ur-i > Artanuji (r/c ses değişimi Gürcücede bilinen durumdur; Megrelcede de somutlaşıyor , Khevsurulide de : Khari/Khoji, gura/guja). Sonrasında ise burası tapınak ve Vakhtang Gorgasali'nin kale-şehri idi. Şimdi sadece kilise ve kale kalıntıları mevcut , ama kalıntılar olağanüstü görkemli.

Ortak duygu: Ataların güçlü izinden dolayı gururlu bir mutluluk.

Yine yavaş yavaş ve kazasız iniyoruz; kale – şehrin dibinde atalarımıza başkent kalesini inşa edenlere, pagan(çoktanrılı) Gürcülere (tsar-marti-stsorad mavalı [doğru gezen]; kıyas için ukughmarti [ters], ilk hıristiyanlara, Vakhtang Gorgasali'ye kaledeki adsızlara kadeh kaldırarak seslendik. Gerçek Gürcü sofrası bir ayindir! Biraz şarap ve içten kadehler yorgunluğu dağıtıyor; Gezimizin mutlu üyeleri Ardanuç'u canlandırıyorlar (sanki değil, gerçekden!), gerçi geçici olarak. İmerhev'e doğru yola devam edeceğiz.

Yolda hepimizi uyku basıyor, özellikle sürücülerini. Şertul'a kadar soğuk su'da duraklıyoruz , hem kendimize gelmek ve hen de asırlardır özlediğimiz pınarın özlemine gidermek için...

Kokliyet – İmpkhrevl'in merkezine dönüşen Bocanat'a akşamüstü girdik. Herkes yanibaşımızda, hatrımızı soruyorlar, sevgi gösteriyorlar; Başlıca evsahibimiz Mehmet Caparidze, Valibegi. O'nun yardımıyla Meydancık yani Diyoban (Diobani<Didi Ubani [Büyük Mahalle; kıyas için,

აჭარასა და იმერეთში არსებული სოფლების სახელი: შუა უბანი > **შუბანი**) სკოლაში, რომელშიც რემონტი ახალდამთავრებული იყო და ხანგრძლივრომატივეადი დალაგება სჭირდებოდა; დაღლილობამ აქ კი იძალა, მაგრამ არტანუჯის ძალას რა გამოლევდა ჩვენს სულსა და სხეულში. დავლაგდით, ვივახშმეთ და იატაკზე დაგებულ მინდრებზე (მინდარი - ლეიბი; შდრ., თურქ. მინდერი) დაწოლამდე, ნოდარმა და მე შვიდი პარტია მაგიდის ჩოგბურთიც ვითამაშეთ...

თითქოს, სულ ცოტა, ორი დღე მაინც გავიდა ერთ დღეში; ძალიან ხანგრძლივი ერთი დღე ასე დამთავრდა...

05.08.06. სათავე ანუ ფესტივალად ქცეული მარიამობა. ხანძთა

დილით ადრე იღვიძებს ყველა. ჩემი მანქანით რამდენიმე კაცი ბოჯანათის მაღაზიაში მივდივართ სადღესიო პროდუქტისთვის. იუსუფეღელი ნოქარი კარგად და მეგობრულად გვექცევა (კლიენტსაც იზიდავს!); ადგილობრივნიც გვეხმარებიან საყიდლების პოვნა-სახელდებაში და თარჯიმნობას სიამოვნებით გვიწვევენ; ბოჯანათი ანუ ნავანები იმნიეთის ერთ-ერთი უნაბია; აქ ცოტა ხნის წინ არავინ ცხოვრობდა, მაგრამ, ახლა თავშეყრის ადგილია: აქ არის საჩაიე, 2 მაღაზია, პურის საცხობი (სადაც ერთი იმერელი მუშაობს); სამშაბათობით აქვე იმართება სახელდახელო ბაზრობაც.

ვისაუზმეთ და წავედით სათავეზე, სადაც მთელი ხეობის, მეტიც, შავშეთისა და ართვინის რაიონების მოსახლეობა იყრის თავს და მასპინძლობს სტამბოლიდან, ანკარიდან, ბურსა-ინეგოლიდან, ადაფაზარიდან, გონენიდან, იზმითიდან, ტრაპიზონიდან და სხვა ქალაქებიდან თუ მხარეებიდან ჩამოსულ თანამომეებს...

Achara ve İmereti deki mevcut köy adı: Şua Ubani >Şubani] okulu'na yerleştik. Yorgunluk burda kendini hissettirdi, fakat Ardanuç'un verdiği enerjiyi içimizde ve bedenimizde ne bitirebilirdi. Yerleşdik, akşam yemeğimizi yedik ve zemine serili minderlere (minder-döşek; kıyas için Türk minder) yatana kadar ben ve Nodar yedi set masa tenisi oynadık...

Sanki iki gün geçti bir gün içerisinde, uzun bir gün böyle tamamlandı.

05.08.06. Satave Festivali'ne dönüşmüş Meryem Ana Günü. Khandzta

Sabah herkes erkenden uyanıyor. Birkaç kişi benim arabamla Bocanat'daki mağazaya günlük besinler için gidiyoruz. Yusufelili esnaf güzel ve dostça davranıyor (müşteri de çekiyor!); Yerin sakinleri satınalacaklarımızı bulmaya ve tercümanlığa yardımcı oluyorlar; Bocanat yani Navanebi [dolunay gibi], İmniyeti-nin bir mahallesidir.

Burda bir süre önce kimse yaşamıyordu, fakat şimdi bir toplanma yeri: Burada çayevi, iki mağaza, ekmek fırını (burada bir İmereli çalışıyor); Salı günleri Pazar yeri kuruluyor.

Kahvaltı yaptık ve Satave'ye gittik. Bütün vadiden dahası Şavşat ve Artvin'den gelenler buluşuyor ve İstanbul'dan, Ankara'dan, Bursa – İnegölden, Adapazarı'ndan, Gönen'den, İzmit'den, Trabzon'dan ve diğer illerden gelenlere evsahipliği yapıyor...

ავვისტოს პირველი კვირის გამოსასვლელ (არასამუშაო) დღეებში სათავეზე ამ დროს თურქეთის ქართველობის დიდი ნაწილი იყრის თავს. ტრადიციას ხანგრძლივი ისტორია აქვს: ზოგ სოფელში ამ დღესასწაულს **მარიობა** ჰქვია, ზოგან **შუანთობას** ეძახიან (< შუა მთობა); თურქულ ოფიციალურ ინფორმაციებში დღესასწაულის სახელია **კავკასიური ფესტივალი**, ან მოკლედ **ფესტივალი**. ადგილობრივთ არ იციან, რას უკავშირდება **მარიობა**; აქაურებისთვის ეს სიტყვა მწერის სახელია: **მარიობა** - ჭიამია: იმერვევში ამ მწერს მარია (ან **მარიობა**) ჰქვია; შდრ., აჭარული **ვარიად**, რომლისთვის ამოსავალი უნდა იყოს **მარია**; სალიტერატურო ქართულის **ჭია-მარიას** მეორე კომპონენტის ამოსავალიც **მარია** უნდა იყოს: **ჭია-მარია**; იმერვევსა და აჭარაში ხელისგულიდან მისი გაფრენის მიმართულება გათხოვების ან ცოლის მოყვანის მხარეს აჩვენებს; შდრ., ხალხური რწმენით, იმერულში **ჭია-მაიას** გაფრენის ტემპი ამინდის გამომცნობია: “ბზი-ბზი **მარია**, ხვალ თუ კარგი დარია (თუ სწრაფად გაფრინდა, დარია, თუ ზოზინით - ცუდი ამინდია). აქ არსებითი ის არის რომ იმერულ ხალხურ ლექსში დასტურდება **მარია** (ზოგ ვარიანტში - მაია)...

ვეფიქრობ, რომ უფრო ლოგიკურია მარიობის - დღესასწაულის - დაკავშირება მარიამობასთან (28.08) ან მარიობისთვისთან (ვიდრე “იდუმალი” მწერის სახელთან); კერძოდ: ქრისტიანული **მარიამობის დღესასწაული გადაეჯაჭვა შუამთობას**:

მაჭახელ-მავშეთ-ტაოსა და აჭარაში ზაფხულობით (მაის-ივლისიდან სექტემბრამდე) ოჯახის ასაკოვან ქალებს - **მემთეურებს/მემთევრებს** საქონელი მიჰყავთ მაღალ მთაში აგარებზე (ტაო), იაილებში (აჭარა), ყიშლებში (იმერვევი); **მემთეურობის** შუა პერიოდში - მემთევრების **შუა მთობის** დროს (როგორც წესი, ავვისტოს დასაწყისში), ყანის სამუშაოების მოლევის შემდეგ და თიბვის სეზონის დაწყებამდე ბარად დარჩენილი ოჯახის წევრები მიდიან მემთევრების მოსანახულებლად;

Ağustos ilk haftasında tatil günlerinde bu zamanda Satave’de Türkiye Gürcülerinin büyük bölümü toplanıyor. Geleneğin uzun bir tarihi var: Bazı köylerde bu güne Marioba deniyor: Bazı köylerde Şuantoba deniyor (<Şua Mtoba); Türk resmi kaynaklarında adı Kafkas Festivali, ya da kısaca “Festival”. Bölgenin sakinleri Marioba’nın bağıny bilmiyorlar; Buralılar için bu kelime bir böcek adıdır: Marioba – Uğurböceği: İmerkhev’de bu böceğe Maria (yada Marioba) deniyor; kıyas için, Achara’da ikinci bileşenin çıkışı da maria olmalıdır: Chia-maria; İmerkhev ve Achara’da avuçtan uçmanın yönü kız ve erkek için evlilik yönünü gösterir; kıyas için, İmeruli’de halk inancına göre uçuş temposu hava durumunun habercisidir: “bzi-bzi maria, yarın hava iyi ise (eğer hızlı uçarsa hava iyi, vızıltıyla uçarsa hava kötü olur). Esas olarak İmereti halk şiirinde doğrulanıyor maria (bazı örneklerde maia)...

Marioba bayramının – Mariamoba günüyle (28 Ağustos) ilintili olması (“gizemli” böceğin adıyla ilgisinden) daha akla yakındır; özelde: Hıristiyan Mariamoba bayramı Şuamtoba’ya bağlandı :

Machakhel - Şavşat - Tao ve Achara’dan yaz zamanında (mayıs-hazirandan eylüle kadar) ailenin yetişkin kadınları -memteuri /memtevri’ler hayvanları yüksek dağlara –agara (Tao) yayla (Achara), kışlalara (İmerkhev) çıkarıyorlar. Memtevriliğin ortalarında - Şuamtoba zamanında (kural olarak, ağustosun başlarında), tarla çalışmaları bitince ve biçme zamanına kadar köyde (bari) kalan aile fertleri, yayladakileri (memtevrileri) görmeye giderler.

ამ დროს მთაში იყრის თავს თითქმის ყველა მცხოვრები, რომლებიც რამდენიმე დღის განმავლობაში ერთობიან, მღერიან, ცეკვავენ, სვამენ ზომიერად, დგამენ ხალხურ წარმოდგენებს, იმართება ვაჟებისა და ხარების ჭიდაობა და სხვ... შუამთობას ლოკალური მახასიათებლებიც აქვს: ტაოში აქცენტი ფერხულსა და ხარების ჭიდაობაზე კეთდება, აჭარაში ადრე ცეკვა-თამაშები და დოლი იმართებოდა; ბოლო პერიოდში გახშირდა თითქმის ზღვარგადაცილებული ქეიფები და ბანქოს თამაში ფულზე; იმერტვეში ძირითადია ხანგრძლივი ფერხული... ნამდვილი შვანთრობა/შუამთობა მაინც ისაა, როცა ერთი სოფლის მოსახლეობა თავის საკუთარ იაილებზე/ავარებზე როცა ადის და ერთობა...

იმერტვეის მთავარი საფესტივალო (შუამთობის/მარიობის) ადგილია **სათავე** - წიწვოვანი ტყისა და ალპური ზონის გასაყარი ლამაზი მთა. **სათავე** მასობრივი თავშეყრის დაუსახლებელი ადგილია; კერძოდ, ორი ხეობის საერთო მთაზე - **უბესა და დიობანის საძოვრებზე**; აქვეა მიკროტოპონიმი **ხანძთაც**. სათავის მინდორზე საგანგებოდ აგებულ სცენაზე იმართება პროფესიონალთა კონცერტები; სახელდახელო ფარდულებში იყიდება ყველაფერი: იაფფასიანი სუვენირებიცა და ბევრი სხვა რამეც, კეთდება საჭმელი, არის სასმელიც, სახალხო ფერხულიც და ბოლოს ჩხუბებიც კი (აჭარის მსგავსად). აქ ამოდინ, ასევე, პოლიტიკოსები და მიკროფონით შეფარულ მინისაარჩევნო კამპანიასაც კი ატარებენ... ამგვარ ფესტივალზე ბევრია უცხო, ამიტომ აღარ არის ხალასი გართობა; ნათესავეები თავიანთ კარგებში მარტოვდებიან და ზოგჯერ ფარდულების თუ ფერხულის რკალს დინჯ წრეს შემოუვლიან ნაცნობ-მეგობრების სანახავად... ასეთ მასობრივ თავყრილობას უფრო და უფრო უმკვიდრდება ახალი სახელი - **ფესტივალი**... სათავეს (ასევე, წალიკვანის, კავკასორის, პარხლის და სხვ.) დღესასწაულის პერსპექტივა: ქართველური ეროვნული დღესასწაული **მარიობა** თურქეთის სახალხო დღესასწაულად - ფესტივალად - შეიძლება იქცეს.

Bu zamanda hemen herkes yaylada buluşuyor, bir kaç gün boyunca eğleniyorlar, şarkı öylüyor, dans ediyor, ölçülü içiyor, halk ortaoyunları yapılıyor, gençlerin ve boğaların güreşi vs. oluyor ...Şuamtoba'nın bölgesel belirgin özellikleri de var: Tao'da halka oyunu ve boğa güreşleri öne çıkıyor. Achara'da son zamanlarda aşırı içme ve kağıt oyunları arttı; İmerkhev'de genelde uzun süreli halka oyunları (dansları)... . Gerçek Şvrantoba/Şuamtoba bir köyün halkının kendi yayla/agarasında çıkıp eğlendiği şeydir.

İmerhev'in başlıca festival (Şuamtoba/Marioba) yeri Satave'dir – iğne yapraklı orman ve Alp seviyesinin ayrımında güzel dağ. Satave toplumsal buluşmanın yerleşimsiz yeridir; özelde iki vadinin ortak dağında – Ube ve Dioban'ın merasında; Khandza mikrotoponimi de burada. Satave kırına mahsus kurulan sahnede profesyonel konser yapılmakta; isportacılar, ucuz hediye ve başka birçok şey satılıyor, yemekler yapılıyor, içkide var, halka oyunu (dans) da ve sonunda kavgalar da (Achara'daki gibi), ve de buraya politikacılar da çıkıyor ve küçük seçim kampanyası da yapıyorlar... Böyle festivalde yabancı çok oluyor, bunun için saf eğlence olmuyor; Akrabalar kendi çadırlarına çekiliyor ve bazen isportacı ve enerjik çember oyunlarının (dans) etrafını tanıdık ve dostları görebilmek için çevreliyorlar... Böyle toplu buluşma daha çok – festival adını alıyor Satave (bunun gibi Tsalikvani , Kafkasör, Parkhal vd...) Gelecekte: Gürcü ulusal bayramı Marioba, Türk halk bayramı – festivaline dönüşebilir.

ჩვენი ყვითელი მიკროავტობუსი დაუბრკოლებლად ავიდა სათავეზე; მხოლოდ ერთ “აზიზ“ გოგოს შეუწყუხდა გული უჰაერობისა თუ უფუნქციობის გამო; ცუდადმყოფმა წამლად ყურადღება მიიღო (ამ დღიდან მან კარგი თარჯიმნობა გაგვიწია და უარეს გზებშიც კი ცუდად აღარ გამხდარა). მალხაზმა მანქანა კარგ ადგილას გააჩერა (ქართველური პურობის პერსპექტივით) და ჩვენც სათავის მხიარულ განწყობას მოსეირნეებად შევუერთდით:

მოსეირნე და ინტერესით მომზირალი ხალხი, გამოფენილი გასაყიდლები, თურქეთის დროშები, ათათურქის ოქროსფერი ბიუსტი, შავშეთელი მამუკა მოლაშვილის სუფთა ქართული მასპინძლობა, სხვა ქართველთა დადრეკილსიყვარულიანი ფრაზები და რაღაცნაირად გაბაცებულფერიანი სახეები, სხვა სახეები უფრო მრავლად... ჩვენ როგორ გამოვიყურებით მათთვის? ჩვენს “სავიზიტო“ წყვილს **ქართველურსამოსიანი შალვა და თეა** წარმოადგენენ; ჩვენი გოგონები ფრესკებიდან ჩამოსულთ ჰგვანან, ამკარად განსაკუთრებულ ყურადღებას ვგრძნობთ... ბუნებრივია, უფრო დიდ ყურადღებას ბაიარ-მაჰინი იმსახურებს. მისმა ამოსვლამ გააქართულა ფესტივალის სცენა; ის თურქებსაც და ქართველებსაც ეფერება, ემღერება, ეცეკვება და ზეიმს თავის არსს უბრუნებს.

ფერხულში ჩვენც ვებმებით... თან დისკუსია თემაზე: **სადაურია ეს ფერხული?** ბ-ნი როლანდი თვლის, რომ ბერძნულია, რომელიც გავრცელდა ქურთულ-თურქულ სამყაროში; მე ვამბობ, რომ სურიტულია, რომელიც მოდიფიცირებულად შემორჩა ქართველურ სამყაროს და დამკვიდრდა წინა აზიაში მოსულ ხალხებშიც...

დღის მეორე ნახევარში ნაძვების ველში ქართველური სუფრა გაიშალა, რომელიც ანლომახლო მყოფი სხვა, ადგილობრივი ქართველებით გამრავალფეროვნდა. ტრადიციული **ზომიერი პურობა:** ლამაზი (**ძველქართველურად გულწრფელი!**) სადღეგრძელოები, შალვას ლექსები, ცეკვები, ღიმილიანი ახალნაცნობობა და გენის ძალუმი ხმიანობა!

Bizim sarı küçük otobüsümüz duraksamadan Satave'ye çıktı. Yalnız bir “sevecen” kızın havasızlıktan veya hareketsizlikten yüreği fenalaştı. İlaç olarak ilgi aldı (bundan sonra ise iyi tercümanlık yaptı ve daha yollarda bile fenalaşmadı). Malkhaz arabayı iyi bir yerde durdurdu.(Gürcü sofrasını planlıyarak) ve biz de Satave'nin neşeli ruh haline gezici olarak katıldık.

Gezgin ve ilgiyle bakan halk, sergilen satılacaklar eşya, Türk bayrakları, Atatürk'ün altın renginde büstü, Şavşatlı Mamuka Molaşvili'nin Gürcü evsahipliği, diğer Gürcülerin sevgiyle taşan sözleri ve değişik şekilde soluk yüzler, diğer yüzler daha fazla.. Biz onlar için nasıl görünüyoruz? Bizim “ziyaretçi” iklimimizi Gürcü giysiler içerisindeki Şalva ve Tea oluşturuyorlar; Kızlarımız fresklerden inenlere benziyorlar, Aşikar olarak özel ilgi hissediyoruz... Doğal olarak daha çok ilgiyi Bayar Şahin hakediyor. Çıkması festivalin sahnesini Gürcüleştirdi; O, Türklere ve Gürcülere sevgi gösteriyor, şarkı söylüyor, dans ediyor ve eğlenceye anlamını kazandırıyor.

Çember oyununa (dans) bizler de katılıyoruz... Hem tartışma konusu: Çember oyunu nereye aittir? Rolandi Bey kabul ediyor ki; Kürt –Türk dünyasında yayılmış Yunan dansıdır; Ben diyorum ki; şekil değiştirerek Gürcü dünyasında kalmış ve Öz Asya'ya yerleşen halklardan kabul görmüş Hurri dansıdır...

Günün ikinci yarısında köknarlar arasında Gürcü sofrası açılarak yanımız uzak – yakın yerli Gürcülerle renklendi. Geleneksel ölçülü sofa : Güzel (açıkyürekli eski Gürcü) kadeh kaldırmaları, Şalvan'nın şiirleri, danslar, gülümseyen yeni tanıdıklar ve gençlerin güçlü sesi!

ბოლოს ისევ ლამაზი, დამეული გზა ჩვენი სამშობლოს ახალი, საჩვენო “ცენტრიდან“ (სათავედან!) ჩვენივე სახლისკენ (მშვენიერი დაშვება: მტერის მიუხედავად)...

გვიანდელი ჩანართი: “ავგისტოს პირველ კვირას იმიერსაქართველოს ყველა გურჯი **სათავესკენ** მიიჩქარის თავის ქართველურ ფესვებთან შესახვედრად; ჩვენც - **ამიერსაქართველოს** ქართველებიც - მუდამ იქ უნდა ვიყოთ ამ დროს მაინც... სათავე ამიერ და იმერ საქართველოების საზღვარზეა: ყველასთვის სასურველი, სავალდებულო, საამო და სასიცოცხლო სათავეს **სათავესთან შეხვედრით გახარება“**...

შარშანდლიდან მოყოლებული, ჩემს ცნობიერებაში **სათავეს** მყარად დაუკავშირდა **ხანძთა:**

ხანძთა სათავეს მარჯვნივა (როცა სათავეზე ავდივართ დიობნის მხრიდან): ხანძთა იწყება წყაროდან და უღელტეხილამდე არსებული ტყეები დაბლა **სეფეყანიურთ** ხანძთაში შედის, ხანძთას ჰკვეთს ძველი გზა (საოცრად ჰგავს შორეთის გზას); წყაროსთან ახლოს, ძველი გზის პირას, დიდ, ბრტყელ ქვა-კლდეზე ამოკვეთილია ჯელი//ხელი. ეს გზა გაივლის **სეფეყანის თავზე**, შემდეგ უღელტეხილის ძირში (იქ კიდევ არის ერთი ჯელი დიდ ქვაზე), გადავა ფაფართში, აქედან შოლტიკევის თავზე და გადადის აჭარასა და იმერეთში... სეფეყანაში ყოფილა დიდი ეკლესია, რომელთან ახლოს იყო ძველი უნივერსიტეტი; მეორე ასეთ უნივერსიტეტს ასახელებენ პარხალში...

წერილობითი წყაროებიდან ვალიბეგ ჯაფარიძისთვის უცნობია გიორგი მერჩულის “გრეგოლ ხანძთელის ცხოვრებაც“, ოპიზის, ხანძთის, შატბერდის, ბერთის, ფორთისა და სხვა ძველი საგანმანათლებლო ცენტრების არსებობა; მისთვის უცნობია აგრეთვე ნ. მარისა და პ. ინგოროყვას კამათი ხანძთის ადგილმდებარეობის შესახებ და შ. ფუტყარაძის “ჩვენებურების ქართულიც“, სადაც, ნ. მარისგან განსხვავებით, ავტორი არ გამორიცხავს **სათავესთან** გრიგოლ ხანძთელის **ხანძთის** არსებობას (თუმცა ჩვენი ბოლო საუბრისას მან უპირატესობა მიანიჭა ნ.მარის მოსაზრებას)...

Sonunda, yine güzel gece yolu, (Satave'den!) evimize doğru (toza rağmen hoş bir iniş)...

Gecikmiş bir ekleme: “Ağustosun ilk haftasında Gürcistan’ın batısındaki her Gürcü, Satave’ye doğru, kökleriyle buluşmaya yöneliyor; Biz de – Gürcistan’ın doğusundaki Gürcüler de bu zamanda bari orada olmalıyız... Satave Gürcistan’ın doğu – batı sınırı arasındadır. Satave’de buluşmayla mutluluk, herkes için arzu edilen, görev- keyif ve hayat verici şeydir”...

Geçen yıldan beri düşüncemde Khandzta, Satave’ye sıkıca bağlandı:

Khandzta Satave’nin sağındadır. (Diyoban tarafından Satave’ye çıkışta): Khandzta pınardan başlıyor ve Ugheltekhilli’ye kadar mevcut ormanlar ve Sepeqanayla Khandzta’ya dahildir. Khandzta’ya eski yol birleşiyor pınara yakın, eski yol yanında üzerine yassı taş- kaya üzerine el [işaret] oyulmuştur. Bu yol Sepeqana üstünden geçer, sonrasında Ugheltekhilli dibinden (orada yine taş oyuymuş el var) geçerek Papart!a geçer, oradan Sholtiskhev üzerinden Achara’ya ve İmereti’ye ulaşır... Sepegana’da önceden büyük kilise varmış, yakınında ise üniversite; böyle bir üniversiteyi Parkhal’da belirtiyorlar...

Yazılı kaynaklardan Valibeg Caparidze için bilinmeyen bir şeydir Giorgi Merchuli’nin “Grigol Khandzteli’nin Hayatı”, Opidza, Khandzta, Shatberdi, Berta, Porta ve diğer eğitim merkezlerinin varlığı ve de Niko Marr ile Pavle İngoroqva’nın Khandzta’nın bulunduğu yer hakkındaki tartışmaları ve Şuşana Putkaradze’nin “Çveneburilerin Gürcücesi”de, burada eser sahibi N.Marr’dan farklı olarak Satave’ye yakın olan Grigol Khandzteli’nin Khandzta’sını yadsımaz (bununla beraber son görüşmemizde önceliği N.Marr’ın görüşüne verdi)...

ბატონი ვალიბეგისა და სხვა იმერჯველთა მონათხრობმა (რომელიც მათ წინაპართაგან მოუსმენია) დიდი მნიშვნელობა შეიძლება შეიძინოს ხანძთის ძიებისას, ვინაიდან **რეალურ ხანძთაში** “უნივერსიტეტის” არსებობის გადმოცემა ისტორიული ხანძთის საძიებო ველს აშკარად აფართოებს... ბატონმა ვალიბეგმა ხანძთის ზემოთ, კლდეში გამოკვეთილი მღვიმეც მაჩვენა, რომელიც საოცრად ჰგავს **ზედაზნის** მღვიმეს.

ამრიგად, სულ სამი სავარაუდო **ხანძთა** გვაქვს:

ტ. ნ. მარი ფიქრობდა, რომ ხანძთის სამონასტრო კომპლექსი არის ძველ (ზემო) ფორთასთან ახლოს მდებარე **ნუკა-საყდარი**; ხოლო ქვემო ფორთა შატბერდია (ასევე ი.ჯავახიშვილის რუკაზეც); ე.ი. ოპიზა, შატბერდი და ნუკი საყდარი მომიჯნავე ხეობებშია; ეს აზრი უფრო არგუმენტირებადი ჩანს დღევანდელი გადასახედიდან.

ჟ. პ. ინგოროყვას საკმაოდ სერიოზული არგუმენტები (პ. ინგოროყვა, 1957, გვ.311-316) მოჰყავდა და ამტკიცებდა, რომ კარჩხალის ხევში **ქვემო ფორთა** არის არა **შატბერდი**, არამედ **ხანძთა... ქვემო ფორთაში** დღემდე შემორჩენილი: მთავარი ტაძარი (ნახევრად ჩამოშლილი), სამრეკლო, დანგრეული დამხმარე ნაგებობანი და, მოშორებით, ერთი დიდი შენობა (საოსტიგნე?), რომლის კარები საერთოდ ამოქოლილია (მხოლოდ სარკმლიდან ჩანს, რომ იქ ბევრი ღამურა ბუდობს); ქვემო ფორთაშივეა დიდებული წყარო (რომელსაც მაღალი, ლამაზი თაღოვანი კედელი აქვს ფასადად); გარეშემო მართლაცაა ფიცხელი “კლდევნარი”, მაგრამ არ არის “ურციხვი მალნარი” და აქაურ კლდეებში არც შეიძლება იყოს ყოფილიყო. აქვე, მიმდებარე ხეობაშია ოპიზის სამონასტრო კომპლექსიც.

ღ. ა. ამჟამად **ხანძთა ჰქვია მხოლოდ იმერჯველის სათავის მიმდებარე ტერიტორიას**, სადაც იმფხრეველთა და სხვა იმერჯველთა გადმოცემით იყო დიდი ძველი უნივერსიტეტი; აქვეა ტაძრის ნანგრევები, წიწვოვანი და ფოთლოვანი ტყეები, ფიცხელი კლდოვანი მთებიც...

Valibeg Bey'in ve diğer İmerkhevlilerin anlattıkları (onların atalarından duyduğu) Khandzta'da üniversitenin varlığı tarihsel Khandza'nın araştırma alanını genişlettiğinden büyük önem kazanabilir... Valibeg Bey, Khandza'nın yukarısında kayalıkta bulunan şalışacak derecede Zedazni oyuğuna benzeyen yeri de gösterdi.

Bu durumda üç varsayımlı Khandzta var :

a. Niko Marr düşünüyordu ki Khandzta Manastır kompleksi eski (yukarı) Porta'ya yakın olan Nuka – Saqdarideydi.Yalnız aşağı Porta Şatberdi'dir (İvane Javakhishvili'nin haritasında da böyledir) ; yani Opiza, Shatberdi ve Nuka Saqdari bitişik vadilerdedir. Bu fikir günümüzdeki bakışla daha kanıtlı görünüyor.

b. Pavle İngoroqva oldukça ciddi kanıtlar (P.İngoroqva , 1957 , s. 311-316) getiriyordu ve iddia ediyordu ki Karchkhal vadisinde Aşağı Porta Shatberdi değil, Khandzta'dır... Aşağı Porta'da günümüze kadar saklı: Ana kilise (yarısı yıkılmış) , çan kulesi, yıkılmış yardımcı yapılar ve biraz uzağında olan büyük yapı (kiler?) , kapısı taşlarla dolu olup (sadece pencereden görülüyor ki bir çok yarasa yuva yapmış); Aşağı Porta'da ulu bir çeşme var (üzerinde kemerli bir duvar bulunuyor cephesinde) etrafında

gerçekden aşırı kayalıklar var, fakat “sınırsız orman” değil ve kayalıklarda olamazdı

da.

Burada yakındaki vadide Opiza Manastır kompleksi var.

g. Şu anda Khandzta, sadece İmerkhev Satave civarındaki, İphkhevlilerin ve

İmerkhevlilerin anlattığı, eski büyük üniversite'nin olduğu yerin adıdır. Tapınak kalıntıları buradadır . iğneli ve yapraklı ormanlar, aşırı kayalık dağlar da...

მიუხედავად ხანგრძლივი ძიებებისა, მაინც ბევრი კითხვა რჩება ღიად, მაგ.:

– თუ ამჟამინდელმა ოპიზამ შეინარჩუნა ისტორიული სახელი, მიმდებარე ხანძთამ (ამჟამინდელმა ქვემო პორტამ) რატომ დაკარგა ისტორიული სახელი (ხანძთა)? შდრ., ზემო ფორთის მომცრო ტაძარიც და სახელიც V საუკუნიდან დღემდე დასტურდება;

– V საუკუნიდან ცნობილ **ფორთის ტაძართან** ახლოს, ქვემო ფორთაში გრიგოლ ხანძთელი აშენებს **ახალ ტაძარს** (ზემო ფორთის ეკლესია დანგრეულია არაბების მიერ); ამ ადგილს დღესაც ფორთა ჰქვია; იქნებ მას ბერძნულად **ფორთას** უწოდებდნენ და ქართულად **ხანძთას?** არადა, წერილობითი წყაროების მიხედვით, **ფორთა** და **ხანძთა** აშკარად სხვადასხვა ადგილებია;

– შეიძლება მართლაც ორი ხანძთა იყო; **კარჩხალის ხევის ხანძთის** (ნუკი საყდრის) ლეგენდად ქცეული ისტორია იმერჯევის მოსახლეობაში ხომ არ დაუკავშირდა **სათავესთან არსებულ ხანძთას?**

– ძველი გზები მთებზე გადადიოდა (არ მიჰყვებოდა მდინარეების კალაპოტს); ზემო ფორთიდან სათავემდე ფეხით/ცხენით უფრო ნაკლები მანძილია, ვიდრე არტანუჯიდან ფორთამდე; ძველი გზების განსაზღვრის გარეშე როგორ განვსაზღვრავთ ტაძრების სიახლოვე/სიშორეს?

...ხანძთის, შატბერდის და სხვა დიდ ქართველურ კულტურულ ცენტრთა მდებარეობის საკითხი დამატებით კვლევა-ძიებას ითხოვს...

დღის მთავარი დასკვნა: დიდებული იმერჯეველი ქართველები დღემდე ამაყობენ წინაპართა მიერ ნაშენი ციხესიმაგრეებით, ტაძრებით, ტერასებით, ხიდებით... დანაშაულია ამ ქართველების ნაკვერჩხლის დანაცრება; მათ ჩვენი სახელმწიფოების თანადგომა სჭირდებათ; შდრ.:

Uzun araştırmalara rağmen bir çok soru yanıtız kalıyor, örnek:

– Eğer şimdiki Opiza tarihsel adını sakladıysa, yanibaşındaki Khandzta (şimdiki Aşağı Porta) neden tarihsel tarihsel adını saklıyamadı (Khandzta?) kıyas için., Yukarı Porta'nın daha ufak tapınağı ve adı V.yüzyıldan günümüze kanıtlanıyor;

– V.yüzyıldan bilinen Porta tapınağı yakınında Aşağı Porta'da Grigol Khandzteli yeni tapınak inşa etti. (Yukarı Porta kilisesi Araplar tarafından yıkıldı); Bu yerin adı şimdide Porta'dır; Belki ona Yunanca Porta, Gürcüce Khandzta diyorlardı? Oysa yazılı kaynaklarda Porta ve Khandzta açıkca ayrı yerlerdir;

– Gerçekten de iki Khandzta'nın olması olasıdır; Karchkhal vadisinin Khandzta'sın (Nuki Saqdari) efsane olmuş tarihi, İmerkhevliiler arasında Satave'de bulunan Khandzta'ya mı bağlandı acaba?

Eski yollar dağ üzerinden geçiyordu (akarsu yataklarını takip etmiyordu); Yukarı Porta'dan Satave'ye yaya/atla olan mesafe Ardanuç'dan Porta'ya göre daha kısa; Eski yollar belirlenmeden, tapınakların uzaklık/yakınlığını nasıl belirleyebiliriz? Khandzta, Shatberdi ve diğer Gürcü kültür merkezlerinin konumu bahsi ek bir araştırma –incelemeyi gerektirir...

Günün başlıca sonucu : Yüce İmerkhev halkı günümüze kadar atalarının inşa ettiği kaleler, tapınaklar, teraslar, köprülerle – övünç duyuyor...Bu Gürcüler'in kor'unu küllendirmek kabahatdir. Onlara ülkemizin desteğı gereklidir; kıyas için.:

ზოგჯერ სამი თაობაა ჩვენ თვალწინ: მოქართულე ბაბუა, ბურუსიანი მამა და გაღამურებული შვილიშვილი; გენი (სული, გული) უნოდ გვთხოვს: მოგვხედეთ, გვიპატრონეთ, ფესვს ვწყდებით, ვითქვიფებით... არადა გონება მათიც და ჩვენიც ყოველდღიურობით იფარგლება, ხორცი თავისას ითხოვს (თითქოს არსებითი არ იყოს სული!)...

ცხოვრება სიყვარულის სკოლაა, რომელიც, ამავე დროს, გაბურუსებულ წარსულს, უფროტკივილიან აწმყოსა და იმედიან მოლოდინს მოიცავს; დიობანის სკოლა ჩვენთვისაც სიყვარულის, დასვენების, სიმყურდოვის, სიწმინდის ველად იქცა: სკოლა დგას იმ ადგილას, რომელსაც **ქვარი** ჰქვია დღესაც; იქვეა ტობონიმი **სამებათი**, დანგრეული ეკლესიის ტერიტორია! სამწუხაროდ, ამჟამინდელმა თაობამ არ იცის ამ ტობონიმთა არსი.

დიობანის სკოლა ახლა შენდება და ძლიერდება; ვფიქრობ, იგი ნამდვილი განათლების კერად იქცევა (შდრ.: იდეოლოგიური წინხის გამო ბევრ ქვეყანაში სკოლები არაიშვიათად ყალბი ისტორიის ველია).

06.08.06. აგარა. ნაჯდომი

ადრე დილით ისევ (შემდეგაც ყოველდღე) ნავანები: იუსუფელელი, ქართულდავიწყებული ქიბარ-ალას მალაზია თუ მარკეტი; საუზნის მომზადებამდე მაგიდის ჩოგბურთსა და თანამდევ დისკუსიაში ბ-ნი ნოდარის სახალისო მარცხი: რატომ დაარქვით “არტგენი”? რატომ არა “წინწყარო” ან “მომღერალი ფესვები“!; რატომ **ზუმბად** გადამდნარი ქართველური გვარ-სახელი და არა ღირსების ქართველური, არასუროგატული ყალიბი (არადა, ბაიარზე არანალკებად პატრიოტი მომღერალია)... თავად ნოდარ შოშიტაშვილი დიდებული ქართველია; უძლებს თავზე ტალღებად გადამავალ სნობურ ნიჰილიზმს, მაგრამ მაინც ვეუბნები ბოლოს: მეტი აქტიურობაა საჭირო “ტენისშიც” და “ღია ცის ქვეშ მუზეუმშიც“...

Bazen gözüme önünde üç nesil var. Gürcü büyükbaba, “puslu” baba ve yara “yarasalaşmış” torun. Gen (ruh, yürek) dilsizce istiyor: Sahip çıkın, köklerimizden kopuyoruz, çırpılıyorz...Onların ve bizim zihinlerimiz sınırlanıyor, beden kendininkini istiyor (sanki “ruh” yokmuş gibi!)...

Hayat, aynı zamanda puslu geçmiş, şimdiki acılı zamanı ve umutlu bekleyişi kapsayan sevgi okuludur; Diyoan’ın okulu bizim için sevginin, dinlenmenin, sakinliğin, temizliğin alanı oldu: Okul, şimdi de Jvari Cvari) denen yerde bulunuyor. Hemen yakınında toponimi Samebati (Sanebati) olan yıkılmış kilise alanı var! Maalesef şimdiki nesil bu yerin adının anlamını bilmiyor.

Diyoan’daki okul yeni inşa ediliyor ve güçleniyor; Onun gerçek aydınlanma merkezine dönüşeceğini düşünüyorum. (kıyas için: ideolojik baskıdan dolayı bir çok ülkede okullar sıklıkla- yalan tarih -alanı oluyorlar).

06.08.06. Agara. Nadzdomi

Sabah erken yine (sonraki günlerde de) dolunay: Yusufelili Gürcüceyi unutmış Kibar-Ağa’nın mağazası yahut marketi. Kahvaltı hazırlanana kadar masa tenisi ve sıradaki tartışmada Nodar Bey’in yenilgisi. “Artgen” adını neden koydunuz da “Tsintsqaro” ve ya “Momgherali Pesvebi” değil? Niçin Zumba (Harbi anlamında) olarak değişmiş ad-soyad da, onurlu, Gürcü, başkasının yerine olmayan kalıp değil. (Oysa Bayar kadar yurtsever bir şarkıcıdır)... Nodar Shoshitashvili’ nin kendisi büyük bir Gürcüdür. Başından dalgalar gibi geçen aristokrat nihilizmine karşı dayanıyor ama sonunda yine de diyorum ki ; “Tenis” de ve “Açıkhava Müzesi” nde...

მხოლოდ აქტიური ბრძოლით დაიძლევა სხვისი შემოტევა და საჯარო საფუძველიც გვექნება ჩვენეულით ვიამაყო (გულდილობის გარეშე).

ახლაც ვაგრძელებ ამ დიალოგს:

— ჩვენ იაპონელებზე დიდი ისტორია გვაქვს, მაგრამ მათგან მართლა უნდა ვისწავლოთ საკუთარის გაფრთხილება; იაპონელებს თავიანთი კულტურა ეგზოტიკად არ უქცევიათ (შოტლანდიელებივით), მათ ცხოვრების წესი შეინარჩუნეს. **საოცრად მრავალმხრივი და აქტუალურია ქართველური ცხოვრების წესი**; ჩვენ ის უნდა დავწმინდოთ საბჭოური თუ სხვა მინარევებისგან და მხოლოდ ეგზოტიკად არ უნდა დავიგულოთ სამუხეუმო ექსპონანტივით...

საუზმის შემდეგ ჯგუფებად ვცალკევდებით ჩვენი წარსულის მოსამცვრევად (**მომცვრევა** - დაფანტულის რუდუნებით მოკრება, მოგროვება): მაიას ჯგუფი - **ივეთში**, ეკასი - **ქოქლიეთში**, გიგასი - **წყალსიმერსა** და **ბზათაში**, ჩემი - ჯერ ისევ **სათავეში**, შემდეგ - **აგარაში**; დაჯიას (დარეჯანის) ჯგუფი მორიგეა, ამიტომ აქვე, **იმფრევლში** იმუშავებს დღეს.

სათავეზე ზეიმი გრძელდება; მინდა, რომ ქართველებმაც და სხვა დამხვდურებმაც კიდე შეგვაგლონ თვალი, თან მომავალ მთქმელებსაც (ინფორმატორებსაც) შევიპირებ/გავიმრავლებ; თან ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლებთან კიდევ ერთხელ ვისაუბრებ თურქეთ-საქართველოს სამეცნიერო-კულტურული თანამშრომლობის მნიშვნელობისა და ჩვენი მიზნების შესახებ (მინდა ყველამ გაიგოს: ერთმანეთის სახელმწიფოებრივი და კულტურული ინტერესების იგნორირება - “სირაქლემას” მავნე პოლიტიკა - სიკეთის მომტანი არ არის!).

სათავის შემდეგ **აგარის აღმართს** ავუყვებით ისევ ჩემი ყველგან მავალი მანქანით. გზა შეგვეშალა და წეთილეთის ზემო უბანში - თითქმის დაცარიელ **ტყემლვანაში** აღმოვჩნდით;

de daha bir aktiflik gerekiyor; Yalnızca aktif mücadeleyle başkasının baskısı yenilebilir ve sahip olduklarımızla açıkça övünebiliriz (böbürlenmeksizin).

Konuşmamı şimdi de sürdürüyorum:

- Bizim Japonlardan büyük tarihimiz var, ama onlardan sahip olduklarımıza dikkat etmeyi öğrenmeliyiz; Japonlar kendi kültürlerini egzotiğe dönüştürmediler.(günümüzdeki İskoçlar gibi), yaşam tarzlarını değiştirmediler. Olağanüstü çokyönlü ve güzeldir Gürcü yaşam biçimi; biz onu Sovyet ve karışımlardan arındırmalı ve sadece müze örneği gibi kabul etmemeliyiz...

Kahvaltı sonrası geçmişimizi toplamak için guruplara ayırıyoruz (dağılmış şeyleri emek verip toplama) Maia'nın gurubu İvet'e, Eka'nın ki Kokliyet'e, Giga'nın Balıklı ve Bzata'ya, benim – henüz yine Satave'de, sonra Agara'ya.Dacia (Darecan) nın gurubu nöbetçi, bu nedenle yakında Taşköprü'de çalışacaklar bugün.

Satave'de eğlence devam ediyor; Gürcüler ve diğerlerinin bizi görmesini istiyorum. Hem bundan sonraki konuşmacılarımı çoğaltıp, söz alırım; hem de yerel yöneticilerle bir kez daha sohbet eder Türkiye-Gürcistan bilimsel-kültürel işbirliğinin önemi ve amacı hakkında (istiyorum ki herkes bilsin: birbirimizin devlet ve kültürel yararların görmezden gelmek – “devekuşunun” zararlı politikası – yarar getirmez!).

Satave sonrasında her yere varan arabamızla Agara yokuşuna uzandık. Yolumuzu şaşırdık ve Tsetilet (Erikli) in yukarı mahallesine – boş eriklik yerde bulduk kendimizi;

მხოლოდ სამ ადამიანს მოგვართ თვალი და მათგან ერთი ძლივს გამოვილაპარაკეთ; არ გვიპასუხა; თურქი გვეგონა, დიალოგი ინგას თურქულით გავაგრძელებთ, თუმცა მალევე **მასში ქართველი ვიპოვეთ**; აგარისკენ გავგაცილა; მაინც იმედგაცრუებული წავედი აგარისკენ. გზად ბიჭებს - ღარჭებს დავეწიეთ. ჩვენი ქართული არ ესმოდათ; ინგას თარჯიმნობა აქაც გამოგვადგა: თურქები ვართო, თუმცა, აგარა-ხოხლევისკენ სულ ქართული სოფლებია...

აგარის შესასვლელში გზის ქვედა მხარეს სახლს აშენებდნენ; მივესალმეთ, მოგვესალმენ და საქმიანობა გააგრძელებს; ასე იოლად ვერ გადარჩებით, საქმე გაქვთ, მაგრამ ჩვენც გვაქვს საქმე და აქ ამოღობთ-მეთქი. ორი ხალისიანად შემოგვეხმაურა, ერთი - ზღაზღავით: აგარელი კაცი, სულეიმან ჩელიკი (ენჩაროღლი, 50 წლის), მეტსახელად მელიჭლიკა, სახლის პატრონი აღმოჩნდა, სხვები კი მანატბელი უსტიები (ოსტატები; ერთ-ერთის, ინფორმატორის სახელი: ხალით გუნეში/შაგვეთლიძე, 47 წლის). დიქტოფონით კარგი მასალა ჩავიწერეთ; ხელითაც; მაგ., აგარის ტოპონიმებია: საკრიათი (ტყე), სანაფოტე (საკრიათის თავზე), სანადირო (ტყე), სარჩვე/საარჩვე (კლდე სანადიროს თავზე), ბოდლორახევი (ყანა, ჭალა), სათრახევი (ყანა, ჭალა), ქობტები (ყანა, ჭალა), დოლაკალოხევი (ყანა, ჭალა), მუსაყანა, თელვანი (ჭალა), არყნალი (ჭალა), ყლარჭაჲ (ჭალა), ქვიტავრი (ყიშლა, საზაფხულო სადგომი), ვენახსძირაჲ, აბაშეთი, კაროპირაჲ/კალოპირაჲ, ტყენლანეთი, თეთროზეთი...¹

საუბარი სახელდახელო პურობაში გადაიზარდა; მანქანაში კარგი ჭაჭა მქონდა; შევთავაზე, ზრდილობიანად იუარეს ენით, თუმცა თვალეში ინტერესი კიაფობდა; მე დავლოცავთ, ასეთია ჩვენი წესი-მეთქი; პირველი ჭიქით

¹ ამ და სხვა სოფლების შემთხვევაშიც მიკროტოპონიმთა ჩამონათვალი სრულყოფილი არ არის; მასალის შევსება შემდგომ უნდა მოხდეს...

sadece üç kişiye gözümüz çarptı ve biriyle zoraki konuşabildik; yanıt vermedi; Türk sandık, konuşmayı İnga'nın Türkçesiyle sürdürdük. Böyle olmakla beraber o'nda çabucak Gürcüyü bulduk; Agara'ya doğru yolcu etti bizi; hayalkırıklığıyla gittik Agara'ya doğru. Yolda oğlan çocuklarına yetişdik. Gürcümüzü anlamıyorardı; Burada da İnga'nın tercümanlığı işimize yaradı. Türküz dediler, Oysa Agara – Khokhlev'e doğru hep Gürcü köyleri var.

Agara girişinde, yolun altındaki tarafda ev inşa ediyorlardı; Selam verdik, selam verdiler ve işlerin devam ettirdiler. İşiniz var ama böyle kolay kurtulamazsınız, buraya geliniz bizim de işimiz var dedim. İkisi hevesle, biri isteksiz karşılık verdiler: Agaralı kişi, Süleyman Çelik (Yeniçaroğlu, 50 yaşında), Lakabi ise Melichlika ve evsahibi çıktı, diğerleri ise Manatba'lı ustalardı. Konuştuklarımızdan birinin adı : Halit Güneş/ Shavketlidze, 47 yaşında). Teyp kaydıyla iyi konuşma kaydettik; Elle de; örn., Agara'nın yer adları : Sakriat (orman), Sanapote (Sakriat'ın yukarısında), Sanadiro (orman), Sarcheve/Saarcheve (sanadiro üzerinde kayalık), Bodghorakhevi (tarla, çayır), Satrakhevi (tarla, çayır), Kokhtebi (tarla, çayır), Dolakalokhevi (tarla, çayır), Musaqana ,Telvani(çayır), Arqnali (çayır), Qlarcha (çayır), Kvitavri (mezra), enakhdzira, başeyi, aropira “/kalopira”, Tqenlaneti, Tetrozeti¹...

Sohbetimiz çabucak sofraya dönüştü; Arabada iyi ev votkam vardı; Teklif ettim, nezaketle hayır dediler, bununla beraber gözlerinde ilgi farkediliyordu; Ben kadehle dua ederim, bizim adetimiz böyle dedim:

1. Bu ve diğer köylerin örneğinde yer adları sayımı tamamlanmış değildir; bunlar daha sonraları doldurulacaktır.

ვიტყვი: “ღმერთი შეგვეწიოს; ღმერთს დიდება, ჩვენ მშვიდობა“; მოეწონათ, ღმერთს ჩვენც ვლოცავთო, ოღონდ ღვინით და არყით არაო; ღმერთი თქვენ იცითო? მე ავუხსენი, რომ ღმერთი ქართული სიტყვაა, ალაჰი კი არაბული და ორივე უზენაესს ნიშნავს. ბიბლიისა და ყურანის მიმართებაზეც ვესაუბრე ზოგადად; შემდეგ სახლის მშენებლობა დაეწყო... ერთი-ერთი უსტა ამყვა; მეც დაელოცა, დაელოცა ჩვენც ვიცითო. მეორემაც გაუხსენა გემო. მასპინძელმა თქვა, მეც მინდა შევსვა, მაგრამ ქალის მეშინია, ეს ჩემი ბახალაა (გოგო) ეტყვის და სახლიდან გამომავდებნო (სიცილით); დატიე აქ და თქვენ რომ წახვალთ, მერე დავლევო... მეღიჭლიკამ (კარგი იუმორი აღმოაჩნდა, არა მგონია, ასე მოხსენიება ეწყინოს; თანაც, ეს მეტსახელი ძალიან ქართულად ჟღერს) ბოლოს მითხრა:

ჩვენს შორის აუცილებელია მისლა-მოსლა, ჰა, აგერ ჩემი გოგო წეიყვანე და ეს შენი სტუდენტი გოგო ჩემ ბიჭზე გავათხოვოთო; ბახალაა უნდა გიეთხვოს, ნაჯდომი რათ მინდა სახლში **(ნაჯდომი/ნაჯდომი - 30 წელს გადაცილებული გასათხოვარი ქალი)**. ვერა, შენასასაც წევყვან და ვერც ამას დივიტე-მეთქი (მოუტყვიე აჭარულ-იმერხეულად). მოულოდნელი პასუხი მივიღე:

— თქვენი ხალხი - აჭარლები - მაგრები არიან; ამ სერებ გადაღმა შუახევი და ხულაა; ამ სერს იქით მახალაკეთის იაილაა; იქიდან გადმოიდოდენ აჭარლები (მათ თოფები ქონდენ, ჩვენ - არა), მეფტაცებდენ კაი ბახალეფს (გოგონებს) და ასე მრავლდებოდნენ; ახლა ასე არ იქნება, ერთი შენი მოგვეცი და ერთი ჩვენი წეიყვანეო. კარგი, ამ ექსპედიაციას რომ დავამთავრებ, მაგ საქმეზე შემდეგ ვითათბიროთ-მეთქი...

ხუმარა მასპინძელს სახლის კეთება ეჩქარებოდა, მაგრამ ჩვენთან ურთიერთობა მაინც საქმეზე წინ დააყენა. აგარაში ჩვენი ქართველური განწყობა ისევ ამბლდა.

“Tanrı bizimle olsun; Tanrı’ya ululuk, bize barış”, beğendiler , Tanrı’ya bizde dua ediyoruz yalnız şarap ve votkayla değil dediler; Ghmertı (Tanrı) yı sizde biliyor musunuz? Ghmertı, Gürcüce kelime, Allah arapça ve ikisinde “en yüce” anlamını taşır dedim. İncil ve Kur’an’ın yönüne genelde değindim; Sonra inşa ettikleri yapı içinde “dua” ettim... Ustalardan biri bana ayak uydurdu ; Bende söylerim, bizde biliriz dedi. İkincisi de tadına baktı. Ev sahibi dedi ki ben de içmek istiyorum ama hanımdan kokruyorum, bu benim kızım söyler ve beni evden atarlar (gülerek); bana da bırak sizler gittikten sonra içerim dedi...

Melichlika (iyi mizah gücü vardı, bu adla sözetmemden güceneceğini sanmıyorum: hem bu lakap Gürcüce olarak hoş geliyor) en sonunda dedi ki:

Aramızda mutlaka gitme – gelme olmalıdır, Ah işte benim kızım al götür ve bu öğrenci kızı oğlumla evlendirelim.Bakhala (kız) evlenmelidir. Najdomiyi (evde kalmış), ne yapayım (Najdomi/Nacdomi -30unu aşmış evlenecek kız). Ne senin kızı götürülebilir ne bunu bırakabilirim dedim (Achara – İmerkhevce söyledim), Beklemediğim cevap aldım.

- Sizin halk – Acharalılar – çetin adamlar; Bu sırtların ötesinde Shuakhevi ve Khulo var; bu sırt ötesinde Makhalkheti yaylası var; ordan Acharalılar gelir (onların tüfekleri vardı, bizde yok), iyi kızları kaçırdılar ve böyle artıyorlardı, şimdi böyle olmaz, bir sizinkini ver, bir bizimkini götür, dedi. İyi, bu gezi bitince bu konuyu sonra konuşalım dedim...

Latifeci evsahibimiz evin inşasını acele ediyordu, ama yine de bizimle sohbeti kendi işinden önde tuttu. Agara’da keyfimiz yeniden arttı.

06.08.06. საღამო. თამარად - ერთიანი ისტორიული მენსიერება

აგარის შემდეგ ისევ ჩვენი სასკოლო ოჯახი: ნელ-ნელა მოლაგდნენ მტვრიანი, მაგრამ, კარგშთაბეჭდილებებიანი ჯგუფები; გოგონები სახელდახელო საშხაპეებში, ბიჭები მდინარეზე ჩადიან მალხაზის მიკროავტობუსით; შემდეგ ვახშამი, ტენისი, ეზოში სახელდახელო ფრენბურთის მოედანი ასატანი წიოკითურთ და ერთ ადგილობრივ ქართველთან სერიოზული ბაასი მუსტაფა ქემალ ათათურქის ძეგლთან:

— მუსტაფა დიდი კაცია, მუხამედ ფეილამბერის რჩეულია!

— ჩვენთან ასე უყვართ ილია ჭავჭავაძე; ჩვენ სხვა დიდი გმირებიც გყავს: აფსირტე და აიეტი, ფარნავაზი და ქუჯი, ვახტანგ გორგასალი, დავით აღმაშენებელი, თამარ მეფე... (მაწყვეტინებს)

— თამარად ჩვენი დიდა; თამარად აქ ყოფილა; ეს ციხე იმან ააშენა; აქ ქილისად ყოფილა, სკოლის თავზე და იმ ციხიდან (მაღალქონგურიანი და კლდეზე აგებული ციხე მდინარის გაღმა ნავანევის თავზე) აქ გადმოფრენილა...

ამ ამბავს ავსებს შემდეგი დღეების როლანდის სიხარული: აქ დიდად აღაფრთოვანებთ ჩვენი 50-ლარიანის დანახვა, ზედ თამარის სახეაო...

თამარის სახელი ჰქვია ყველა ძველ ხიდს თუ ციხეს ლაზეთშიც, ტაოშიც, აჭარაშიც... თამარის სახე გამორჩეული ნიშანსვეტია ჩვენი ქართველური ცნობიერებისა, თამარი ჩვენი ის საერთო ისტორიული, ღრმადჩამჯდარი ბურჯია, რომელზეც მყარად დადგება ქართველური მომავალი...

07.08.06. ბზათა და შოლტისხევი

ნორმალური საუზმე. ჩემი ჯგუფი ბზათა-შოლტისხევისკენ: ხეობის გაღმა-გამოღმა ლამაზი სოფლებია.

06.08.06. Akşam. “Tamara” – Tarihin ortak belleği.

Agara’dan sonra yine bizim okul evimiz: yavaş yavaş gururular tozlu ama iyi izlenimlerle dönüp yerleştiler; Kızlar çabucak duşlara, erkekler ise Malkhaz’ın küçük otobüsüyle dereye yüzmeye indiler. Sonra

Akşam yemeği , tenis, avluda voleybol meydanı, çekilecek gürlü ve yerli bir Gürcüyle Mustafa Kemal Atatürk’ün heykeli yanında konuşma:

- Mustafa büyük adam, Muhammed peygamberin seçilmiş kişisi.

- Biz de böyle seviyoruz İlia Chavchavadze’yi. Başka kahramanlarımızda var : Aqsirte ve Ayety, Parnavaz ve Kuji, Vakhtang Gorgasali, Davit Aghmashenebeli, Tamar Mepe... (kesiyor konuşmamı)

- Tamara “Bizim büyüğümüzdür; Tamara” Burdaymış ; bu kaleyi o yaptı; burada kilise varmış, okulun üstünde ve o kaleden (yükseksurlarla ve kayalar üzerine kurulan kale derenin karşısında yukarıda) buraya uçmuş...

Bu konuyu sonraki günlerde Rolandi’nin sevinci dolduruyor: Burada bizim 50 Larimizi görenler coşku doluyor , üzerinde Tamar’ın resmi var diye...

Laz, Tao ve Achara’da bütün eski köprü ve kaleler Tamar’ın adını taşıyor...Tamar’ın bizim Gürcü bilincimizde seçkin abidedir. Tamar bizim Gürcü geleceğimizin sağlam duracağı tarihi derinde duran burcumuzdur.

07.08.06. Bzata ve Sholtiskhevi

Normal bir kahvaltı. Benim gurup Bzata-Sholtiskhevi’ye doğru: vadinin karşılıklı güzel köyleri var.

ბზათა (Akbiyık) მართლაც **მზის გული** ადგილია (ტოპონიმის ფუძე მზე/ზნეა თუ ბზე/ჩალა?).

41 წლის მეჰმედ ბაბასგან (ბაბელიდისგან) კარგი მასალა ჩავიწერეთ, ძირითადად მიკროტოპონიმები:

ქუთთი მეზერი (მაღალმთიან საძოვარზე არის (ხულასთან ახლოს, მაწყვილთასთან გადადის გზა (ხულა აქ ჰქვია ხულოსა და შუახევს, თუ ზემოაჭარას არა მთლიანად). ქუთთი მეზერი აჭარის იაილებზეც არის). ქიშნი (თოვლიანი, ზამთრიანი) თეფე (მთები); (ქგშ — ზამთარი); სასტენი (მთა); ორგზები (იაილები); საბორესერი (იაილები); ვეოსანი (ვევ-ოსან-ი) (მთის წყლიანი ღელე); გოდორავაკლდითავი (მთის საძოვრებზე სწორ ადგილას არის მაღალი კლდეები); ალბუა (საძოვარი); საბადორდი (ტყე, შუაში საძოვარი); საქართი (საძოვარი; ქარიანი ადგილი: საქარი: საქარ-თი — საქარე-ს მიმდებარე ადგილები); ველა (საძოვარი); პადრისტი (ვევი, საძოვარი, ღელე); ნაფოტიან სერი (საძოვარი); სავაციოთა (კლდე, უკან ტყეა - ვფიქრობთ, რომ ეს სახელი გარეული თხების გამო შეერქვა: სა-ვაც-ი: სავაც-თა//სავაციოთა). ვარისაწოლთი (სერი ზაფხულობით ხართა ჯოგს აბალახებდნენ; აჭარაშიც არის ანალოგიური ადგილები და ჰქვია ხარისაწოლი. აქ ემატება -თი: ვარისაწოლთი = ვარისაწოლი და მისი შემოგარენი და მისი შემოგარენი); საყველაშუა (კლდე); იფვერანა (საძოვარი); სარჩევთი (საძოვარი); პაწად სათიმახო; დიდი სათიმახო (ხარ დააწვენდენ ზველათ (-ინფ.); კარჩხლის სასტენი (დასასტენებელი ადგილი მთაში კარჩხლისაკენ მიმავალ გზაზე); ლოლონი ვაკე (კარჩხლი სასტენთან ახლოს სწორი ადგილი); თაფლი წყარო (წყარო); შაშვი წყარო (წყარო); პატრიკაკალთი (სწორი ადგილი); კალტადუზი („აქ პურს ვლევდით“ (ინფ.); გირგუანი ღელე (წყლიანი ღელე); კატრიან სერი (ნაძვიანი, სოჭიანი, კატრინი სერი, ქედი); თოფალსასტენი (თოფალი „კოჭლი“); ნაცვიხარა (სერი, სწორი ადგილიც არის (< ნაციხარა?); საჭინკე („კლდე ტყეში შიგან“ (ინფ.); ნალიაგობი (ღელე); ნაწისქტილავათი

Bzata (Akbiyık), gerçekden güneşin ortası yer (toponimin kökü mze/bze yahut bze/Chala?).

41 yaşındaki Mehmet Baba (Babelidze)'den özellikle mikrotoponimleri , güzel şeyleri yazdım:

Kurti mezeri (yüksekdağlık otlak yerinde, Khulo'ya yakın, Matsqvil dağına ulaşan yol. Khula burda khulo ve Shuakhevi'ye deniyor, Yukarı Achara'nın bütününe değil). Kurti mezeri Achara yaylarında da var. Kishni (karlı,kışlı tepe) Tepe (dağlar); Saseni (dağ), Orgzebi(yaylalar); Saboreseri (yaylalar); Eosani (Ev-osan-i) (dağın deresi) ; Godoravaklditavi (yayla otaklarında, düz yerde yüksek kayalar); Aghbua (otlak); Sabadordi (orman ortasında otlak); Sakarti (otlak,rüzgarlı yer:Sakari:Sakar-ti-Sakare civarında yerler); Vela(otlak); Parikhti (dere,otlak,vadi); Napotiaseri (otlak); Savatsita (kaya,arkası orman-düşünüyoruz ki bu ad yabancı keçiler nedeniyle konu: Sa-vats-i: Savats-ta//Savatsita). Arisatsolti (sırt-yazın öküz sürüleri besleniyor; Achara'da da benzer yerler var adı Kharisatsoli. Burada -ti :ekleniyor. Arisatsolti=Arisatsoli ve dışını oluşturuyor. Saqvelashua (kaya); İpkvrana(otlak); Sarchevti (otlak); Patsa Satimakho; Didi Satimakho (önceden öküz yatardı); Karchkhlis sas eni (Karchkhal'a giden yolda dağda dinlenme yeri); Gholoni vake (Karchkhlisasene yakın olan yer); Taplitskaro (pınar); Shashvitskaro (pınar); Patrikakalti (düz yer); Kalvaduzi (burdan buğday alınırdı); Girgvani ghele (dere); Katrianseri (köknar,köknarlı sırt); Topalsasveni (topaldinlenme yeri); Natsvikhara (sırt düzlükde var) (<Natsikhara?); Sachinke (orman içinde kaya); Naliagobi (dere); Natsikvilavati

(„ადგილი, ქომოდან პაწად, ღელე გეძარს“ (ინფ.); ავაზანათი (საძოვარი); საჩანჩალო (საძოვარი); ურჩხთი (ჭაღეები); ურჩხ-ი; ტლიკვავერი (ჭაღეები); ჯუჯუხეთად (ღელე); ქუბიკარად (ღელე, უკან კლდეა); ქუბის ვევი (ამ მდინარის მეორე სახელად დამაწვრინა „გირკილოთი ღელე“ (იქნებ არის მიმდებარე სხვა ადგილის სახელი?!); მიქელთკარი (სწორი ადგილი); სამუნე (მაღალი კლდე); ტაფი („კლდის შუაში დასადგომი, ჩაღრმავებული ალაგი“ (ინფ.); ხერთუში (ჭალა); ინგიშლიწყარო („ზველათ უთქმნა-ქი, ვინ გიშლის მაგ წყაროს, სვიო“ (ინფ.); ვაკია (ჭაღეები); ჩანჩხრითავი (ჭაღეები); ჩიჩილვაკე (ტყე); ყიშლეები („ძველათ კალოს ლეწვედენ, ახლა ჩომას აძუებენ“ (ინფ.); ფუჩუკლდითავი (კლდე); ატროვანი (კატრების ტყე); (შდრ., კატრინ სერი სხვა ადგილია); ბუჭა//ბუჭად (სერი); წყალთაშუა (ჭალა); გაღმა (ჭაღეები); ლომელა (ჭაღეები); შუაცხარწინა (ყანა); ცხარწინა (ყანა (აქვე ცხის ნაშთია!); ქერმიღელე (ღელე); კაპანათი (ჭაღეები („ქვიანი ჭაღეებია“); კოპივრი (ჭალა); წისქვილკარი (ჭალა); სამარილეთი (ჭალა); გვერდად (ჭალა); ვევი (ჭალა); ქუბაკიბე (ბოსტნებია); ოფოპირი (ყანა); ყუბავიფჩილა//ყუბავიფჩილა („პაწად ყანა“); ფაცახი (ჭალა); გვერდასერი (ჭალა); ცმული (ჭალა); ყანაწვრილა (ყანეები); სამნაზვისერი (სერი < სამ ნაძვის სერი); ჩიშკარა (ყანების ჭაღეები); ლიგზნაარი//ლიგზნარი (ჭალა); ლერწმრავლი (ჭალა); დიდმინდორა (ყანები, უკან ტყე); ნაზვნარი (ტყე); წყაროთვევი (ჭალა); სათივევი (ჭალა); ვორჯითი (ჭაღეები); ზანდარაწვერი (მთა); სოგორი (ტყე); სახერღელე (ღელე); საყუმამეთი (ტყე); წიქრიენტული (ჭაღეები); ტყლაპიაზირი (ჭალა); საგორავა (სერი); ქამარაკლდითავი (< კამარაკლდითავი?) (კლდე); საულდომი (ღელე); ვახტანგული (ყანა); შინდნარევი (ყანა); დარიჯი (ყანა); გვალად (ყანა); ვაჭიფე ყანა//ვაჭიფე ყანა (ყანა (შდრ., ვაკვი - ჯამეს მიწა); ბიბავრი (ყანა); ხუარა (ყანები); ქვიშნობები (ჭალა); ტევანაძირი (ჭალა - მტევანაძირი?); ვაშელანა (ყანები); ხუთჩაფათათავი (კლდე); მალრანი (ღელე); ორგზები (იაილაზე); საბაროსერი (იაილაზე ახლოსა)...

(altından küçük dere geçen yer); Avazanati (otlak); Sachanchalo (otlak); Urchkhti (çayırlar); Urchkh-i; Tlikvavri (çayırlar); Jujukheta (dere); Kvabikara (dere, arkası kayalık); Kvabiçkevi (bu derenin ikinci adı olarak Girkiloti yazdırıldı (belki etrafta bu adda yer mevcuttur?!); Mikeltkari (düz yer); Samune (yüksek kaya); tapi (kaya ortasında çukur yer); Khertushi (çayır); İngishlitskaro (suyu kim engelliyor-anlamında); Vakia (çayırlar); Chanchkhritavi (çayırlar); Chichilvake (orman); Qishlebi (eskiden buğday alınır, şimdi otlak); Puchuaklditavi (kaya); Katrovani (çam ormanı); (kıyas için.; Katrinseri başka bir yer adı); Bucha//Bucha(sırt); Tskaltashua (çayır); Gaghma (çayırlar); Ghomela (çayırlar); Shuatsikhartsina (tarla); Tsikhartsina (tarla, burada kale kalıntıları var!); Kermighele (dere); Kapanati (çayır-taşlı çayırlar); Kopivri (çayır); Tsirkvilkari (çayır); Samarileti (çayır); Gverda (çayır); Khevi (çayır); Kvakibe (bostanlar var); Opopiri (tarla); Qvavipehkhila/Qvavipehkhila (ufak tarla); Patsakhi (çayır); Gverdaseri (çayır); Tsmuli (çayır); Qanatsvrila (tarlalar); Samnadzviseri (sırt <üç köknar sırtı); Chishkara (tarla-çayır); Ligznaari //Ligznari (çayır); Lertsmravli (çayır); Didmindora (tarlalar,arkada kaya); Nazvnari(orman); Tskarotkhevi (çayır); Satikhevi (çayır); Khorkhiti (çayırlar); Zandaratsveri (dağ); Sogori (orman); Sazerghela (dere); Sagumasheti (orman); Tsikrientuli (çayırlar); Tglapiaziri (çayır); Sagorava (sırt); Kormaraklditavi (<Karmaraklditavi?) (kaya); Saudomi (dere); Vakhanguli (tarla); Shindnarevi (tarla); Dariji (tarla); Gvala (tarla); Vakhipe qana // Vaqipe qana (tarla,kıyar için vakif-cami toprağı); Bibavri (tarla); Zvara (tarlalar); Kvish-nobebi (çayır); Tevanadziri (çayır - Mtevanadziri "salkım-kokusu"); Vashelana (tarlalar); Khutchapatavi (kaya); Maghrani (dere);

მეჰმედმა რამდენიმე ახალგაზრდა გაგვაცნო; სტამბოლში წასული ბზათელები; აკაკის “ღამურა“ მოვუყევი და დედ-მამის ენის დავიწყება ვუსაყვედურე (მეჰმედი და ინგა უთარგმნიდნენ); შემდეგ მათ ჩემი ძველი მეგობრის - **ვოლქან ალთუნის** - სახლამდე მიგვაცილეს (ხევწვრილელმა ჰუსეინ სოიარმა-მალაყმაძემ შარშან გამაცნო ბზათელი/ბზათური ვოლქან ალთუნი და უსტამისელი ნურეჰდინ ბილირი; ნურეჰდინი სხარტი/ცქეტი მოხუცია, იუმორი და ნარდის თამაში უყვარს; ვოლქანს კი ეკუთვნის აქაურობისთვის იშვიათი ერთი სახასიათო ფრაზა: “გერმელათ ილაპარაკე, თუ ცოტას სვამ“).

ვოლქანი შავშეთიდან მოდის და მალე მოვა, დამელოდონო, მეუბნება სახლის/ოჯახის უფროსი. მოსვლამდე თითქმის ვიქეფეთ (უღვინოდ) ვოლქანის ბაბუსა და მამის სახლში. დედემ (ბაბუამ) ხანძთის შესახებ არსებული თქმულება გვიამბო (ანალოგიური შარშან ჩავიწერე ქოქლიეთსა და იმფრეველში): “სათავესთან ახლოს არის ხანძთა, სადაც ძველი უნივერსიტეტი იყო; ახლა იქ ნაქილისგარი ალაგებია“...

ვოლქანი ძმასავით მომეხვია; ცოტა კიდევ ვისაუბრეთ (შოლტისკევი გვეჩქარება!). ქორწილში დამპატიყეს; შევპირდი მოვალ-მეთქი და ისევ წყალსიმერისკენ დავეშვიტ.

წყალსიმერიდან მარჯვნივ შოლტისკევის აღმართ-დაღმართები იწყება. გზად ისევ ლამაზი ქართული სახეები; მინდა ყველასთან გავჩერდე, მოვეფერო, გამოველაპარაკო, მაგრამ დრო... ერთმა ქართველმა ბავშვმა საოცრად მოგვაწონა თავი ცინცხალი პასუხით; სუვენირით დავუფასე სისხარტე; რამდენი ასეთი სასუვენირო შეგვხვდა კიდევ (არ არის საქმე ცუდად!).

შოლტისკევი (Karayığıt). ქართველური ხის სახლები, ძველი, კლასიკური ორლობეები, ხალხი ნაკლები, თითქოს ცარიელია სოფელი; ლამაზ წყაროსთან ვჩერდებით.

Orgzebi (yaylada); Sabaronesi (yaylaya yakın)...

Mehmet, İstnbulu giden Bzatalılardan birkaçını tanıştırdı; Akaki'nin “yarasa”sını anlattım ve anne – babanın dilini unutmalarını eleştirdim (Mehmet ve İnga tercüme ediyorlardı); Sonra onlar bizleri eski arkadaşım – Volkan Altun –un evine kadar uğurladılar. (Khevtsvrilli Hüseyin Soyar-Malakmadze geçen yıl Bzatalı Volkan Atun ve Ustamisli Nurettin Bilir’le tanıştırdı.Nurettin atik bir yaşlı, mizahı ve tavla oynamayı seviyor. Buralar için ender bir söz Volkan’a ait: “Biraz içersen tatlı konuşursun”).

Volkan Şavşat’dan geliyor ve çabuk gelirmiş. Aile reisi bildirdi ki beklesinler demiş. Gelene kadar şarpsız iyi vakit geçirdik. Volkan’ın dedesinin ve babasının evinde. Dede (Babua) Khandzta hakkındaki mevcut söylentiyi anlattı. (Aynısını geçen yıl Kokliyet ve İpkhrevli’de yazdım): Satave’ye yakın önceden üniversitesi bulunan Khandzta vardı, şimdi orada kalıntı yerleri var... . Roland kendi kulaklarıyla dinliyor, kırılmış, akıllı ve sağlıklı düşünebilen ihtiyarın ısrarla anlattıklarını.

Farkediyorum ki; benim tezime öncekinden fazla inanıyor: Eski Khandzta Satave’nin yanındadır. Porta’daki manastır kompleksinin Khandztağı şüphelidir. (Bu makale yazılmış olduğundan kanıtlarını buraya getirmiyorum)...

Volkan kardeş gibi sarıldı; biraz daha sohbet ettik (Sholtiskhev’e acele ediyoruz !). Düğüne davet ettiler; gelirim dedim ve Tskalsimeri (Balıklı)’ya yöneldik.

Tskalsimeri’den sağa Sholtiskhevi’nin iniş-çıkışları başlıyor. Yolda yine güzel Gürcü simalar, istiyorum ki herkesin yanında durayım, şefkat göstereyim, sohbet edeyim, ama zaman... . Bir Gürcü çocuk kendini çok beğendirdi hazırcevabıyla, hediyeyle ödüllendirdim, bir kaç tane yine böylesi rastladı (durum kötü değil !).

Sholtiskhevi (Karayığıt). Ahşap Gürcü evleri. Eski klasik çiftler, insanlar az, sanki köy boş. Güzel birçeşmenin yanında duruyoruz.

ქვემოთ უზარმაზარი ჯამეა. ვნაწილდებით; “სახლებში იქნება ვინმე“ - ვამწვიდებ სხვებს.

ერთ სახლთან გაეჩერდით; სასიამოვნო ქართული სახის მოხუცი ჩანს; გრძელ მაგიდას შემოვუსხედით. მალე ორღობე ახალგაზრდა ბიჭებით აივსო: სტამბოლიდან. ანკარიდან ჩამოსული ქართველები არიან; ქართული უჭირთ. მე მასალის ჩაწერა, მოხუცთან საუბარი მინდა; ისინი გოგონებს თავს აწონებენ და ხმაურობენ (ასე ვფიქრობდი მაშინ, თუმცა ახლა მგონია, რომ მათ სხვა თემებზე სურდათ ჩვენთან საუბარი). ბიჭები გვირევენ: რად გინდათ ძველი სახელები, რაში გჭირდებათო, ვილაცამ თქვა, ნებართვა თუ გაქვთო... მე ხმას ავუწიე: ჩვენი ექსპედიცია ოფიციალურია; ჩვენი მიზანია მომავალ თაობებს შევუწახოთ ის, რაც ამ დღემ იცის; თქვენ ამ ადგილების სახელები აღარ გახსოვთ; აბა, შენ (მივმართე ერთ-ერთს, უფრო აგრესიულს), მითხარი, რა ჰქვია ამ მთას? არ ვიცით; რა ჰქვია? - მივმართე სანდომიან მოხუცს - **კლდეკარი**; ყველა გაჩუმდა.

მე გავაგრძელე: თურქეთის, საქართველოს და, ზოგადად, მთელი მსოფლიოს მეცნიერთა ინტერესი ერთია - შთამომავლობას შევუნარჩუნოთ ხალხში შემონახული ენობრივ-კულტურული საგანძური და ცოდნა წარსულისა; აღრე არ იყო კომპაქტდისკები; ხალხური მეხსიერება ფრაგმენტულად თუ ინახავს აღრინდელ საკაცობრიო გამოცდილებას. ჩვენი ვალია მისი დაფიქსირება და საიმედოდ შენახვა. ამის გამო ოფიციალურ მადლობას თურქეთიც გადაგვიხდის, საქართველოც და ხალხური მემკვიდრეობის შენარჩუნების მოსურნე ყველა კეთილგონიერი ადამიანი... ერთი კონკრეტული მაგალითი ავიღოთ:

— მოლტისკევი რატომ ჰქვია თქვენს სოფელს თუ იცით?

- არ ვიცით - თქვენს ახალგაზრდებმა;
- თქვენ? მივმართე ასაკოვნებს;
- ძველებისგან გიგვიგონია...

Aşağıda kocaman cami var. Gruplaşıyoruz. Evlerde birileri olur diye teselli ediyorum.

Bir evin yanında durduk; hoş bir yaşlı gürcü görünüyor. Uzun bir masa etrafına oturduk. Çabuk çitden beri gençlerle doldu. İstanbul’dan, Ankara’dan gelen Gürcüler bunlar. Gürcüce zorlanıyorlar. Ben yaşlı ile sohbet edip kayıt yapmak istiyorum. Onlar kızlara kendilerini beğendiriyorlar ve görüntü yapıyorlar. (O zaman böyle düşünüyordum, şimdi ise sanıyorum ki onlar başka konular üzerine konuşmak istiyorlardı). Gençler karıştırıyor.

Eski adları ne yapacaksınız, neyinize lazım diyorlar. Birisi dedi izniniz var mı diye... Ben sesimi yükselttim. Bizim gezimiz resmi; Bizim amacımız gelecek kuşaklar için bu dedenin bildiği adları saklamaktır. Sizler bu yerlerin adlarını hatırlamıyorsunuz. Sen bana şu dağın adını söyle diye (içlerinde en agresif olanına sordum); Bilmiyorum dedi.Güvenle ihtiyara yöneldim – Kldekari ; Herkes sustu.

Ben devam ettim: Türkiye, Gürcistan ve genelde bilimadamlarının ilgisi aynıdır – Kuşaklarımıza saklanmış dil kültür hazinesini ve geçmişin bilinmesini saklamaktır. Önceleri CD yoktu; halkın belleği parçalı olarak sakliyabilir önceki insanlığın deneyimlerini. Bunu tespit edip güvenli saklamak görevimizdir. Bundan dolayı Türkiye’de, Gürcistan’da ve halkın birikimlerinin korunması isteyen her aklıbaşında insan teşekkür eder...

Bir somut örnek alalım :

- Köyünüzün adı neden Sholtiskhev biliyormusunuz?
- Hayır dediler gençler;
- Siz diye yaşlılara sordum;
- Eskilerden duymuşuz...

მე ისევ ახალგაზრდებს მივუბრუნდი:

ჩემი მიზანია, არა მხოლოდ თქვენ, არამედ სტამბოლშიცა და თბილისშიც ყველამ გაიგოს თქვენი სოფლის ისტორია, ამ სოფლის ადგილის სახელების ისტორია, ძველებური ზღაპრები (ჰექიები), ლეგენდები... თქვენ დიდი ისტორია გაქვთ და არ იცით; **გააცანიოთ თქვენი ისტორია სხვებს, რომ მათ პატივი გცენ;** გიყვარდეთ საკუთარი ფესვი და, ამავე დროს, ემსახურეთ თქვენს სახელმწიფოს - თურქეთის რესპუბლიკას; ყველა ადამიანი იმ ქვეყნის პატრიოტი უნდა იყოს, რომლის მოქალაქეც არის; თანამედროვე მსოფლიოში ეს არ უშლის ხელს, გიყვარდეს შენი დედაენა და წინაპრების კულტურა...

ისევ მთავარ მასპინძელს - 67 წლის ჰეზმი აქგუნს (კვირიკაძეს) მივუბრუნდი და მასალის ჩაწერა გავაგრძელე. გულში უფრო ის მიხაროდა, რომ ახალგაზრდები არ დაიფანტნენ: უკლებლივ ყველა აქტიურად მენმარებოდა, რომ ჰეზმისგან სრულყოფილი მასალა მომეპოვებინა; მეც გზადაგზა ვუხსნიდი თითოეულის მნიშვნელობას... ამ დღეს ჩავიწერეთ შოლტისკევის შემდეგი მიკროტოპონიმები:

სარიჩაირ (ყვითელი ჭალა); წითლობი (წითელი მიწა); ქაღდა (საძოვარი); საყოჩი (საძოვარი); ბართლუმი (საძოვარი); ფიქალ-თი (ბრტყელქვიანი ადგილი) (საძოვარი); დანგრევლკლდეები (საძოვარი); კლდეკარი - გადასასვლელი (საძოვარი); საფთე (საძოვარი); შუასერი (საძოვარი); ორჯუათ ღელეები; სალერწმე; გირგვინი; გორგოში (მაღალი ადგილი, მწვერვალი - საძოვარი); შუბალ; ქვაბა; ქარაფა; ჯვარისასვენი; სამარილე (ჭალა); ქედქედი; კრიჭა (ჭალა, ღელე); კილასახოთი (ახო); რუთავი (ღელე); ბაგთი (ჭალები); გორისახოთი (ჭალები); უჩხთი (ჭალები); კელისერი; კელიღელე (ტყე); კოთელ-თი (ყიშლა); ნაყორავათი (საძოვარი); მასანზლუანთი (ყიშლა); სათარი (ტყე, სათრევი); უკანეთი (ჭალა); მახვილეთი; ნაჯვარევი (ყიშლა); ნაკალუევი (ჭალა); ქედა (მეზელულება); ძმობილყანა (ჭალა); კლდუანადირი (კლდეები); სანეკრე; აკვანა (სერი); სარჩვითავი (საარჩვეს თავი?); მიქელეთი;

Ben yine gençlere döndüm:

Amacım yalnız siz değil. İstanbul'da ve Tiflis'dekiler köyünüzün tarihini, bu köyün yer adlarını, eski masalları, efsaneleri duysun... Büyük tarihiniz var ve bunu bilmiyorsunuz, tarihinizi tanıttın ki; size saygı duysunlar;

Kendi köklerinizi sevin ve aynı zamanda ülkeniz – Türkiye Cumhuriyeti için çalışın; Herkes vatandaşı olduğu ülkenin yurtseveri olmalıdır. Modern dünyada bu durum, anadilini ve atalarının kültürünü sevmeye engel değildir...

Yine başlıca evsajibine – 67 yaşındaki Hemzî Akgün (Kvirikadze) ye döndüm ve yazılıma devam ettim. İçimde en çok gençlerin dağılmamasına seviniyorum: Eksiksiz herkes aktif olarak yardım ediyor ki, Hemzî'den tam bilgi alayım; Bende yol boyunca herbirinin anlamını açıklıyordum... Bu gün Sholtiskhevi'nin mikrotoponimlerini yazık:

Sarıçayır, Tsitlibi (kırmızı toprak); Kadda (otlak); Saqochi (otlak); Bartlumi (otlak); Pikal-ti (yassı taşlı yer) (otlak); Dangrevlkldeebi (otlak); Kldekari –Gadasasvleli (otlak); Sapte (otlak); Shuaseri (otlak); Orjuat Gheleebi; Saletsme; Girgvini;Gorgoshi (yüksek yer, doruk – otlak); Shubal; Kvaba; Karapa; Jvarisasveni; Samarile (çayır); Kedkedi; Kricha (çayır,dere); Kilasakhoti (açılmış orman); Rutavi (dere); Bagti (çayırlar); Gorisakhoti (çayırlar); Uchkhti (çayırlar); Keliseri; Kelighele (orman); Kotel-ti (mezra); Naqoravati (otlak); Masazluanti (mezra); Satari (orman); Ukaneti (çayır); Makhvileti, Najvarevi (mezra); Nakaluevi (çayır); Keda (mezarlık); Pzobilqana (çayır); Klduanadziri (kayaklıklar); Sanekre; Akvana (sırt); Sarchvitavi (Saarchve tavi?); Mikeleti;

ბარნათი (ყურძენი, ხილი; ბაღია იყო); ლეჩეგა (ჭალა, ყანა); გვერდითა; გორგავლი; კორტოხული (ჭალა); მოსივრი (ჭალა); ტყიძირი (ჭალა); გაღმაბაღია (ჭალა); ზედასერი (ჭალა); გოხი (ჭალა); სომეხეთი (სოფლის უბანი); კურკეთი (სოფლის უბანი); ქურდიკეთი (სოფლის უბანი); ხოჯიენთი (სოფლის უბანი); ციციენთი (სოფლის უბანი); ბათილეთი (სოფლის უბანი); თათვიენთი (სოფლის უბანი); ქოჩიენთი (სოფლის უბანი); ქედენთი (სოფლის უბანი); წალკოტი (სასეირო ალაგი); ბელქედა; ხევსმერი//ვევსმერი (ყანა, ჭალა); სომეხურა (ყანა); ნიგოზირა (ყანები); ნაკორდალი (ყანა); საღვეე (ჭალა); მელავრი (ჭალა); გობიყანა; ნარვალა (ჭალები); ვაკეყანა; სამნათიო; კარზეყანა; საფქვილე სერი (ქვა იშლება, ფქვილივით მიწაა - სანეკრე); ანეკრული (ნეკერს კაფავენ); საყუმაშიწვერი; ყუმაში (სერი); ბუჭა; გორგავლი; წითელაძირი (სანეკრე ადგილი); კვერცხაკალო; საბადური (სერი)...

არ დამავიწყდება ერთ-ერთი ახალგაზრდის ფიქრიანი ფრაზა, ტოპონიმების ჩაწერისას რომ მითხრა:

— ხოჯა (მასწავლებელი), რას ნიშნავს **სამნათიო**. მაჩვენე, სად არის ეგ ადგილი-მეთქი; ყველამ გაიშვირა ხელი ჯამისკენ:

— აი, იქ, ჯამე რომ დგას, იმ ადგილს ჰქვია **სამნათიო**, მიპასუხეს.

— იქ ალბათ ქილისად იყო; იქვე ცხოვრობდა ქილისას მომვლელი - მნათე, რომელიც ძველად სანთლებს ანთებდა, ეკლესიის ზარებს რეკდა და ხალხმა მნათეს სახლის გარეშემოს **სა-მნათე-ო** დაარქვა - ვუპასუხე.

— რამდენი რამე არ ვიცით, არ ვიცით, ვინ ვართ - თქვა სევდით ერთმა... ელექტრონული მისამართები გავცვალეთ; ამ ბიჭებისგან შემდეგ მომივიდა შოლტისწვევის მშვენიერი სურათები.

შოლტისწვევიდან წამოსვლის წინ ასაკოვნების გადმოცემების გათვალისწინებითა და ადგილობრივი ახალგაზრდების აქტიური მონაწილეობით შოლტისწვევის სამგვარი “ეტიმოლოგია” გავაკეთეთ:

Barnati (üzüm, meyve bahçe idi); Lechega (çayır, tarla); Gverdita, Gorgavli; Kortokhuli (çayır); Mosivri (çayır); Tgidziri (çayır); Gaghmabaghcha (çayır); Zedaseri (çayır); Gokhi (çayır); Somekheti (köyün mahallesi); Tsitsienti (köyün mahallesi); Batileti (köyün mahallesi); Tatvienti (köyün mahallesi); Kochienti (köyün mahallesi); Ke"enti (köyün mahallesi); Tsalkoti (gezinti alanı); Belkeda, Khevsmeri // Evsmeri (tarla, çayır); Somekhura (tarla); Nigozira (tarlalar); Nakordali (tarla); Sadeve (çayır); Melavri (çayır); Gobiqana; Narvala (çayırlar); Vakeqana; Samnatio; Karzeqana; Sapkvileşeri (taş ufalanıyor); Saqumashitsveri; Qumashi (sırt); Bucha; Gorgavli; Tsiteladziri (meşelik yerler); Kvertskhakalo; Sabaduri (sırt)...

Gençlerden birinin sözünü toponimleri yazarken sorusunu hiç unutmam. Bana dei ki:

— Hoca, Samnati ne demektir? Yeri gösterin dedim.

Herkes camiye doğru elini uzattı:

— İşte orda, caminin olduğu yerin adıdır dediler.

— Orda kilise olmalıydı, Kilise bakıcısı – Mnate de orada yaşıyor, mumlar yakıyor, çanlar çalıyor ve halk da etrafındaki alana Sa-mnate- o adını verdi diye yanıtladım.

— Ne kadar çok şeyi bilmiyoruz. Bilmiyoruz biz kimiz – dedi biri hüzünle...

Elektronik posta adreslerimizi değiştik. Bu gençlerden daha sonra Sholtiskhev'in hoş fotoğrafları geldi bana.

Sholtiskhev'den dönmeden önce, yaşlıların anlattıklarını göz önüne alarak ve yerli gençlerin aktif katılımıyla Sholtiskhev'in üç değişik etimolojisini (kökenbilim) yaptık.

1. შორი მთის ხევი (ადგილობრივთა ვარიანტი) > შოლტიხევი

2. შოლტივით მაღალი ხალხის სოფელი (ქოქლიეთელი ვალიბეგ ჯაფარიძისა და სხვათა ვარიანტი);

3. შოლტივით მაღალი, გრძელი ხეობა (ჩემი ხალხოსნური ვარიანტი): შოლტივით ხევი > შოლტიხევი...

ბუნებრივია, უფრო სერიოზული ანალიზი სჭირდება ამ ტოპონიმის ეტიმოლოგიას; არ არის გამორიცხული აქაც გამოიყოს **-თი** სუფიქსი: **შორ-თი/შოლ-თი** შდრ., ასპინძის რაიონში არსებული მსგავსი ტოპონიმი - **შორ-ეთ-ი**; **-ეთ-ს** იმერვევში **-თ+ი** ენაცვლება (იხ., აქვე: ფიქალ-თი, ბაგ-თი, ძეწნარ-თი, გრიგოლ-თი, ნამწვარ-თი და სხვ.); ე.ი. შორ-თი > შოლტი (ადგილის სახელი); აქედან შოლტის ხევი...

07.08.06. სონერი. საღამო: იმფრევის ციხე და ქართველთა დუგუნი.

დაგვიანებულ სადილზე სკოლის დირექტორი შემოვიპატიჟე. ჩემი მთავარი მასპინძლის მემედ (ვალიბეგ) ჯაფარიძის დიდი პატივისცემით, სკოლის დირექტორმა სონერ გოჯერჯინმა ჩვენი ექსპედიცია ახალაშენებულ და ახალგარემონტებულ სკოლაში დააბინავა; რა თქმა უნდა, მისგან იყო გარკვეული რისკი (სხვა თუ არაფერი, რაღაცის გაფუჭება ყველას შეუძლია), ამიტომაც მისი ნაბიჯი ღირსეულად შევაფასე. პირველ დღესაც საინტერესო საუბარი გამოგვივიდა, მაგრამ ამ საღამომ დაგვაძვივრა: გულდია დიალოგი იყო:

1. მე ავუსხენი, რომ ჩვენი სუფრა - **ნამდვილქართული პურობა** - რიტუალურია და არა მაინცდამაინც ღვინის უფუნქციო, უზომო და უსიტყვო სმა. პრაქტიკულადაც ნახა: ჯერ ღმერთისა და გაცნობის სადღეგრძელო ვთქვით (ის არ სვამდა), შემდეგ დედა დავულოცე (აღმოჩნდა, რომ მამა ადრე გარდაცვლია და მარტოხელა დედას ტანჯვით გაუზრდია), რამაც ალაფრთოვანა. შემდეგ ჩვენი ქვეყნების მეგობრული ურთიერთობის პერსპექტივებსა და

1. Uzak dağın vadisi (yerlilerin versiyonu) > Sholtiskhevi

2. Sholti [kırbaç çubuk] gibi yüksek olan halkın köyü. (Kokliyeti Valibeg Caparidze ve bazılarının versiyonu) ;

3. Sholti [kırbaç çubuk] gibi uzun vadi (benim halk versiyonum) : Sholti gibi vadi > Sholtiskhevi ...

Doğaldır ki bu toponimlerin etimolojisi daha ciddi bir analiz gerektirir; Burda da –ti suffiksi [kökden sonra sönek] de ayrılabilir. Shorti/ Sholti kıyas için.; Aspindza bölgesinde bulunan benzer toponim – Shor – et – i ; et – l İmerkhev’de - t + i değiştiriyor. (bkn. Burdaki : Pikal – ti, Bag – ti , Dzetnar – ti , Grigol – ti, Nantsvar – ti, vs.); Yani Shor – ti > Sholti (yer adı); Buradan Sholtiskhevi...

07.08.06. Soner bey. Akşam : İpkhrevli kalesi ve Gürcü düğünü.

Geç kalınmış öğle yemeğine okul müdürünü davet ettim. Başlıca evsahibimiz Mehmet (Valibeg) Caparidze’nin hatırıyla okul müdürü Sn. Soner Göğərçin yeni inşa edilmiş ve yeni tamiri bitmiş okuluna gurubumuzu yerleştirdi. Söylemeye gerek yok ki üzerine risk alarak (hiç bir şey olmasa da herkes bir şeyi istemeden de bozabilir),

Bunun için bu adamını onurlu davranış olarak gördüm. İlk günde de ilginç sohbetimiz oldu, ama bu gece bizi arkadaş yaptı: Açıkyürekli konuşmadı:

Ben izah ettim ki bizim soframız – gerçek Gürcü sofrası – bir ayindir ve şarabın sözsüz, ölçüsüz ve fonksiyonsuz tüketilmesi değildir. Pratikde de bunu gördü Önce Tanrı’ya ve tanışmamıza kadeh kaldırdık (kendi içmiyordu), sonra annesi için kadehimizi kaldırdık (ortaya çıktı ki babası çok önce vefat etmiş, annesi zorluklarla büyütmüş onu), Bu durumdan etki-lendi. Sonrasında ülkelerimizin iyi komşuluk ilişkilerinin geleceği ve

ევროკავშირზე ველაპარაკე (რომელიც აქაც ზოგს მაინცდამაინც არ მოსწონს); ვუთხარი, რომ **თურქეთისთვის თურქულენოვან სამყაროსთან დამაკავშირებელი გზა მხოლოდ საქართველოზე გადის**, ხოლო, რუსეთის აგრესიის გამო, საქართველოსთვის თურქეთი ერთადერთი დასაყრდენი მეზობელია, ამიტომ ძმები უნდა ვიყოთ და ეს ძმობა უნდა გამოიხატოს საქმით; კერძოდ: ერთმანეთის კულტურების შესწავლა-სწავლებითა და პატივისცემით; ვუთხარი, რომ თავად ხედავს რა დონეზე ვასწავლით ქუთაისში თურქულ კულტურასა და ენას (ამას სწორედ ჩემი თანამშრომელი გიგა და სტუდენტი ინგა უთარგმნიდნენ); შესაბამისად, თქვენც უნდა ასწავლოთ ქართული აქაურებს, თქვენმა სახელმწიფომ უნდა მიხედოს აქ ქართული კულტურის ძეგლებს; ესაა ნამდვილი ორმხრივი ძმობა, თორემ ცალმხრივი “ძმობა” ჩვენ კარგად გამოვცადეთ რუსებთან და მას უარი ვუთხარი... მითხრა:

— ხოჯა, მე ერთი რამ შემიძლია; მე ძალიან მიყვარს ჩემი კულტურა და სამშობლო, შენ შენი გიყვარს; თქვენ პროპაგანდას უწევთ თურქულ ენას და საკუთარიც გიყვართ, ამიტომ პატივს გცემთ; ამის ნიშნად ზაფხულობით ჩემი სკოლა შენი ბაზა იქნება; მე ამ ფორმით შეგიწყობთ ხელს. გარდა ამისა, ჩვენი პირადი მეგობრობა უნდა გაღრმავდეს; მინდა, რომ ჩემთან სახლში დაგპატიჟოთ ყველანი, დედაჩემი უნდა გაგაცნოთ...

წასვლის წინ ჩვენი ფესვი/ქოქი დაგლოცე; ახალციხელი თურქის შთამომავალი ვარო, თქვა; შეიძლება ქართული გენიც გაქონდეს-მეთქი; ღმერთმა იცისო, ისე, ქართველები და თურქები ნათესავები ვართო; ერთი წინაპარი გყავსო (ე.წ. ბუნ-თურქებისა და ყივჩაყების თურქული ინტერპრეტაცია იგულისხმა ალბათ); ვუთხარი:

ყველა ხალხი ღმერთის შვილია და ამ მხრივ ადამიანები ერთნი ვართ; “ქართლის ცხოვრების” მიხედვით, საქართველოში შემოხიზნული სხვებისგან დევნილი თურქები ქართველებმა შეიფარეს და ბუნად (კომპაქტურად) დაასახლეს სარკინეში (ამიტომ უწოდებენ მათ ქართველი მემკვიდრე ბუნ-თურქებს)...

Avrupa Birliği üzerine konuştuk (bazıları burda da pek de beğenmiyor bunu); Dedim ki; Türkiye için Türk dünyasına ulaşmanın yolu Gürcistan’dan geçiyor, yalnız Rusya’nın agresifliği nedeniyle Gürcistan için Türkiye destek alacağı komşudur. Bunun için kardeş olmalıyız ve bu kardeşlik iş ile kendini göstermelidir.Özelde; birbirimizin kültürü saygıyla öğrenip –öğreterek. Dedim ki bizzat görüyorsunuz Kutaisi’de Türk kültür ve dilini hangi düzeyde, öğretiyoruz. (Bunu doğrudan iş arkadaşım Giga ve öğrenci İnga tercüme ediyorlar); Buna benzer şekilde sizlerde buradakilere Gürcü dilini öğretmelisiniz. Devletiniz buradaki Gürcü kültür eserlerine sahip çıkmalı; iki taraflı kardeşlik budur, yoksa tek taraflı “kardeşliği” biz Rusya ile deneyerek gördük ve hayır dedik... Dedi ki :

– Hoca, ben bir şey yapabilmiyim; ben ülkemi ve kültürümü çok seviyorum. Sen seninkini seviyorsun;

Sizler Türk dilini yayıyorsunuz kendinizinkini de seviyorsunuz. Bunun için sizlere saygı duyuyorum; bunun ifadesi olarak okulumuz yaz sezonunda sizlere temel olur; Ben bu şekilde sizlere yardımcı olabilirim. Bundan hariç kişisel arkadaşlığımız derinleşmeli, istiyorum ki hepimizi evime davet edeyim, sizlere annemi tanıştıracam...

Gitmeden önce kökümüz için kadeh kaldırdım. Akhaltsikhe’li Türkün kuşağındanım dedi; Belki Gürcü genide taşıyor olabilirsiniz dedim; Tanrı bilir dedi. Akrabayız. Ortak atamız var dedi (sanırım Bun – Türkler ve Kıpçakların Türk olmalarını ifade etti); Dedim ki:

Bütün halklar Tanrı’nın evlatlarıdır ve bu yönden insanlar biriz; “Kartlis Tskhovreba” da aktarılanlara göre Gürcistan’ göçen, başkalarının yerinden edilen Türkler, Gürcistan’da toplu halde demiryataklarına yerleştirildiler. (Bunun için Gürcü yazılı kaynaklar Bun – Türkler diye adlandırmışlardır)...

ისტორიის კვლევა საინტერესოა, მაგრამ დღეს უფრო მთავარია ამჟამინდელი საერთო ინტერესების წინ წამოწევა; ამჟამად მისახედი გვაქვს ის **დიდი კულტურა**, რომელიც აქ არის და ჩვენიცაა და თქვენიც-მეთქი; არსებითია ჩვენი მეზობლობის სიწრფელე და ჩვენი პირადი ძმობის სიმყარე-მეთქი და ა.შ.

სონერი გავაცვილეთ. საღამოს გეგმაში გვქონდა ლამაზი სიმალზე - იმფხრევის ციხეზე ასვლა: ბინდებოდა, ამიტომ სწრაფად ჩავსხედით მანქანებში და ციხეს მაქსიმალურად მივუახლოვდით; სრულ ბინდამდე მოვასწარით ასვლა: საოცარი ხედებია ყველა მხარეს, ჩვენი სკოლა სათამაშო სახლივით ჩანდა; ვფიქრობ, ალბათ ციხიდან გვირახი ჩადიოდა მდინარემდე, მდინარიდან კი მეორე მხარეს ასევე გვირახი ადიოდა ეკლესიამდე - წმინდა სამების სახელობის ეკლესიამდე (ამიტომ ჰქვია იმ ადგილს სამებათი); ამ გვირახებით გადავიდა **თამარ მეფე** ციხიდან ეკლესიამდე: ხალხმა ნახა ციხეში შემავალი და შემდეგ ეკლესიიდან გამომავალი თამარი; გაჩნდა ლეგენდაც: გადაფრინდა ციხიდან ეკლესიაში... სურათები, ხუმრობები, სიამაყის განცდა, ჭინჭრები, ეკლები, რომანტიკული სეირნობა (“სხვა” სამყარო აქ არ გახსენდება) და დასკვნა: **ბედნიერებაა, თამარ მეფე რომ გყავს წინაპრად!** ნიშანდობლივია: საკუთარი ეროვნებით (resp. სახელმწიფო ღირსებით) ყველა ღირსეული ადამიანი ამაყობს და ამავე დროს სხვა ერსაც სცემს პატივს...

საღამო. კიდევ ერთი ლამაზი სანახაობა - **ღუგუნი** (ქორწილი) **წყალსიმერში**: მივიღე ვოლქანის დაპატიჟება და ჩემი მანქანით ქორწილში ჩავედით (მე, მაია, ინგა, თამარიკო და დათო): ღუგუნი აქ გვიან იწყება: სიძე-დედოფალი დგას / ხის ღია ცის ქვეშ, სკოლის ეზოში; იქვე დიდი საქორწილო ტორტი დგას (!); ტორტი ბოლოს იჭრება; მექორწილე ხალხს კი წვესა და შეფუთულ ნამცხვარს ურიგებენ... ხალხის უმრავლესობა ჩართულია დიდ და ხანგრძლივ “ფერხულში”; დროდადრო ცალკეული პიროვნებები მიდიან სიძე-დედოფალთან და ფულს ჩუქნიან (ჰკიდებენ ტანსაცმელზე!);

Tarihin incelenmesi enteresandır, Şu anda burda bulunan hem bize, hem sizlere ait önemli bir kültürde ilgilenmemiz gerekiyor. Bireysel dostluğumuz sağlamlığı, komşuluğumuzun açık olması esasıdır dedim.

Soner’i uğurladık. Akşam planımızda güzel yüksekliğe – İmpkhrevli kalesi’ne çıkma planımız var: Hava kararıyordu. Bunun için çabucak arabalara oturup kaleye en yakın şekilde yaklaştık. Hava kararana kadar çıkmayı yetiştirdik. Her yöne doğru muhteşem manzaralar var. Okulumuz oyuncak ev gibi görünüyor.

Düşünüyorum. Herhalde kaleden dereye kadar tünel iniyordu. Dereden ise diğer tarafa kiliseye çıkıyordu benzeri tünel. Tsminda Sameba Kilisesi’ne (Bunun için bu yer Samebati adını taşıyor); Bu tünelle geçti Tamar Mepe kaleden kiliseye kadar. Halk kaleye giden ve sonra kiliseden çıkan Tamara’yı görünce, efsane doğmuş oldu.: Kale’den kiliseye uçtu...Fotoğraflar, şakalar, övünç hissi, ısrıganotları, dikenler,romantik gezinti: (“başka bir dünya burada aklına gelmiyor insanın) ve sonuç: Mutluluktur, Tamar Mepe gibi atan olunca! Önemlidir ki; kendi milliyetiyle (ülke değerleriyle) her onurlu – insan gurur duyar ve aynı zamanda diğer milliyetlere de saygı duyar.

Akşam. Görülecek bir güzellik daha – Tsqalsimeri (Balıklı) de düğün. Volkan’ın davetini kabul edip arabamla düğüne gittik (ben, Maia, İnga,Tamriko ve Dato): Burda düğün geç başlıyor : Damat-gelin açık havada okul bahçesinde duruyor/oturuyor. Büyük düğün pastası duruyor hemen orda (!) ; Pasta sonunda kesiliyor; düğün halkına ise meyve suyu ve ambalajlı pasta dağıtılıyor... Halkın çoğu büyük ve uzun süreli halka oyununa (dans) katılmış durumda. Zaman zaman ayrı ayrı bireyler damat-gelinin yanına gidip para hediye ediyorlar (elbiseye asıyorlar!);

ერთ-ერთი ახლობელი მიკროფონთან დგას და აცხადებს, ვინ რამდენი აჩუქა. მე არ ვიყავი ვალდებული, რომ მეჩუქებინა (ასე მითხრა ვოლქანმა), მაგრამ 20 მილიონი მაინც მივეტანე მექორწილეთ (ოღონდ ტანსაცმელზე ფულის ჩამოკიდება არ მიცდია). ამ და ყველა სხვა ქორწილში აქაურ ფერხულს იშვიათად აჭარული “განდაგანა“ ენაცვლებოდა (იქნებ ჩვენს პატივისაცემად, რამდენადაც ვინმე ადგილობრივი იშვიათად თუ ახერხებდა აჭარულის ცეკვას).

ვოლქანი: ეს ქართველების დუგუნია; ადრე სხვანაირი ყოფილა: სამღლიანი, მხიარული, თამაშობებიანი, საჭმელიც ყოფილა (ალბათ, ადრე, ღვინოც)... ქართველი ყველგან ქართველია: ბევრი (ქალი, კაცი, ბახალა თუ ღარჭი) უცნობი დამძური კრძალვით მოდის ჩვენთან; გვესალმება, გვეტკბილება (დათო ყველაფერს ვიდევთი იღებს); ჩვენც შინაურულად ვეფერებით...

ბოლოს ჩვენი სახლი - დიობანის სკოლა, რომელიც ჯვარშია აშენებული.

მიკთხველი დამერწმუნება, რომ ეს არ იყო ერთი დღე!..

08.08.06. ივეთი. ულამაზესი ხედები ზიოსიდან და უბიდან

გეგმის მიხედვით დღეს ჩემი ჯგუფი ქოქლიეთშია, მაგრამ მე ვერ წავალ: დილით სონერმა მთხოვა, გასვენებაში უნდა წავიდე, მანქანის პრობლემა გამიჩნდა და ივეთში ხომ არ წამოხვალო. რა თქმა უნდა, უარი არ მითქვამს (თან ნოდარი და ინგა თარჯიმანი წავიყვანე); ნოდარი ეთნოლოგია და დაკრძალვის რიტუალი აინტერესებს.

ივეთის ცენტრში მთელი იმერჯევის ქართველობა თავშეყრილი; გზის პირას (ქვედა მხარეს) მღვარი ხის სახლი - გამგეობა (ბელედიე ბაშქანის თუ მუხტარის კაბინეტი) ხალხითაა სავსე; ყველა ქართულად ლაპარაკობს; სონერს თურქულად ესაუბრებთან, მე ქართულად (ჩვენ საპატიო სტუმრებივართ). ზემოაჭარის სოფლის ცენტრში მგონია თავი.

yakınlarından biri mikrofonun yanında duruyor ve kim ne kadar verdi ilan ediyor. Ben takmak zorunda değildim (Volkan bana böyle dedi), ama yine de 20 milyon götürdüm (yalnız elbiseye asmayı denemedim). Burd ve diğer düğünlerde çember oyununu ender olarak Achara'nın

“Gandagana”sı değiştiriyor (belki bizler için, çünkü sadece bir kaç aynayabiliyordu Achara dansını) .

Volkan : Bu gürcü düğünü, önceden daha değişikmiş: Üç gün süren, neşeli, oyunların bulunduğu, yemekli (herhalde önceden şarap da) ...Gürcü her yerde aynı: Çoğu (kadın, erkek,kız, oğlan) tanınmadık, kardeş gibi yaklaşıyorlar yanımıza. Selamlaşıyor, sevgi gösteriyorlar (Dato herşeyi videoya alıyor); bizde teklifsizce davranıyoruz.

Sonunda evmiş – Jvari'de inşa edilen Dioban okulu.

Okuyucu bana katılır sanırımki bir gün değildir!...

08.08.06. İveti. Ziyos ve Ube'den muhteşem manzaralar.

Planımıza göre bugün benim gurub Kokliyet'de ama ben gidemem; Sabah Soner rica etti. Cenazeye gideceğim, araba problemim var, İvet'e gelirmisin dedi. Tabi ki hayır demedim. (hem Nodar ve İnga'yı tercümanı götürdüm); Nodar etnolog (bulunbilimci) olduğundan tören ilgisi çekiyor.

İvet'in merkezinde İmerkhev'in Gürcüleri toplanmış durumda. Yol kenarında (alt tarafta) duran ahşap ev – muhtarlık . Halkla dolu. Herkes Gürcüce konuşuyor.; Soner'i Türkçe selamlıyorlar, beni Gürcüce (biz özel misafirleriz). Yukarı Achara'nın köy merkezinde sanıyorum kendimi.

ჯერ გარდაცვლილის ოჯახში მივდივართ; იქ მხოლოდ ქალები გვხვდებიან; მიცვალებული უკვე ჯამეშია გადმოსვენებული; ვბრუნდებით ცენტრში. სონერი და ნოდარი ჯამეში აღიან, სადაც ლოცვა იწყება. მე გამგებობის ეზოში ვრჩები რამდენიმე ივეთელთან ერთად; ერთი განსაკუთრებით მახსოვს: ვაჟკაცი იერსახის, უღვაშებით, ცეცხლის-მფრქვეველი თვალებით; ქართველობაზე შეყვარებული და თავად ინტუიტიური, ბუნდოვანი ქართველი: ჩვენი ისტორია არ ვიცით, ენა გვავიწყდება, ღარჭები დედაენაზე ვეღარ ლაპარაკობენ, საქართველოც ვერ გვხედავს... არც არავის ემინია. ვეუბნები:

ახალი ვითარებაა, თურქეთი კეთილმეზობლობის პოლიტიკას ადგას, ჩვენც გავაქტიურდებით, თქვენც უნდა გამოკვეთოთ საჯაროდ თქვენი პოზიცია - ევროკავშირის პრინციპები ყველას გაგვაერთიანებს... **ევროკავშირმა კი არ უნდა წაგვშალოს, უნდა გაგვადიეროს; ამ ფორმატში სახელმწიფოთა კეთილმეზობლობა უფრო უნდა გამყარდეს...** მთავარია ჩვენ, აქაურებმა გამოკვეთოთ რა გვინდა; დიდი ნაწილი შუა თურქეთში გადასახლდა, მათმა შვილებმა ქართული აღარ იციან. ამ ლამაზ ტყეს, მიწას, წყალს (მართლაც ლამაზია ივეთი) მალე პატრონი აღარ ეყოლება...

შპასუხობს:

— ვინც წასულია, როგორც კი ცოტა ფულს ნახავს, ყველა მაინც აქ იშენებს სახლს, მაგრამ თუ ქართული აღარ ეცოდინებათ?

გპასუხობ:

— ეცოდინებათ; ინტერნეტი, სხვა საშუალებები, ევროკავშირის პრინციპებსა და საკანონმდებლო აქტებზე ორიენტირებული ხელისუფლებების ყურადღება ავტოქ-ტონი ხალხების ენებისა და კულტურების მიმართ, თურქეთ-საქართველოს სწრაფვა თანამედროვე ღირებულებებისადმი და სხვ. ახალ გარემოს შექმნის... მთავარია ძლიერი პიროვნული ღირსებების ქონა:

Önce cenaze evine gidiyoruz: Orada yalnız kadınlara rastlıyoruz. Cenaze camiye götürülmüş artık. Merkeze dönüyoruz. Soner ve Nodar cami'ye çıkıyorlar; Dua başlıyor. Ben bir kaç İvetliyle beraber muhtarlık önünde kalıyorum. Birini özellikle hatırlıyorum: Yiğit görünümü, bıyıklı, kıvılcımlı gözler, Gürcülüğe sevgiyle bağlı ve sezgili „bulanık,, Gürcü: Tarihimizi bilmiyoruz, dilimizi unutuyoruz, çocuklar anadillerinde konuşamıyorlar, Gürcistan'da bizleri görmüyor... Kimseden çekinmiyor. Diyorum ki;

Yeni gelişmeler oluyor. Türkiye iyi komşuluk ilişkisi yürütüyor, sizde tutumunuzu belirleyin – Avrupa Birliği ilkeleri hepimizi birleştirir... Avrupa Birliği bizi yok etmemeli güçlendirmeli; bu formda iyi ilişkiler kalıcı olur... Önemli olan biz, buralılar neyi istiyoruz belirliyelim; Büyük bir kısmı Türkiye'nin iç bölgelerinde, onların çocukları Gürcüce bilmiyor. Bu güzel ormanın, toprağın, suyun (İvet gerçekten güzel) çok çabuk sahibi kalmayacak...

Yanıt veriyorum:

– Bilirler; modern internet ve başka araçlar, Avrupa Birliği'nin ilkelerine yönelmiş hükümetin ilgisi, avtokton (yerli) halkların dillerine ve kültürüne karşı Türkiye-Gürcistan'ın Avrupa değerlerine (ölçülerine) yönelmesi yeni bir dış çevre oluşturuyor...

Önemli olan bireysel değerler yerinde olsun:

ყოველი ახალი გლობალური მოძრაობა თუ მიღწევა, ტექნოლოგია თუ ცივილიზაცია ძლიერთ აძლიერებს, სუსტებს კი შლის...

მას ჩემი ესმის, მე მისი.

ამასობაში მიცვალებული გამოასვენეს (ჯამეც აქვეა), ჩვენ გარდა ყველა ეზო-გზაში დგას სალოცავად; ნოდარს ვეძებ თვალით (კაბინეტში მსხდომნი მლოცველებს ზურგიდან ვხედავთ): ნაცნობი ფერის “კურტკა” დავინახე, მაგრამ ამ კაცს თავზე ჩალმის მსგავსი ნაჭერი ახურავს და დროდადრო სხვებივით **თავს ყანას/შიწას სცემს**; არ მეშლება: ნოდარი მხურვალედ ლოცულობს (“სარწმუნოებაზემეცვილი” მეგობარზე მე მომავალ დროში ვხალისობ და თან ვფიქრობ: აი, ნამდვილი ეთნოგრაფი). ნოდარი ბოლომდე მიჰყვა ჭირისუფალთ და კანფეტებით ხელში, მაგრამ უკვე “უჩალოდ” დაგვიბრუნდა. მანამდე ივეთის მიკროტოპონიმთა ჩაწერაც მოვასწარი (რომლებიც სხვა დღეებშიც შევავსე, მაგრამ მაინც ბევრი დარჩა აქ ადგილზე სამუშაო):

ივეთი (მისირლი); მთქმელი ჰუსამეთდინ ალთუნი-ზურაბიძე, 50 წლის:

სუანეთი (იაილის საძოვარი); კორხოლი (საძოვარი, სათიბი); საჯოლე ვაკე (საძოვარი, სათიბი); საშუქარი (საძოვარი); საფერეთი (ჭალა); კოეთი (ჭალა); სამყურვანე (ჭალა); ფაფართი (საძოვარი, ტყე); კარტნალი (საძოვარი); ნადირეთი (ჭალა); გენაჯავრი (ტყე); წიქარული (საძოვარი); ჯონნარი (ჭალა); სამერცხლე (ჭალა; მერცხალი - გარეული ხილი, მოცხარი); გომისკარი (ჭალა); ოხორთი (ჭალა, ყანა იყო); ოხორი (ხარის დასაწოლი ადგილი?); ჭალადპირი (ყანა); წელქავთი (ყანა); სამარხილო (ჭალები); მერე (ჭალა); სუბუქი (ჭალა); ვაკევაკი (ნახევარი იმფვრეველისა); ძეწნათი/ზეწნართი; ნასხლევი (იმფვრეველია ნახევარი); ქურთიტყე; ნარღვევი (ტყე); გენაჯავრი (ტყე); შეჯრილი (ტყე); სახავიწე (ტყე); საფერეთი (ტყე); გადაჭრილი (ტყე); ხონოლაჟ (ტყე); ზურაბიძე (გვარი); ზობოილი (გვარი); ჰასანოლი (გვარი); გოლიენთი (მეჰელე, უბანი); დელიჯები

Yeni bir gerçeklik. Teknoloji ve medeniyeti güçlülere daha güçlendiriyor, zayıfları ise yok ediyor...

O beni anlıyor, bende onu.

Bu arada cenazeyi Cami'den çıkardılar. (cami yanibaşımızda). Bizden başka herkes avlu- yolda duruyor namaz için – Nodar'ı arıyorum gözle. Odada oturan bizler, dua edenleri sırtından görüyoruz. Tanıdık renkte “mont” görüyorum, fakat başında “çalma” türü şey var ve zaman zaman diğerleri gibi hareket ediyor; Yanılmıyorum: Nodar namaz kılıyor. (“inanç değiştiren“ arkadaşşıma gelecekte ilgi gösteriyor ve hem düşünüyorum: İşte gerçek bir etnograf). Nodar cenaze yakınlarına sonuna kadar uydu ve elinde şekerler, artık başında “çalma” yok (başiaçık) döndü. Bu zaman içerisinde İvet'in mikrotoponimlerini de yazmayı yetiştirdim (sonraki günlerde ekleme yaptım ama yerinde çok çalışma kaldı):

İveti (Mısırlı): konuşan Hüsamettin Altun – Zurabidze, 50 yaşında:

Suaneti (yayla – mera); Korkholi (otlak – biçme yeri); Sajole vake (otlak, çayır); Sapereti (çayır); Koeti (çayır); Samqurvane (çayır); Paparti (otlak – orman); Kortnali (otlak); Nadireti (çayır); Genajavri (orman); Tsikaruli (otlak); Jonnari (çayır); Samertskhle (çayır; mertskhali – yabancı meyve; frenk üzümü); Gomiskari (çayır); Okhorti (çayır – tarla idi); Okhori (öküz yatma yeri –yatağı?); Chalapiri (tarla); Tselkavti (tarla); Samarkhile (çayırlar); Mere (çayır); Vakevaki (yarısı Taşköprü'nün); Dzetsnari /Zetsnarti, Naskhlevi (yarısı Taşköprü'nün); Kurtitqe; Narghevi, (orman); Genejavri (orman); Shejrili (orman); Sakhavitse (orman); Sapereti (orman); Gadachrili (orman); Khokhola (orman); Zurabidze (soyadı); Zobioghli (soyadı); Hasanoghli (soyadı); Golienti (mahalle); Delijebi

(მეჭელე); იხშიენთი (მეჭელე); ცხიკატიენთი (მეჭელე); აშილიენთი (მეჭელე); გურიენთი (მეჭელე); კვეციენთი (მეჭელე); დაბელიენთი (მეჭელე); გულაჰმედოღლი (გვარი)...

ივეთის მთავარი შთაბეჭდილება: აქ ქართველობა მალე იღვიძებს (საერთოდ, სწრაფად ხდება დღეს სხვა პროცესებიც).

ივეთიდან მომავალი გზა სონერის სახლთან გამოივლის; სონერმა ქართულად “მოიკლა თავი” და სახლში შეგვიპატიჟა; დედა გავიცანით, ნამდვილი, ქრესტომათიული, კავკასიური დედა. გამოგვიტანეს: დო (ეს დო ნამდვილად ქართული ტრადიციული პროდუქტია!), თაფლი, ნამცხვრები, ხილი, რა თქმა უნდა, უგემრიელესი ჩაი; მე აჭარულ დოს “მივეძალე”. უღვინობა არ გვიგრძენია, ისეთი ხალასი ველი შექმნა დედამისმა; გადავწყვიტე, სონერის დედისკენ გადმოემისამართებინა ჩვენი ძვირფასი საჩუქარი ჰედური “დედაშვილობა“, რომელიც ბელედისთვის გვინდოდა...

გეგმის შესაბამისად, 3 საათზე ყველა ჯგუფი წეთილეთში ვიკრიბებით და სალამოს ექსკურსიას ვიწყებთ; თავიდანვე ვამბობ:

დრო ცოტაა, ამიტომ საფუძვლიანი გაჩერება მხოლოდ **ზიოსში** გვექნება; ამ ექსკურსიის მიზანია, თვალი შეავლოთ აქაურ სოფლებს, ხეობებს, რომ იცოდეთ, სად რა არის და გაგიჩნდეთ სურვილი, შემდგომ წლებში ახლოს ნახოთ ყველაფერი; საქართველოდან ჩამოსული ტურისტები ეკლესიებს ნახულობენ, თქვენც მოილოცავთ წმინდა ადგილებს, მაგრამ ბევრის თვალს მიღმა რჩება იმერჯევის, ტაოს, ლივანას, მაჭახლის ქართული სოფლები, მთები, დედეები, რაც მთავარია, აქაური სოფლების ქართველობა - ესაა მთავარი კულტურული განძი; პირველ რიგში აქაურ ხალხსა და მის ისტორიულ საკუთრებას - მიწას უნდა მიხედვა...

(mahalle); İkhshienti (mahalle); Tskhikanti (mahalle); Ashighienti (mahalle); Gurienti (mahalle); Kvetsienti (mahalle); Dabelienti (mahalle); Gulahmedoghli (soyadı)...

İveteeki başlıca izlenim: Burda Gürcüler daha erken uyanıyor (genelde günün diğer işleri de çabucak yapıyor).

İvet’den dönen yol Soner’in evinin yanından geçiyor. Soner, Gürcüler gibi “elinden geleni yaparak” ille de evine davet etti. Annesiyle tanıştık. Gerçek, belirgin, Kafkas annesi. Ayran getirdiler, bal, pasta, meyve ve söylemeye gerek yok harika çay; Ben Acharada’ki gibi ayrana yöneldim. Şarabın eksikliğini hissetmedik. Annesi öyle bir saf ortam oluşturdu ki karar verdim belediye için düşündüğümüz “anne – çocuk” motifli dövme hediye annesine vereyim.

Programımıza uygun olarak saat 3-de her gurub Tsetileti (Erikli) de toplanıyoruz ve akşam gezimizi başlatıyoruz: Baştan diyorum:

Zaman az. Bunun için en fazla Ziyos (Tepebaşı) da durma imkanımız olur. Bu gezinin amacı buradaki: köylere, vadilere göz atıp, nerde ne olduğunu bilip sonraki yıllarda da görmek için istek duymanızdır. Gürcistan’dan gelen turistler kiliseleri ziyaret ediyorlar.

Sizler de bu kutsal yerleri gezersiniz, ama çok kişi için İmerkhevi, Tao Livan, Machakel gibi yerlerin Gürcü köyleri dağları, dereleri daha da önemlisi buralardaki Gürcüler gözden uzak kalıyor – Asıl olan bu kültür hazinesidir. İlkönce buranın halkına ve onun tarihsel mirasına – toprağına önem vermek gerekiyor...

სურევანი - ზიოსი: გზადაგზა რამდენიმე წუთით ვაჩერებ მანქანებს და ექსპედიციის წევრებს ვეუბნები: კარგად შეხედეთ, დააკვირდით ხედებს, სახლებს, მთებს, ხეობებს; გადაიღეთ, დაიმახსოვრეთ...

ზიოსი მაღალმთიანი სოფელია; გზა ტყეში ადის დამრეც აღმართზე; სოფელი ვაკე ადგილზეა გაშლილი; ულამაზესი სოფელია; აქ ერთობ დიდი ქართველური სამყაროა; აქ ერთი ექსპედიცია უნდა გაკეთდეს. ზიოსში ასვლისთანავე ნაცნობები მოვიკითხე, თუმცა აქ ყველა ნაცნობია - ყველა ქართველია და თან ჩვენი მომლოდინე ქართველი: ვენატრებით, გვეფერებიან, სახლს, საჭმელს გვთავაზობენ; ერთ-ერთმა თავისი მანქანით ზიოსის თავზე აგვიყვანა, იქიდან ლამაზი ხედია, მთელი ქვეყანა ჩანსო; მართლაც საოცარი ხედები! ყველამ უნდა ნახოს.

ზიოსი - უბე - სათავე (ბაჭყალითში ასვლას ველარ მოვასწრებთ). ზიოსი არ გვეთმობა, მაგრამ დრო არ გვიცდის; დაბინდებამდე მინდა უბედანაც დაინახონ ზიოსი. გზად მცირეხნიანი ვაჩერებები ისევ: თვალი ცინცხლად რომ შეავლონ შემხვედრთ, სახლებს, ხეებს, ბალახებს, ყვავილებს, ლელეებს, ქვებს... დიდი ხნის უნახავთ. უბეში მცირე ხნით შევჩერდით; ზიოსის ქართველების ფონზე უბელები ცივები მომეჩვენნენ (მაგრამ როლანდისა და ნოდარის მერმინდელი თავგადასავალი მივსებს ამ სინაკლულეს); ალბათ ჩვენ დაღლილნი ვიყავით, ვჩქარობდით და სათანადო სითბო ვერ გამოვხატეთ. უბეს თავში ქართულნომრებიანი ჯიპი იდგა, მშენებარე სახლთან; ალბათ, "ჯეოსელის" გენერალური მენეჯერია, დავასკვნით (**ოსმან თურანი** უბელი ქართველია); შევეხმიანეთ, სახლი უფრო ქვემოთ დგას; არავინ გამოგვეპასუხა; უკვე თითქმის ღამეა, ვჩქარობ, ამიტომაც გზა გავაგრძელებთ. დაცარიელებულ სათავეში მგელი და დათვი არ შეგვხვედრია, მაგრამ სათავიდან მომავლები რამდენჯერმე გადავაწყდით შეშინებულ კურდღელს; ალბათობა იყო, სათავის გზებზე დათვიც შეგვხვედროდა... ვფიქრობ: ისიც ქართულად გვიმეგობრებ-გვიმასპინძლებდა; ასეთი იყო საყოველთაო განცდა.

Surevan (Dutlu) – Ziyos (Tepebaşı): yol boyunca bir kaç dakikayla araçları durduruyorum ve gezi üyelerine diyorum: İyi bakın, manzaralara, evlere, dağlara, vadilere dikkat edin; çekim yapın, hatırlayın...

Ziyos yüksek dağ köyüdür. Yol ormana, hafif yokuşlu yere çıkıyor; Köy düzlük yere açılmıştır; Harikulade bir köydür; Burda bir bütün Gürcü alemi var; Buraya bir gezi düzenlenmeli. Ziyos'a çıkar çıkmaz tanıdıkları sordum, oysa burada herkes tanıdık. Herkes Gürcü ve hem de bizleri bekleyen: Özlüyorlar, sevgi gösteriyorlar, yemek teklif ediyorlar. İçlerinden biri, arabasıyla Ziyos'un üstüne çıkardı bizi. Ordan iyi görünüyor, tüm dünya görünüyor dedi. Gerçekten de olaganüstü manzaralar; Herkes görmeli.

Ziyos - Ube - Satave (Bazgiret'e çıkmayı yetiştiremeyiz). Ziyostan uzaklaşmıyoruz. ama zaman beklemiyor bizi, istiyorum ki karanlık olana kadar Ube'den de Ziyos'u görsünler. Yolda küçük molalar, anlık göz gezdirmeler için yine. Evlere , ağaçlara, otlara, çiçeklere, derelere, taşlara... Uzun zamandır görmeyenlere. Ube'de çok kısa süre durduk. Ziyos Gürcüleri sonrasında Ube'liler soğuk göründü bana (ama bu eksikliği Roland ve Nodari'nin sonraki maceraları dolduruyor); Sanırım biz yorgunduk

Acele ediyorduk ve yeterli sıcaklığı göstermedik. Ube'nin üstünde inşası süren evin yanında Gürcü plakalı çip duruyordu. Sanırım "Geocell" in genel müdürü diye düşündük (Osman Turan Ube'li Gürcüdür); Seslendik, ev daha aşağıda duruyor, Karşılık veren yoktu. Artık denilebilir ki akşam oldu, Acele ediyoruz, bunun için yola devam ettik. Boşaltılmış Satave'de kurt ve ayıyla karşılaşmadık ama Satave'den gelişte bir kaç korkmuş tavşana rastladık; olasılık olarak Satave yollarında ayı da çıkabilirdi. O da aynı şekilde bizleri ağırlardı. Hepimizin ortak hisleri böyleydi.

სახლში გვიან, 9 საათზე მოვედით და ჩვენი სკოლის ეზოში მიმდინარე “ფიცხელი” დუგუნი დაგვხვდა. მექორწილეთა ნაწილი ჩვენს სასადილოში შემოვიდა: ძველი თუ ახალი ნაცნობები; ამ დროს მაინც სიფრთხილესა და საჭირო (გვაფრთხილებენ მასპინძლები), აქაც ჭრელია ხალხი. ვივარსებებ და ჩვენც ნელ-ნელა დუგუნის მონაწილეებად ვიქცევით, თუმცა დიდები ვფრთხილობთ (ჩვენს სტუდენტ გოგონებს ვინმე არ წაეთამამოს). ალბათ ზედმეტად ვფრთხილობთ, ვინაიდან გარშემო დიდი ქართველური და მეგობრული სულია; თუმცა მშვიდად ყოფნა მაინც შეუძლებელია: გვაფორიაქებს დიდი სიხარული მრავალსაუკუნოვანი მონატრების გამო; განსაკუთრებით აღფრთოვანებული და გულგახსნილია შალვა, რომელიც ყველა ახალგაზრდას ქართველს ძმობას ბუნებრივად სთავაზობს და მალღაგაშლილი ხელებით ცდილობს, ყველა ჩაიხუტოს.

ჩემი დღიურის ამ დღის ბოლო მინაწერი (რომელიც ყველა დღეზე გავრცელდება): **“კიდევ რამდენი რამ რჩება ფურცელზე გადმოუტანელი”...** თუმცა ხელნაწერ ფურცლებზეც ბევრი რჩება; **ბაძვირეთის** შთაბეჭდილების საკომპენსაციოდ, აქვე გთავაზობთ შარშანდელი დღიურის მცირე მონაკვეთს:

2005 წლის 14 აგვისტოს აგვისტოში საშუალება გვქონდა დავსწრებოდით ტბიპირთში ჩატარებულ მარიობას/შვანთობას: გულიანი ქართველები, სიმბოლური ღვინიანი სუფრა, ფერხული, კამათი თურქ მეცნიერთან, რომელსაც **მარიობა** თურქულენოვანი ტერმინი ეგონა; ნეჯათი თანიანი, იმერ თანიანი-ზუმბაძე, ორჰან დემირი, სურეია ილმაზი-ფანჩიკიძე... ამ დღეს ჩავიწერე ბაძვირეთის შემდეგი მიკროტოპონიმებიც: კარჩხალი, მინდიეთი, საჭედნია, საკუპრია, ნაგომარი, გადაჭრილი, დიდვაკე, ცხრაწყარო, სახახვია, შარაგათი, საწყარუნებელაჲ, ხონოლაჲ, ჯანჯირი, საქორია, ყვავინაჯვარი, ფოლოტი, დანგრეველი, ბეჭიკლდე, გამეშეთი, ქილისები, საზვირელი, კაპანათი, ურისაკლავი,

Eve, geç saat 9-da geldik ve okulumuzun bahçesinde devam eden ateşli düğünle karşılaştık. Düğün halkının bir kısmı

yemekhanemize geldi. Eski ve yeni tanıdıklar. Burada temkinli olmak lazım (evsahipleri uyarıyor), Burda da „karışık,, millet var. Akşam yemeğini yedik ve bizlerde yavaş yavaş düğün halkı olduk. Böyle olmakla birlikte büyükler dikkatli davranıyoruz (öğrenci kızlarımızı kimse rahatsız etmesin). Sanırım aşırı bu. Çünkü etrafımızda büyük bir Gürcü - dostların sevgisi var; yine de tamamen rahat olmak biraz zor. Asırların özlemiyle büyük sevinç bizleri coşturuyor. Özellikle Şalva, coşkulu ve açık. Her yeni tanıştığına dostluk elini uzatıyor ve yukarıya açık elleriyle herkesi kucaklamaya çalışıyor.

Günlüğümüzün bu günün sonundaki yazısı (diğer günler içinde geçerli olan): “ yine ne kadar çok şey kalıyor kağıda geçmeyen”...

Yine de elyazması kağıtlar üzerinde de çok şey kalıyor; Bazgiret’in izlenimlerinin telafisi geçen yılın günlüklerinden kısa alıntı sunuyorum.

14 Ağustos 2005 yılında göl kenarında gerçekleşen Marioba/Şvantoba’ya katılma imkanı bulduk: İçden Gürcüler, sembolik şarap bulunan sofrა, halka oyunu, Marioba’yı Türk kökenli sanan Türk araştırmacılarla tartışma; Necati Tanıyan, İmer Tanıyan – Zumbadze, Orhan Demir, Süreyya Yılmaz – Pancikidze... Bazgiret’in mikrotoponimlerini de bu günde yazdım: Mindieti, Sakednia, Sakupria, Nagomari, Gadachrili, Didvake, Tskhratsqaro, Sakhakhvia, Sharagati, Satskarunebela, Khokhola, Janjiri, Sakori, qvavinajvari, Poloti, Dangreveli, Bechiklde, Gamesheti, Kilisebi, Sazgireli, Kapanati, Urisaklavi, सालამპრია, ბოლოტი, ციალზითი, ზირთი//ძირთი (ქვეშა ადგილი), პაპასათიბელი, არკნალთი//არყნალთი, ნარიანლელე, ციცხვათი, გომთი, ხავიწა, გვილთა,

შუასოფიანი, ხარისაწოლთი, უკანქოხთი, ინჭროლივაკე, საპატკნია, კოკოლასერი, სარტყელა, აკვანასერი, ბაგათი, ჩიტინი, ატიანი, კოთელასერი, უღელტეხილი, მერეთა||მერეთი, ჭაკრახაჲ, საველივევი, სალიზილი, დეფანა, ხისდარე, წყლიანა, ცხრაწყარო, ოხორთი, ლეკნართი, ვაკეთი, საყევარა, ბაძგირეთი, ჭალათი, ბარელთა, დევიბეთი, ჭონჭო, ტბიპირი//ტბიპირთი, გორგილა ლელე, ნამწვარათი, უკუჩდილათი, კიბიზირთი, ნევრეთი, გარეთი, ჳევა, საქაშნო, ფერდათი, ლოთოსანაჲ, ყვერულენთი, ქოთანთი, საბატკნიაზირი, სუანივევი, დამპალტბა, ნაფურანვევი, ლიბანი, თეთრაქეთი, ჩიხორი, ქვაბიური, დედოფლიავაზანი (თამარის წყარო), სასადილო, ჳეგანი, სორანული, წულიენთი, ბერიეთი, ხანაზორი, ფხიკიეთი, გოგიეთი, აგარა, ჩავლიეთი, ჳედრული, კორიელთა, ბუირუთი, ვარდიყანა, ნამწვართი, არდიწმინდა, კარტსერი, შარაბული, უსტამირი, ცხადიეთი, შერთული, ჳილორა, დიდვენახი, ჳუბიენთი, საწიწბი ძირი, საცხენო...

**09.08.06. იმფტრეველი (Taşköprü). ქოქლიეთი.
რესულ ჭაფარიძე**

დილით გეგმის კორექტირებას ვახდენ: დღეს დათოს დაბადების დღეა. მიკროავტობუსის ბენზინი გვითავდება. ქოქლიეთში გასვენებაა და ჳგუფი იქ ვერ იმუშავენს, მაგრამ საღამოს ვალიბეგთან ვართ სტუმრად და იქ ჩავიწერ მიკროტოპონიმებს.

შუადღემდე იმფტრეველსა და იმნიეთში კარგ მასალას ვიწერთ: **იმფტრეველი, მთქმელები:** 80 წლის იუსიფ ტაშტანი-მოსიძე, 64 წლის ნიაზ თორუნი-ქოფიტურაშვილი, 43 წლის ისმეთ ტაშტანი-მოსიძე:

Salampria, boloti, Tsialziti, Zirti/Dzirti (alt yer), Papatibeli, Arknalti//Arqnalti, Narianghele, Tsitsvati, Gomti, Khavitsa,

Gviltა, Shuasopiani, Kharisatsolti, Ukankokhti, Inchrolivake, Sapatknia, Kokolaseri, Sartqela, Akvanaseri, Bagati, Chitiani, Atiani, Kotelaseri, Ugheltekhilli, Mereta/Mereti, Chakrakha, Sakhlikhevi, Salizili, Depana, Khisdare, Tskliana, Tskhratskaro, Okhorti, Leknarti, Vaketi, Saqevara, Badzgireti, Chalati, Barelta, Devibeti, Choncho, Tbpiri // Tbpirti, Gorgila ghele, Namtsvarati, Ukuchdilati, Kibizirti, Nevreti, Gareti, Eva, Sakasho, Perdati, Lotosana, Qverulenti, Kotanti, Sabatkniaziri, Suanikhevi, Dampaltba, Napuranevi, Libani, Tetraketi, Chikhori, Kvabiuri, Dedopliavazani, (Tamar çeşmesi), Sasadilo, Zegani, Soranuli, Tsulient, Berieti, Khanazori, Pkhikieti, Gogieti, Agara, Chavlieti, Chedruli, Korielta, Buiruti, Vardiqana, Namitsvarti, Adriatsminda, Kartseri, Sharabuli, Ustamisi, Tskhadieti, Shertuli, Chighora, Didvenakhi, Zubienti, Tsitsbidziri, Satskheno...

09.08.06. İphkrevli (Taşköprü). Koklieti. Resul Caparidze

Sabah planda değişiklikler yapıyorum: Bugün Dato'nun doğum günü. Otobüsümüzde benzin azalıyor. Kokliyet'te cenaze var ve grup orada çalışamaz, ama akşama Valibeglerde misafiriz, mirotoponimleri onlarda yazarım.

Öğleye kadar İphkrevl ve İmniyet'de güzel şeyler yazıyoruz. İmphkrevli, konuşanlar: 80 yaşında Yusuf Taştan – Mosidze, 64 yaşında Niyazi Torunoğlu – Kopituraşvili, 43 yaşında İsmet Taştan – Mosidze:

ატიანი (საძოვარი/სათიბი); ქვაბითავი (საძოვარი); გლიგოლთი/გრიგოლთი (ჭალა); ხერთვისი (ყიშლა, ორი წყალი ერთდება); ლეწილი (ყიშლა); გორჯოლვათი (ყიშლა);

ბრავალთი (ჭალა, სათიბი); საკოლე (სათიბი); კვიროთი (ყიშლა, მაღალი ადგილი); საბძელათი (ყიშლა); კირიადსვევი (ღელეები); მეჭურები (ჭალები); შინდიზირი; ნამწვართი (ჭალები); ზარმელავრი (სათიბი); ელიაწმინდა (ყანები); ფონად (ყანა); თხილნართი (ყანა); ქაფარულეები (ყანები, ტყე); ჭალაყანა (ყანეები); ვაკევაკი (ყანა); ოროკითავი (ჭალა, ყანა); ღელითავი (ჭალა); გოგლაძირი/გოკლაძირი (ვაკე); ზემონაგუარი (ტყე); საკლდისვევი/საკლდიწვევი (საძოვარი); ზიარეთი (ყანა); წიალთი (ყანა); გორიათი (ყანა); კარზეყანა; სახლუკანად ყანა; სელავრი (სელს დათესავდენ); ყურათი (ყანა); სათიწვე (ყანა, წითელი მიწა); სანიოკლდისთავი (კლდე); კიბიად (მთები); გლიწვევი (ტყე); კიბიანი (ტყე); პირდაპირი (სათიბავი გლიწვევის დაბლა); სარტყელი (ივეთისთის გამოღმა); წასახედავად; ჯიდისწვევი (ჭალა); ფაფართის წყალი; ნასახლევი (ყანა); ნაქილისვარი (სანიოსკლდისთავს დაბლა); ზემონაგვარი; გოელაძირი; საჩარხიად (აჭარის საზღვარი); შუაფერდი (საძოვარი); იაილა (ზემო მთა; შდრ., ყიშლა - იაილებამდე დროებითი სადგომი); სასადილო (საძოვარი); წასადევი (საძოვარი); ქომომთა (საძოვარი); კრიჭასერი (საძოვარი); ჭრიჭალე (საძოვარი); სხალთდამწვართი (საძოვარი); ვირადწვევი (სათიბი); ნაბარულად (ყანა); კალოზირად (ყანა); გორიები (ყანა); საკენჭე (ჭალა); გასაყარი (ჭალა); ბუეთური (ჭალა); ნამწვართი (ჭალა); სამელე (ჭალა); ფონად (ჭალა)... ძინკანა ვაკე - იმფვრეველის მთა.

იმფვრეველის უბნები: შარიეთი (მეჭელე/უბანი); საღრიეთი (უბანი), კაპნიეთი (უბანი), ლაღანეთი (უბანი), თანდლიენთი (სოფლის უბანი); ქოფთურაშვილები/ქოფთურიენთი (უბანი), მოსიეთი (უბანი), სორყიეთი/სორყაზები (უბანი), საღრიეთი (საღრიძეები) (სოფლის უბანი); ბუტიეთი (უბანი), სუბუქეთი (უბანი), ბატონოლლები (სოფლის უბანი); ფეზვიენთი (მაჰალე);

Atiani (otlak – çayır); Kvabitavi (otlak); Gligolti /Grigolti (çayır); Khertvisi (mezra-iki su birleşiyor); Letsili (mezra);

Gorjolavati (mezra); Bravalti (çayır); Sakoghe (çayır); Kviroti (mezra yüksek yer); Sabzelati (mezra); Kiriaskhevi (dereler); Mechurebi (çayırlar); Shindziri; Namtsvarti (çayırlar); Zarmelavri (çayır); Eliatsminda (tarlalar); Pona (tarla); Tkhilnarti (tarla); Kaparulebi (tarlalar orman); Chalaqana (tarlalar); Vakevaki (tarla); Orokitavi (çayır, tarla); Gheliatavi (çayır); Gogladziri/Gokladziri (düzlük); Zemonaguari (orman); Sakldiskhevi/ Sakldikhevi (otlak); Ziareti (tarla); Tsiaghiti (tarla); Goriati (tarla); Karzeqana; Sakhlukana qana; Selavri (keten ekilirdi); Qurati (tarla); Satikhe (tarla, kırmızı topraklı); Saniokldistavi (kaya); Kitia (dağlar); Glikhevi (orman); Kibiaziri (orman); Pirdapiri (Glikhevi altında biçme yeri); Sartqeli (İvet'in berisi); Tsatsakhedava ; İdistsveri (çayır); Papartis Tskali, Nasakhlevi (tarla); Nakilisvari (Saniokldistavi'nin altı); Zemonagvari; Goeladziri; Sacharkhia (Achara sınırı); Shuaperdi (otlak); İaila (yukarı dağ, kıyar için Kışla – yaylaya kadar olan mezra); Sasadilo (otlak); Tsasadegi (otlak); Komomta (otlak); Krichaseri (otlak); Chrichaghele (otlak); Skhaltdamtsvarti (otlak); Virakhevi (çayır); Nabarula (tarla); Kalozira (tarla); Goriebi (tarla); Sakenche (çayır); Gasaqari (çayır); Bueturi (çayır); Namtsvarti (çayır); Samele (çayır); Pona (çayır)...Dzinkana vake – İpkhrevlin dağı.

İpkhrevli'nin mahalleleri: Sharieti (mahalle); Sagrieti (mahalle); Kapnieti (mahalle); Ghaghaneti (mahalle); (mahalle); Tandlienti (köyün mahallesi); Kopturashvilebi / Kopturienti (mahalle); Mosieti (mahalle); Sorqieti / Sorghazebi (mahalle); Saghrieti (Saghridzeebi) (köyün mahallesi); Butieti (mahalle); Subukenti (mahalle); Batonoghlebi (köyün mahallesi); Pevzienti (mahalle); ჰაჯიენთი/ჰაჯიოლლები (მეჭელე); ხოჯიენთი (სოფლის უბანი).

სხვა სოფლებისგან განსხვავებით, **იმნიეთს**² თურქული სახელი არ ჰქვია, რამდენადაც იმნიეთი ადმინისტრაციულად შედის იმფვრეველში (**Taşköprü** - თაშქოფრუ). როგორც წესი, **იმნიეთს** ცალკე სოფლად არ იხსენიებენ არც თურქეთის ოფიციალური დოკუმენტები და არც თანამედროვე ქართველი მკვლევრები. შ. ფუტყარაძე და ნ. ცეცხლაძე მას **იმფვრეველის უბნად** მიიჩნევენ; იმნიეთსა და იმფვრეველს ერთმანეთისგან მხოლოდ პატარა ღელე ჰყოფს, მაგრამ, ადგილობრივთა თქმით, ისინი ცალ-ცალკე სოფლებია; კერძოდ, თითოეულ სოფელს აქვს თავისი საზაფხულო ყიშლა, იალაღები, საძოვრები. საყურადღებოა, რომ ნ. მარს **იმნაძე** ცალკე სოფლად აქვს დასახელებული (ნ. მარს, 1911, გვ. 43). ადგილობრივთა თქმით, სოფელს სახელი დარქმეული აქვს აქ მცხოვრები ყველაზე **მრავალრიცხოვანი გვარის - იმნაძეების** მიხედვით: იმნიეთი - იმნაძეების სოფელი; შდრ., იმნიეთის მეჭედეები (უბნები): ჭურკვესეთი [ესენი მოსულან შავშეთიდან], იფშრიენთი, უშარეთი, იაღჯინთი, ჯაფარეთი, ბოჯანათი (ანუ ნავანები)...

იმფვრეველი-იმნიეთის მიკროტოპონიმთა ჩაწერის ისტორია ასე გამოიყურება:

იმფვრეველში (სადაც იმნიეთიც მოიაზრება) ნ. მარს სულ ჩაწერილი აქვს 5 ტოპონიმი, შ. ფუტყარაძეს - 96 ტოპონიმი, ნ. ცეცხლაძეს - 92 ტოპონიმი. ამავე დასახელებულ პუნქტში (პუნქტებში) ჩვენ ჩავიწერეთ 189 ტოპონიმი.

ამგვარი სხვაობა აიხსნება:

ჩვენ საშუალება გვქონდა ოფიციალური ექსპედიციის პირობებში ერთი სოფლის მიკროტოპონიმების ჩასაწერად

Hajienti / Hajiohlebi (mahalle); Khojienti (köyün mahallesi).

² იმნიეთის მასალა მეცნიერულად დამუშავდა და ცალკე სტატიად გამოქვეყნდა; იხ. ტ. ფუტყარაძე, მ. მიქაუტაძე, იმნიეთის მიკროტოპონიმია, ქართველური მემკვიდრეობა, X, ქუთაისი, 2006

Diğer köylerden farklı olarak İmniyet'in¹ Türkçe adı bulunmuyor. İmniyet idari olarak İpkhrevl'in (Taşköprü) kapsamındadır. Resmi belgelerde ve günümüz Gürcü araştırmacıları da İmniyeti ayrı saymıyorlar. Ş.Putkaradze ve N.Tsetskhladze onu İpkhrevl'in bir mahallesi kabul ediyorlar. İmniyeti ve İpkhrevl'iaradaki küçük bir dere ayırıyor. Ama yerli halka göre ayırdırlar. Herbirinin ayrı ayrı yazlık mezra, yayla ve otlakları var. Dikkat çekmek gerekir ki Niko Marr, İmnadze'yi ayrı köy olarak tutmuştur. (N.Marr, 1611, sayfa 43) . Buralıların demesiyle köyün adını en kalabalık soyadı taşıyanlar – İmnadzeler vermiştir. İmniyeti – İmnadzelerin köyü; kıyas için.: İmniyetin mahalleleridir Churkveseti [bunlar Şavşat'dan gelmişler], İpshirienti, Ushareti, İaghjienti, Japareti, Bocanati (yani Navanebi)...

İpkhrevl – İmniyet'in mikrotoponimlerin yazılış tarihi şöyledir: İpkhrevl'de (İmniyet'de içindedir) N.Marr sadece 5 toponim yazmıştır Ş.Putkaradze – 96, N.Tsetskhladze – 92. Aynı yerleşim alanlarında bizler 189 toponim yazdık.

Böyle fark izah edilebilir; Bizler resmi gezi şartlarında bir köyün toponimlerini yazmak için

ერთი სრული დღის მანძილზე გვემუშავა (და შემდგომ საგანგებოდ გადაგვემოწმებინა), მაშინ როცა წინამორბედ

¹ İmniyet, bilimsel olarak ayrı incelendi ve makale yayımlandı. Bakınız T.Putkaradze, M.Mikautadze. İmniyeti'nin Mikrotoponimiası, Kartveller'in Mirası, X. Kutaisi, 2006

მკვლევრებს მუშაობა უხდებოდათ რთულ ვითარებასა და მცირე დროში. **აქვე აღვნიშნავთ**, რომ ნ.მარის, შ.ფუტკარაძისა და ნ.ცეცხლაძის მასალებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვთ, რამდენადაც ჩვენ და მომავალ მკვლევრებს საშუალება გვძლევს, მათ მონაცემებს შევუპირისპიროთ ახალჩაწერილი მასალა, დავაზუსტოთ სახელები, განვსაზღვროთ ტოპონიმთა ფორმობრივ-სემანტიკური ცვალებების დინამიკა.

ჩვენი ინფორმატორები იყვნენ: ჰუსეინ ჩელიქი (სალრაძე), 27 წლის; ენვერ ათალაძე (სალრაძე), 75 წლის; ხუსეინ გუმუში; ისმეთ მოსიძე (43 წლის); იუსუფ მოსიძე, ისმეთ მოსიძის მამა (80 წლის); ისმეთ ტაშტანი/თაშთან; ნიაზ თორატუნ (ქოფითურაშვილი) 64 წლის; მურად მოსიძე (ტაშტანი).

სტატიის ბოლო სახის მომზადების პროცესში ინფორმაცია გადამოწმებულია თბილისში მყოფ იმერჯველთან - შოთა (დინდარ) ჯაფარიძესთან.

ქვემოთ ადგილთა სახელები წარმოდგენილია გეოგრაფიული პრინციპით სოფლის მიკროტოპონიმები: თანამიმდევრობით მოგვყავს და როდესაც მიკროტოპონიმი სხვა ავტორთანაც დასტურდება, ვასახელებთ მას.

კვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმულია ინფორმატორთა კომენტარები.

იმნიეთის მიკროტოპონიმებია:

კვიროთი [ორითანა კოხი; შდრ., კვიროთი - ყიშლა] - მაღალი ადგილი; არ გამოირიცხება, რომ აქ ყოფილიყო კვირაცხოვლის სახელობის სალოცავი; თუმცა მოტივაცია მაინც საკვლევი. ადასტურებენ შ. ფუტკარაძე (1993, გვ. 279) და ნ. ცეცხლაძე (2000, გვ. 188).

შენიშვნა: -თი სუფიქსი იმერხელ მასალაში -ეთ სუფიქსის ფარდია (თანხმოვანფუძიან სახელებთანაც ჩვეულებრივია -თი ვარიანტი), თუმცა იმერხელში, არაიმვიათად, კონკრეტული ტოპონიმის მიმდებარე ტერიტორიასაც აღნიშნავს.

bir tam gün çalışma imkanımız vardı (sonrada alenen kontrol edebiliyorduk), Bizden önceki araştırmacılar, o zamanda ağır

koşullarda ve sınırlı zamanda çalışıyorlardı. Burada belirtiyoruz ki N.Marr, Ş.Putkaradze ve N. Tsetsldze'nin çalışmalarının büyük önemi var. Biz ve bizden sonraki araştırmacılara onların verileriyle, yenilerini karşılaştırma ve toponimlerin şekil ve semantik (anlambilim) dinamiğini netleştirme imkanı oluyor.

Konuşmacılarımız: Hüseyin Çelik – Sağradze, 27 yaşında; Enver Atalay – Sağradze, 75 yaşında; Hüseyin Gümüş, İsmet Mosidze (43 yaşında); Yusuf Mosidze, İsmet Mosidze'nin babası (80 yaşında); İsmet Taştan, Niyazi Torun (Kopituraşvili) 64 yaşında, Murat Taştan (Mosidze).

Makalenin hazırlanma sürecinde bilgilere, Tiflis'te bulunan İmerkhevli – Şota (Dindar) Caparidze'yle birlikte bakılmıştır.

Aşağıda coğrafya ilkesiyle köyün mikrotoponimleri adlarıyla sunulmuştur. Sırasıyla yazıyoruz ve mikrotoponim başkası tarafından da doğrulanmışsa köşeli parantez içine açıklamaları ile konmuştur.

İmniyet'in mikrotoponimleridir: Kviroti [ikili kaya; kıyas için.: Kviroti - mezra] – yüksek yer; ihtimaldışında değildir, ki, burda Kviratskhoveli adını taşıyan ibadet yeri olabilirdi; Gerçi gerekçeleri araştırılmalıdır. Doğruluyorlar, Ş.Putkaradze (1993, sf.279) ve N. Tsetskhladze (2000, sf 188).

Uyarı: – ti son eki İmerkhev'de – et son ekine eşdeğerdir (sessiz kök isimlerinde de aynı – ti versiyondur), Bununla beraber İmerkhev'de belli toponimlerin etrafındaki yerleri sıklıkla belirtir.

წოწოლა [თა კუთროთის გვერძე] - მაღალი ადგილია; “მაღალი და წაწვრილებული“ (ქეგლ); შდრ., აჭარ.

“წოწოლაჲ” - მაღალი და წვრილი კაცი; წოწოლა (ფრინგ.) - დიდი წოტი (საბა, 1993); იმერხეულში “წოწოლაი” მსხლის ჯიშია - „წოწოლაი სხალია ერთი, სხვა სოფლებიც არი: სასელაი, ბეგარმული...“ (შ. ფუტკარაძე, 1993, გვ. 279).

საბადური [კვიროთის გვერდზე სერი] - ანალოგიური სახელი გვაქვს აჭარაშიც; მოტივირებული უნდა იყოს ფრინველთა/ნადირთა დასაჭერი ბადის მიხედვით; შდრ., “იქმნან ბადეთა ნადირისა შესაპყრობელთა“ (საბა, 1993); ტოპონიმი ხშირად გვხვდება ტყეების სახელად შავშეთ-იმერჯევის სხვა სოფლებშიც, კერძოდ: ქოთეთისში, სოფოროში, მამანელისში, მაჩხატეთსა და წყალსიმერში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 205).

კაპანაჲ [კვიროთის უკან კოხი] - კოხი, კაპანი, კლდიანი ადგილი; შდრ., კაპანი - ქვა, ღოჯი (საბა, 1991); **კაპანი** ფორმით ადასტურებს შ. ფუტკარაძე (1993, გვ. 279).

წასახედავაჲ [ყიშლა, კვიროთი გვერდზე] - ეტიმოლოგია გამჭვირვალეა: მაღალი, გადმოსახედი ადგილი.

ჭინკანა [საძუარები კუთროთითავში] - ადასტურებს შ. ფუტკარაძე (1993, გვ., 279).

მოცთენილი [საძუარი კუთროთის გვერდზე; შდრ., მოცთენილი - ღელე] - მიკროტოპონიმის მოტივაცია საძიებელია.

ბოლოლაჲ [იქეთ ციხე არის, იმის თავშია ჩომას საძუარები]; ეტიმოლოგია საძიებელია (ბოლოლი/ბულული “ამაღლებული ადგილი“?).

ღოღვანაჲ - ღოღო-ოვანი; შდრ., ღოღო (ქართლ., მთიულ.) - თესლიდან ახლად ამოსული ყლორტი; მხალი; მინდვრის ბალახი (ალ. ღლონტი, 1984); სინონიმი: თუშ. “ჭირტალი“, ხევს. “საგუგა, საგოგა“, სვან. “ტელეფი“ (ა. მაყაშვილი, 1991).

Tsotsola - [Kvirot dađı yanında] – yüksek yerdir; “yüksek ve yukarıya incelen” kıyas için.; Achar. “Tsotsola” – uzun ve zayıf

adam; tsotsola (kuş) – büyük kukuman (Saba 1993); İmerkhev’de “tsotsolai” armut cinsidir – “tsotsolai armuttur, başka yok” armutlar var: Saselai, Begarmudi...” (Ş.Putkaradze, 1993 sf.279).

Sabaduri [Kvirot’un yanında sırt] – benzer ad Achara’da da var; kuş / av yakalanması için ağ- motif olmalı; kıyas için.; “avı yakalayamaya ağ olsun” (Saba, 1993); bu toponim Şavşat – İmerkhev ve diğer köylerde orman adı olarak karşımıza çıkıyor. Özelde Kvatetris (Kireçli), Soporı (Düzenli), Mamanelis (Yavuzköy) Machkhatet ve Tskalsimer’de (Balıklı) (N.Tsetskhladze, 2000 sf.205).

Kapana [Kvirot arkasında kaya] – Kaya, Kapani, kayalık yer, kıyas için.; Kapani – taş, köpekdişi (Saba,199), Kapani şekliyle doğruluyor Ş.Putkaradze (1993,sf.279).

Tsasakedava [mezra, Kvirot yanında] – Etimoloji saydamdır(belli); yüksek, bakma yeri.

Chinkana [Kvirot üstünde mera – otlak] doğruluyor Ş.Putkaradze de (1993,sf.279).

Motstenili [Kvirot yanında otlak; kıyas için., Motsdenili ghele] mikrotoponim motifi araştırılmalı.

Bolola [çtede kale var, onun üstünde otlak yeri]; etimolojisi araştırılmalıdır. (bolola / bululi “yüksek yer“?).

Gholvana – Gholo – ovani , kıyas için.; Gholo (Kartli., Mtiul.) – tohumdan yeni çıkmış çim; Mkhali ; kır bitkisi (Al.Ghlonti, 1984); sinonim (eş anlamlı): Tuş. “chirtali”, Khevs. “saguga,sagoga”, Svan. “Telepi” (A.Maqaşvili, 1991).

შავტყე - ტყის სახელებად დასტურდება ხევწრულსა და მანატბაში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 227).

კოხები - ქვიანი ადგილი.

წყალწყალთი [კობი].

მაყრუებელია [კობი].

კირკატისერი [კობი; შდრ., **კირკატისერი** - ყანა]; კირკატი - გარეული ხილი (ადგილობრივი თქმით); შდრ., კირკატი მცენარეა, (ხე) კნაპი (საბა, 1991); ივეთში სათიბის სახელად ადასტურებს ნ. ცეცხლაძე (2000, გვ. 189).

მოსაკოლი [კობი] - იმერხეულში მოკოლვა “მოთიბვას” ნიშნავს (მოსათიბი ადგილი?).

ჯელეთლე/ჯენეთლე - მდინარის სახელი; შდრ.: ჩენნეტ - სამოთხე; გადატანით, ლამაზი ადგილი; ჯელეთილე ფორმით ადასტურებენ ნ. ცეცხლაძე (2000, გვ. 240) და შ. ფუტკარაძე (1993, გვ. 279).

კოკოლა [კობი] - იმერხეულში კოკოლა მუხის (კოს) რკოცაა და წიწვოვანთა გორხაც (ნ. ცეცხლაძე ადასტურებს კოკოლა-ს სოფელ წყალსიმერში მთის, საძოვრის სახელად, სოფელ ზიოსში - ნაეკლესიარის სახელად, სოფელ უბეში - საძოვრის სახელად (2000, გვ. 190) შდრ. აწარული: კოკოლა - წაწვეტებული, მაღალი ადგილი.

საწურწებელია [სერი] - შდრ., წურწვა; მიკროტოპონიმის მოტივაცია საკვლევი.

ჩიტაყანა [სერი] - მოტივაცია საკვლევი (პატარა ყანა? ჩიტების ნიოლად “საკენკი” ყანა?).

გორჯოლავათი [ყიშლა] - მოტივაცია აქაც პრობლემურია; შდრ., აჭარ. გორჯოლო - ერთი სახის ყველი; გორჯოლო ქვა (მესხ.) უსწორმასწორო ფორმის გაუთლელი ქვა (ალ. ლლონტი, 1984). გორჯოლავათი ფორმით ადასტურებს ნ. ცეცხლაძე (2000, გვ. 172), გორჯოლავათი ფორმით - შ. ფუტკარაძე (1993, გვ. 279). ლოგიკურია დავუშვათ: გორჯოლავათი - ყიშლა, სადაც კარგი ყველი კეთდება.

Shavtqe – Orman adı olarak Khevtsrul ve Manatba’da doğrulanıyor. (N.Tsetskhladze, 2000, sf.227).

kokhebi – taşlı – kayalı yer.

tsqaltsqalti [kaya]

maqruebela [kaya]

Kirkatseri [kaya; kıyas için., Kirkatiseri – tarla] ; Kirkati – yabani meyve (yerlilerin demesiyle); kıyas için., Kirkati bitkidir, (ağaç) knapi (Saba,199); İvet’de biçilen yer adı olarak doğruluyor .N.Tsetskhladze (2000,sy.189).

Mosakoghi [kaya] - İmerkhev’de mokoghva “biçme” demektir.(biçilen yer orakla ?).

Jeletghele / Jenetghele – Akarsu adı; kıya için., Chennet – cennet; mecaz anlamıyla, güzel yer; jelletighele biçimiyle doğruluyorlar N.Tsetskhladze (2000,sy.240.) ve Ş.Putkaradze (1993,sy. 279).

Kokola [kaya] – İmerkhev’de kokola aynı zamanda meşe ve çam kozalağıdır da (N.Tsetsldze, kokola-nın Tskalsimer (Balıklı)’ de dağ-mera olduğunu doğruluyor, Ziyos (Tepebaşı) ‘da ise kilise kalıntıları yerinin adı olduğunu, Ube köyünde – mera adı olarak (2000,sf.190). kıyas için Acharuli : kokola – sivrilmiş yüksek yer.

Satsurtsebela [sirt] – kıyas., tsurtsva; mikrotoponim motifidir. Araştırılmalıdır.

Chitaqana [sirt] – motifi araştırılmalıdır (Küçük tarla? Kuşların dadandığı tarla?) .

Gorjolovani [mezra] – motif burda da karışık; kıyas.; Achar. Gorjolo – peynir türü; gorjolo kva (Meskh.) yontulmamış düz taş (Al.Ghlonti, 1984), Gorjolovati olarak Ş.Putkaradze (1993,sy.279) Gorjolovati – mezra , iyi peynir yapılan yer olarak farzetmek mantıklıdır diyelim ki.

საბზელათი [ყიშლა გორჯოლავათის ქვემოთ]; ნ. ცეცხლაძესთან „საბზელეთ დუზი“ ტყისა და სათიბის

სახელია ს. ანკლიაში და „საბძელათი“ სათესი, საძოვარია ს. ჭუარებში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 205).

ჩანჩხრეთი [ყიშლა] - შდრ., ჩანჩხურა - ასხმულა; ბაწარზე ან რგოლზე ასხმული წვრილი ნივთები (მესხ.) ასხმული მძივი (საბა, 1993); მიკროტოპონიმი შეიძლება უკავშირდებოდეს **ჩანჩქერს**. ნ. ცეცხლაძესთან **ჩანჩხარეთი** სათიბია ს. ოქრობაგეთში; **ჩანჩხი** საძოვარია ს. დიობანში (2000, გვ. 230);

სარჩევთი [ყიშლა] - მიკროტოპონიმის მოტივაცია საკვლევი; **სარჩევთი** ტყე, სერი იმფვრევლსა და წყალსიმერში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 209); ადასტურებს უ. ფუტკარაძე (1993, გვ. 279).

ლუთუეკარი [ტყე] (კოკოლას გადმოღმა). საფიქრებელია, რომ ანთროპონიმის მიხედვით შექმნილი ტოპონიმია; შდრ., **ლუტი** იმერხეულში რამდენიმე მნიშვნელობით გვხვდება: 1. უგემური საჭმელი; 2. გადატანითი მნიშვნელობით არაფრის მაქნისი, მოუხერხებელი კაცი. „საჭმელი ლუტი გამოსულა“ (თ.ქ.). ძალიან ლუტი კაცია, ურგებელი, აყუდებული შეშა“ (თ.ქ.) (უ. ფუტკარაძე, 1993); ლუტი - კაცი უსახლკარო და უქონელი; დიდთა ხეთა ძირთა **ლუტთა** ზედან რა მსხვილნი რტონი განეყოფვიან, მას ეწოდებიან გრღა - საბა; **ლუთუ** (ინგ.) დატაკი, ჩაღვტილი, მშიერ-ტიტველი (ალ. ლლონტი, 1984).

თხილნართი (კოკოლას გადამა). ეტიმოლოგია ნათელია: აქ ყურადღებას იქცევს -ნარ- რთულ სუფიქსზე - თი კრებითობის სუფიქსის დართვა: -თი ამ შემთხვევაში კონკრეტული ტოპონიმის მიმდებარე ტერიტორიას აღნიშნავს (-თი-ს მხოლოდ მატოპონიმების როლში ვერ განვიხილავთ).

ტყეჯალა [თხილნართის ქვემოთ] - ტყეჯალაა?

Sabzelati [mezra Gorjolavat’ın aşagısında]; N.Tsetskhladze’de “sabzelet düzü” orman ve çayır adıdır.

Ankليا (Dalkırmaz) köyünde “sabzelat” ekin yeri, otlak yeri adı Chvareb (Şalçı) – de.

Chanchkhreti [mezra] – kıyas için, chanchkhura – askhmula; ipe ve ya halkaya asılmış küçük eşyalar (Meskh.) asılı boncuk (Saba,1993); mikrotoponimi şelale ile ilintili olabilir. N.Tsetskhladze’de chanchkhreti, Okrobageti köyü’nde biçme alanıdır Chanchkhi, Diyoban’da otlak yeridir (2000,sy.230).

Sarcheveti [mezra] – mikrotoponimin motifi araştırılmalıdır; Sarchevti orman, sırt İpkhrevl ve Tskalsimer’de (N.Tsetskhladze, 2000, sy.209); doğruluyor Ş.Putkaradze (1993,sy.279)

Lutvekari [orman] – (Kokola’nın beri tarafı) Antroponim (kişi adını taşıyan) olarak oluşmuş yer olabilir diye düşünülebilir. kıyas için., Luti İmerkhev’de bir kaç anlam taşıyor: 1.Tatsız yemek; 2. Mecaz anlamıyla beceriksiz , bir şey yapmayan adam. “Yemek tatsız (lut) olmuş “ (T.K.). “çok lut adam, yararsız, dikilmiş odun” (T.K.) (Ş.Putkaradze,1993); Malsız ve evsiz adam, büyük ağaç dibinde lut üzerinde kalın dallar ayrılıyor, buna grghja deniyor – Saba; Luti (İng.) fakir , aç , çıplak (Al.Hhlonti,1984).

Tkhilnarti (Kokola’nın ötesi) . Etimoloji açık: Burada dikkati – nar – bileşik ek , ti – topluluk eki alma; - ti bu durumda belirgin toponimin ad verme fonksiyonuyla göremeyiz.

Tqejala “[Tkhilnarti’nin aşagısında] – Tqechala”?

დაინდარაფ/იანდარაფ [ტყეცაა და ჭალაც] - შდრ., თურქულში **დან** გვერდი, მხარე; **დერე** - ნაკადული; იანა-

იანა სიარული (ქიზ.) - აქა-იქ, უგზო-უკვლოდ სიარული, გარეთ სიარული, უსაქმოდ ხეტიალი (ალ. ლლონტი, 1984); ჩვენს შემთხვევაში: მიკროტოპონიმი თურქული ჩანს, პირდაპირი თარგმანით: “ნაკადულის პირა“? საკითხი საფუძვლიან კვლევას ითხოვს; იანნარა - საძოვარი წყალსიმერში; იანნალა - სათიბი მიქელეთში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 185);

ჩინჩხორთი [ჭალა] შდრ., ჩინჩხვარი - წვრილი ნაპობი შემისა, ხუშური (დ. ჩუბინაშვილი, 1984); მიკროტოპონიმის მიტივაცია საკვლევი (ფიცხიანი ჭალა?).

ნავანები ანუ **ბოჯანათი** [ჩვენ ახლა ვზივართ ნავანებ, ანუ ბოჯანათ] - ეტიმოლოგია საკვლევი; **ბოჯანუთი//პარეხტი** - იმფვრევის ციხე; **ბოჯანუთი** სათესი - წყალსიმერში - ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 167; **ბოჯანუთი//პარეხტი** დადასტურებული აქვს შ. ფუტკარაძესაც (1993, გვ. 279).

ყანები:

გზელა - გზელა სათიბია ს. დაბასა და ს. ზიოსში, საძოვარია - ს. სვირევანში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 170).

კირკატისერი.

ახოთი [ჭალა].

ელიაწმინდა [ყანები, ჭალები ახოთის გვერდებ] - ადასტურებენ შ.ფუტკარაძესაც (1993, გვ. 279) და ნ. ცეცხლაძეს (2000, გვ. 177).

ფონაღელე (ელიაწმინდის ქვემოთ) - **ფონაი** ფორმით ადასტურებს შ.ფუტკარაძე (1993, გვ. 279).

გაღმაჭალა [ღელეს იქით].

ჭურკვესეთი - ქერის ყანა ეტიმოლოგია საკვლევი.

ჯაფარიკარი - **ჯაფარიზე//ჯაფარეთ** ფორმით ადასტურებს ნ. ცეცხლაძე (2000, გვ. 240); **ჯაფარიზე** ფორმით - შ. ფუტკარაძე (1993, გვ. 279).

“Aindara” / İandara “ [orman ve çayır] – kıyas için., Türkçe’de “an yan, tara; dere – kol (ırmak).

İana-iana gezmek (Kız.) – oraya –buraya gezmek , dışarıda gezmek, aylak gezmek (Al.Ghlonti, 1984); bu örnekte : mikrotoponim Türkçe görünüyor. İlk (düz) anlamıyla “ırmak ağzı”?

Konu derinlemesine araştırma gerektiriyor; İannara – Tskaltsimer’de otlak; İannala – Mikelet’de biçme yeri: (N.Tsteskhladze, 200, sy.185);

Chinchkhorti [çayır] kıyas için., chinchkvari – odunun küçük yarılmış parçası, khushuri (D.Chubinashvili, 1984) ; mikriroponimin motifi; araştırılmalıdır (öfekli çayır?)

Navanebi yani Bojanatai [Biz şimdi Navanebi (içerisi dolu) yani Bocanat’da oturuyoruz] - Etimoloji araştırılmalıdır; Bojanuti //Parekhti – İpkhrevl kalesi; Bojanuti ekin yeri Tskaltsimer (Balıklı)’de N.Tsteskhladze, 2000, sy.167; Bajanuti // Parekhti – doğruluyor Ş.Putkaradze de (1993, sy.279).

Tarlalar:

Gzela – Gzela Daba ve Ziyos’ta çayır, Surevan’da otlak (N.Tsteskhladze , 2000, sy.170).

Kirkitiseri

Akhoti [çayır]

Eliatsminda [tarla, çayır, Akhot’un yanında] - doğrulanıyor. Ş.Putkaradze (1993, sy.279) ve N.Tsteskhladze (2000, sy.177).

Ponaghele (Eliatsmin’dan aşağı) Ponai şekliyle doğruluyorlar Ş.Putkaradze (1993,sy.279)

Gaghmachala [derenin karşıtı]

Churkveseti – Arpa tarlası. Etimoloji araştırılmalıdır.

Japarikari Japaridze // Japaret olarak doğruluyorlar N.Tsteskhladze (2000, sy.240); Japaridze olarak – Ş.Putkaradze (1993, sy.279)

გვერდელა - ქერის ყანა; შდრ., გვერდელა - 1. ლორტავა, ჭია წყლისა; 2. მცენარე; 3. გვერდულად (დ. ჩუბინაშვილი,

1984); **გვერდა** სათესია ს.ხევწრულში, **გვერდები** - სათიბი ს.წეთილეთში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 170).

დიდღარე - შდრ., დარე - ფლატე; მიკროტოპონიმის სახელი ახლომდებარე ფლატეს უკავშირდება? სათიბის სახელია სოფელ ზიოსში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 175).

ჩაკიდულა - ჩაკიდულა სათესია სოფელ სინკოთშიც; საძოვარი - ჩაქველთასა და ზაქიეთში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 229).

ჯაფარული [ღელიპირი].

საჯინჭრე [ღელიპირი].

დაღვარული [ყანები].

ჯინიბალისერი - შდრ., ჯინი-ბალი-სერი: ჯინი - “ემმაკეული”; ჯინის ბალი - ველური ნაყოფი? საკითხი საკვლევი; ადასტურებს შ.ფუტკარაძეც - აქ ყოფილა ქილისა, ახლა ქვეები ყრია (1993, გვ. 279).

ციხე - თამარის დიდი ციხის ნანგრევები მაღალ, სტრატეგიულ ადგილას, იმნიეთის თავზე.

პარეხტიკონი [ადგილი ციხის ქვეშ] - შდრ., პარეხი - ნაპრალი კლდეთა შორის; კიბის საფეხური (ილ. აბულაძე, 1973); სავარაუდოა: პ-სთან დისტანციური ასიმილაციით კრებითობის გამომხატავი **თი > ტი**: სიტყვასიტყვით: “ნაპრალებიანი ადგილის მიმდებარე ქვიანი ადგილი” (არ გამოირიცხება სხვაგვარი ეტიმოლოგიაც).

[თამარის ციხის თავზე არის]:

წინა ველა [საძუარი].

უკანა ველა [საძუარი].

საქართი [საქარე ადგილი] - საქართი სათესია ს. წყალსიმერში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 210). საქარ-თი - საქარე ადგილი და მისი მიმდებარე ტერიტორია.

ლოდიკევი.

ქვაკიბე.

Gverdela – Arpa tarlası; kıyas için; gverdela – 1.su böceği; 2.bitki; 3.yan olarak (D.Chibinashvili, 1984); Gverda-Khevtsrul’de ekin alanı, Gverdebi – Tsetilet’de biçme alanıdır (N.Tsteskhladze, 2000,sy 170).

Diddare – kıyas için., dare – plate; mikrotoponim adı yakınındaki uçurumlar ilintilidir? Ziyos’da çayır adıdır (N.Tsteskhladze,2000, sy.175).

Chakidula – Chakidula Siknot (Küplüce) da da ekin alanıdır; Chakvelta (Şenocak) ve Zakiyet (Yağlı)’de otlak – mera (N.Tsteskhladze, 2000, sy. 229).

Japaruli [dereagzı]

Sajinchre [dereagzı]

Daghvaruli [tarlalar]

Jinibaliseri – kıyas için., Jini – bali – seri: Jini - “şeyarnı”; Jinis bali – yabancı meyve? Konu araştırılmalıdır; doğruluyor Ş.Putkaradze de – Burada kilise varmış, şimdi taşlar duruyor (1993,sy. 279).

Tsikhe – Büyük Tamar Kalesi’nin kalıntıları, yüksek stratejik yerde, İmniyet’in , üstünde.

Parekhtikokhi [kalenin altında bir yer] - kıyas için., parekhi – kayalar arasındaki yarık; merdiven basamağı; (İl.Abuladze, 1973); Tahminen : P – nın yanında ölçülü asimilasyonlar grup adını belirten ti >Ti: kelimesi kelimesine “yarıklı yerin yanında taşlı yer” (değişik etimoloji’de yadsınamaz)

[Tamar kalesi üzerinden] :

Tsina vela [otlak]

Ukana vela [otlak]

Sakarti [rüzgarlı yer] - Sakartli – Tskaltsimer’de ekin alanı (N.Tsteskhladze, 2000,sy.210).

Sakar – ti – Rüzgarlı yer ve etrafındaki alan.

Lodikhevi.

Kvakibe.

ჩასაყრელად.

კატრისერი (კატრიანისერი).

აღბულად [(მ)თა დევთავაკის თავი] - მიკროტოპონიმი თურქულა; ადასტურებს შ. ფუტკარაძე (1993, გვ. 279).

სამზორიათი [საძოვარი დევთავაკის ზემოთ] - შდრ., ზორი - გაჭირვება, ძალადობა, გამოუვალ მდგომარეობაში ყოფნა, დაძალება, ძლიერება (იმერხ); ზორვა - კერპთა მიმართ შეწირვა, კმევა და მსხვერპლი (საბა, 1991); მზორავი - მსხვერპლის შემწირველი - (დ. ჩუბინაშვილი, 1984); მსხვერპლის შესაწირი ადგილი?

დევთავაკე [თა].

სახტომა კოხისთავი [დევთავაკეში].

დიდფერი.

ლარიპირთი: “ლარისპირი“ და მისი მიღებარე ტერიტორია.

ჭინკანა - ტყიანი მთა; **ჭინკანაი** ფორმით ადასტურებს შ. ფუტკარაძე (1993, გვ. 279).

ვანათი [მთა] - შდრ., **ვანი** - საკრავია ტკბილი (საბა, 1991); **ვანში, ვანშიში, ვანშიათი** ეკლესიის შეწირული მამული: სახლი, ვენახი, სახნავი (დ. ჩუბინაშვილი, 1984); შესაძლებელი ჩანს, **ვანათი** მივიჩნიოთ ეკლესიის ტერიტორიად. საკითხი შემდგომ კვლევას ითხოვს; **ვანათი** სათესიკაა ს. დიობანში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 179).

კიბიათი [მთა]; კიბია - კიბის მსგავსი ადგილი და მისი მიღებარე ტერიტორია? საკითხი დამატებით კვლევას ითხოვს. **კიბიაი** ფორმით ადასტურებს შ. ფუტკარაძე (1993, გვ. 279); შეიძლება გამოგვეყო **-ათი** სუფიქსი, მაგრამ ვინაიდან შ. ფუტკარაძე ადასტურებს **კიბიაი** ფორმას, ლოგიკურია აღნიშნულ ფორმაში ეს **-თი** იმავე მატონიმიზე, კრებითობის გამომხატველ სუფიქსად მივიჩნიოთ, რაც გვაქვს თხილნარ-**თი**, ლარიპირ-**თი** ფორმებში...

კიბიათავი [კლდე].

Chasaqrela.

Katriseri (Katrianiseri),

Aghbugha [dağ Devtavake üstü] - mikrotoponim Türkçe. Doğruluyor Ş.Putkaradze de (1993, sy.279)

Sazmoriati [Devtavake üstünde otlak] - kıyas için., zori - sıkıntı, şiddet, içinden çıkılmaz durum, zorlama, güç (imerkh.) Zorva – Putlara yapılan adak, buhur ve adak (Saba,1991) Mzoravi – Adak adayan – (d.Chubinashvili, 1984); Adak yeri ?

Devtavake [dağ]

Sakhtoma Kokhistavi [Devtavakede]

Didperdi.

Gharipirti : “Gharispiri” ve etrafındaki yerler

Chinkana – Ormanlı dağ; Chinkanai şeklinde doğruluyor Ş.Putkaradze (1993, sy.279).

Vakhati [dağ] - kıyas için., vakhi – hoş müzik aleti (Saba,1991); vakhmi, vakhmishi, vakhmiati – kilisenin adanmış toprağı: ev, asma, tarım [toprağı] (D.Chubinashvili,1984); Vakhat’I kilise toprağı saymak mümkün. Konu araştırmayı gerektirir. Vakhat – Diyoban’da ekin alanıdır (N.Tsteskhladze, 2000, sy.179).

Kibiati [dağ]; kibia – merdiven benzeri yer ve çevresindeki alan? Konu

Araştırmayı gerektiriyor. Kibiai olarak doğruluyor Ş.Putkaradze (1993,sy.279); -ati son ekini ayırmak mümkün ancak Ş.Putkaradze doğruladığından Kibiai olarak, akla yakındır belirtilen şekilde bu –ti aynı toponimel, topluluk belirten ek olarak kabul edelim.Tkhilnar –ti, Charipir-ti örneklerinde olduğu gibi...

Kibiatavi [kaya]

საკლდევევი [მთა] - წყაროსა და ღელის სახელად ადასტურებენ შ. ფუტკარაძეცა (1993, გვ. 279) და ნ. ცეცხლაძეც (2000, გვ. 207).

სიონი - [საკლდევევის ქვემოთ ყანა]. აქ ეკლესია იდგა?

სათავე [მთა] - ადგილი, სადაც ტარდება გათანამედროვეებული “მარიობა”; ნ. ცეცხლაძე ადასტურებს წყაროს სახელად ს. უბეში (2000, გვ. 206).

პევაძე [კლდე].

ზემო მთაძე.

ნაღება კატარი [მთა] - კატარი ხე, ცუდი ფიჭვი (საბა, 1991); მოტივაცია საკვლევი.

წონდიწყარო [იაილაში ხასი წყარო] - მოსაწონი წყარო? მოტივაცია საკვლევი; **წონთიწყარო** ფორმით ადასტურებენ შ. ფუტკარაძეცა (1993, გვ. 279) და ნ. ცეცხლაძეც (2000, გვ. 233).

გასაყარი [ორი გზაა აქეთ-იქით] - სათიბის სახელად ადასტურებს ს. დიობანში; ნ. ცეცხლაძე (2000, გვ. 169).

ვირისახტომი [მთა] - მაღალი ადგილი, საიდანაც ვირი გადმოვარდნილა.

სალრიეთი [ყიშლა] - შღრ., საღარი - შუბლ-თეთრი ცხენი (საბა, 1993); საღარიძე/საღარიძე - გვარი. შღრ., **საღარიზე** უბანია ს. იმფვრეველში; **საღარიტყე** ტყეა ს. დიობანში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 211). ჩვენს შემთხვევაში: საღარიძეების კუთვნილი ყიშლა.

თესლიხუთე [ჭალა] - შღრ., ხუ (ქართლ.) გუდაფშუტა, ყვავილში გაფუჭებული მარცვალი, გულში სულ შავი მტვრით არის სავსე, გარედან საღია, პურს ძალიან აფუჭებს (ალ. ლლონტი, 1984); ეტიმოლოგია საკვლევი. თესლიხუთე - სათესი ს. იმფვრეველში; თესლუხთე - სათიბია ზედა სულისში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 183); თესლიხუთე ფორმით ადასტურებს შ. ფუტკარაძეც (1993, გვ. 279).

სალაქორი [ჭალა] - სალა - ბრტყელი ქვა სამღერელი, მცირე; ქორი - ქორი არს სახლის ერდოზე სახლი; სახლზედ სახლი აგებული (საბა, 1993); სალა (ქიზ.) ბრტყელი

Sakldekhevi [dağ] - pınar ve dere adı olarak doğruluyorlar Ş.Putkaradze (1993, sy.279) ve N.Tsteskhladze (2000, sy. 207).

Sioni - [Sakldekhevi altında tarla]. Burda kilisemi vardı?

Satave - [dağ] - Günümğüz “Marioba” sının yapıldığı yer. N.Tsteskhladze pınar adı olarak doğruluyor. Ube köyünde (2000, sy.206).

Eva [kaya]

Nagheba katari [dağ] - çam ağacı, kötü köknar (Saba,1991); motif araştırılmalı.

Tsonditskaro [yayalada güzel bir pınar] - Mosatsoni Tskaro? Motif araştırılmalı. Tsontitskaro olarak doğruluyorlar Ş.Putkaradze (1993, sy.279) ve N. Tsteskhladze (2000, sy.233)

Gasaqari [iki yol ayırımı] - Diyoban'da çayır adı olarak doğruluyor;

N. Tsteskhladze (2000, sy.169)

Virisakhtomi [dağ] - Eşeğin düşmüş olduğu yüksek yer.

Saghrieti [mezra] - kıyas için., Saghari Alnı beyaz at (Saba, 1993); Saghridze / Saghari - soyad. Kıyas için., Saghri - İphkrevl'de mahalledir. Saghritqe – orman Diyoban'da (N.Tsteskhladze, 2000, sy.211). bizim durumumuzda: Saghridzelere ait mezra.

Teslikhute [çayır] - kıyas için., Khu (Gür.) Gudapshuta, çiçekte bozulan tanecik. İçinde siyah tozlar dolu. Dışarıdan sağlam, ekmeği bozuyor (Al.Ghlonti,1984); etimoloji araştırılmalıdır. Teslikhute – İphkrevl'de ekin alanı. Teslukhte – Yukarı Sules'de (Yukarı Koyunlu) çayır alan (N. Tsteskhladze, 2000, sy.183); Teslikhute olarak doğruluyor Ş.Putkaradze de (1993, sy. 279).

Salakori [çayır] - Sala – Yassı taş, oyunluk, küçük; kori – eve bitişik ev (samanlık); Ev üstünde ev komşu (Saba, 1993). Sala (Kız.) Yassı

მრგვალი რიყის ქვა სალაობის სათამაშო (ალ.ლონტი, 1984); იმერხელში ქორი საბძელს ჰქვია; სავარაუდოდ: ბრტყელი ქვებისაგან აშენებული საბძელი?

ფიქალი [ტყეში გავლილი გზა] - შდრ., ფიქალი - ქვის ფიცარი (საბა, 1993); სავარაუდოდ, ფიქალი - ქვიანი გზა/ადგილი. **ფიქალი** მთაა ს. წყალსიმერში; **ფიქალ** - ტყე მორღელში; **ფიქალეთი** - სათიბი მაჩხატეთში; **ფიქალთ** - სათიბი ქოთეთისში; **ფიქალთა** - საძოვარი ხოხლევში (ნ.ცეცხლაძე, 2000; გვ., 217-218).

ნამწუართი [ღელე იაილისკენ გზაზე] - ნამწუართი - გადამწვარი ადგილი/ტყე; ნამწუართი - ნახანძრალი ადგილის მიმდებარე მიწა-წყალი; ს. იმფკრევლში სათიბის სახელად ადასტურებენ შ. ფუტკარაძე (1993, გვ. 279) და ნ. ცეცხლაძე (2000, გვ. 190).

მწვანეყანა.

დიდყანა.

შინდიზირი [ყანა] (<შინდის ძირი).

ბოზალა [ყანა] - შდრ., ბოზა - ფეტვის ბურახი (საბა, 1991); მიკროტოპონიმის ეტიმოლოგია საკვლევი.

ლოდა [ყანა] - ქვებიანი ყანა?

ბუსუთური [ყანა] - ბუსუ-თ-ურ-ი? ბუსუთ/ბუსუს შთამომავლების ყანა? **ბუსუტური** ფორმით გვხვდება შ.ფუტკარაძესთან (1993, გვ. 279).

ცელაური [ყანების სახელია] - ცელა - ანთროპონიმი? ეტიმოლოგია საკვლევი.

გოგიეთი [იაილა] - გოგიას მოდგმის ადგილი; გოგი დაილა დასტურდება ს. ივეთში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 171).

ფაფართი; **ფაფართი** ღელე - შდრ., 1. **ფამფარა** მცენარეა (დ. ჩუბინიშვილი, 1984); ადგილი სადაც ეს მცენარე ხარობს? ცხენის ფაფართით ადგილი? 2. მეგრულში **ფაფალა** - ხრამი, ფლატე (ი. ყიფშიძე); უფსკრული, ქარაფი (ო. ქაჯაია, 2002); ხრამი, კბოდე (გ. ელიავა, 1997); **ფაფართი** მთისა და მდინარის სახელად აქვს

yuvarlak duvar taşı – oyun taşı (Al. Ghlonti, 1984); İmerkhev’de kori samalığa deniyor. Tahminen yassı taşlarla yapılmış samanlık ?

Pikalti [ormanda geçen yol] - kıyas için., pikali – taş “tahta” (ayrılabilen tortul kaya) (Saba, 1993); Tahminen, pikalti – taşlık yol/yer. Pikalt – Tskalsimer’de dağ adı. Pikal – Morghel (Kurudere) ‘de orman; Pikalti – Machkhatet’de çayır ; Pikalt – Kotetris (Kireçli) ‘de çayır; Khokhlev’de (Çağlıpınar) – otlak yeri – mera (N. Tsteskhladze, 2000, sy.217-218);

Namtsvari [yaylaya doğru dere] - Namtsvari – Yanmış yer / orman; Namtsuarti – yanmış dere olan toprak; İpkhrevl’de çayır adı olarak belirtiyorlar. Ş.Putkaradze (1993, sy.279) ve N. Tsteskhladze (2000, sy.190).

Mtsvaneqana.

Didqana.

Shindiziri [tarla] (<shindisdziri)

Bozala [tarla] - kıyas için., boza – darı, kvas.) Saba, 1991); mikrotoponimin etimolojisi araştırılmalıdır.

Loda [tarla] - taşlı tarla?

Busuturi [tarla] busu-t-ur-i? busut/busus Nesillerin tarlası? Busuturi olarak karşımıza çıkıyor Ş.Putkaradze’de (1993, sy.279).

Tselauri [tarla adları] - Tsela – antroponim? (şahıs adı taşıyor) Etimolojisi araştırılmalıdır.

Gogieti [yayla] - Gogia soyunun yeri; Gogi yayla – İvet’de doğrulanıyor (N. Tsteskhladze , 2000, sy 171).

Paparti: Paparti ghele – kıyas için., 1.Pampara (bitki) (D.Chubinashvili, 1984) bitkisinin olduğu yer? Megrelce’de Papala – uçurum, yar (İ.qipshidze); upskruli, karapi (O.Kajaia, 2002); Khrami, Kbode (G.Eliava, 1997); Papart dağ ve nehir adı olarak

დადასტურებული სოფელ ივეთში ნ. ცეცხლაძეს (2000, გვ. 217); ფაფართი - ქარაფიანი ადგილი?

ჭანჭახა [ჭალაა] - შდრ., ჭანჭახი (ხევს., ზ.აჭარული) - ჭაობი, ჭაობიანი, წყლიანი ადგილი, სახნავ-სათესად უვარგისი მიწა (ალ. ლლონტი, 1984); ჭანჭახი - მთა, საძოვარი ს. მაჩხატეთსა და ს. წეთილეთში; სათიბია ს. შავმთაში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 234).

ლეწილი [ყიშლა ხერთვისის ახლოს] - ადასტურებენ შ. ფუტკარაძეცა (1993, გვ. 279) და ნ. ცეცხლაძეც (2000, გვ. 192).

საბატკნია [საძუარი].

ბატკნიკარა [იაილა].

ნაცარა - დიდი კლდე [მიქელას ზემოთ თა, ტვრიანია]; ნაცარა - სათიბია ს. წეთილეთში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 201).

მიქიელა [იაილაში მაღალი კოხი].

ხერთვისი [ჭალა მიქელაძს ქვემოთ] - ხერთვისი//ვერთვისი - სათიბები ჯოჯღევსა და ბაძვირეთში (ნ. ცეცხლაძე, 2000, გვ. 238).

ტონტონყაროები [ჭალა] - შდრ., ტონტორ-ი (ლენხ.) - დიდი, მოსული, ფიზიკურად ძლიერი (ალ. ლლონტი, 1984).

იმნიეთის იაილა.

საკენჭო.

გასვენებაში შევიარეთ და სახლში მოვედით. სადილის შემდეგ სონერმა მაგიდის ჩოგბურთში გამომიწვია. სანაძლეო დაედეთ: რესტორანი ანკარაში ან ტრაპიზონში (თუ ის წააგებდა), თბილისში ან ქუთაისში (თუ მე წავაგებდი). კარგი თამაში გამოვიდა; ბოლოს მითხრა: არ მოგიგე იმიტომ, რომ შენ დიდი ხოჯა ხარო; რესტორანი, სადაც ისურვებ, ჩემზეა: გველოდება ტრაპიზონი, ანკარა, სტამბოლი. ხუმრობა და თამაში უფრო ამყარებს ჩვენს მეგობრობას (ამასობაში რატი და სონერის ძმა

İvet'te doğruluyor N. Tsteskhladze (2000, sy.217); Paparti: taşlı yer?

Chanchakha [çayır] - kıyas için., chanchakhi (Khevs, Y.Achara) – chaobi, chaobiani , sulu yer, tarım için kötü toprak (Al.Ghonti,1984); chanchakhi – dağ, mera Machkhatet ve Tsetilet'de,

Shavta (Şenköy) da çayır (N. Tsteskhladze, 2000, sy.234)

Letsili [mezra Khertvisi yakınında] - doğruluyorlar Ş.Putkaradze (1993, sy.279) ve N. Tsteskhladze (2000, sy.192)

Sabatknia [otlak]

Batknikara [yayla]

Natsara - büyük kaya [Mikela'nın üstünde tozludağ];

Natsara – Tsetileti'de çayır (N. Tsteskhladze, 2000, sy.201).

Mikiela [yaylada yüksek kaya]

Khertvisi [Mikela altında çayır] - Khertvisi // Ertvisi – Khokhlev (çağlıpınar) ve Badzgiret (Maden) de çayır. (N. Tsteskhladze, 2000, sy.238).

Tontotsqaroebi [çayır] - kıyas için., Tontor –i (Lechkh.) – büyük, kocaman, fiziksel olarak güçlü (Al.Ghlonti,1984)

İmniyet yaylası.

Sakencho.

Cenazeye gittik ve eve geldik. Öğle yemeğinden sonra Soner masa tenisine davet etti. Bahis (bahsin bu şeklini tercih ederim yine de) koyduk: (Eğer o kaybederse) Ankara ve ya Trabzon'da restoran. Eğer ben kaybedersem Tiflis ve ya Kutaisi'de. İyi oyun oldu. Sonunda dedi ki; Seni büyük hoca olduğundan yenmedim. Nerde istersen restoran benden. Trabzon, Ankara, İstanbul bizi bekliyor. Şaka ve oyun dostluğumuzu pekiştiriyor (Bu arada Rati ve Soner'in

მეგობრდებიან მუნჯური ენის ბაზაზე) და ისინი აგრძელებენ ტენისის თამაშს.

რამდენიმე კაცი ვალიბეგთან მივიღივართ - ჩემს ლამაზ სახლ-კარში, ჩემს ნენულასთან/დიდანასთან, ჩემი ძმის - დინდარის (შოთას) დედასთან და სხვებთან, რომლებიც იქ გველიან.

სასმელი ჩვენ მიგვაქვს. სტუმრად მოუწვევია თავისი ძმა, სიძე - რესულ ექინი, იქ მუშებად მომუშავე რამდენიმე ქუთაისელი, სერვეთ ექინი-ჯაფარიძე (პენსიონერი მასწავლებელი)... ტრადიციული ქართული ნათესაური გარემოა; სადღეგრძელოებს მე ვამბობ ისე, რომ ყველას მოვეფერო (სადღეგრძელო რომ არ იყოს, ადრესატის მიმართ პატივისცემა სრულად ვერ გამოიხატება!).

რესულზე მიღვა ჯერი; გონებაგახსნილი კაცია, ადრეც ბევრჯერ შეგვხვდა გზებზე (თავისი მიკროავტობუსი ჰყავს), სულ დახმარებას ცდილობს; მოკლედ, ყველაზე გამორჩეულად მახსოვს აქაურ ქართველებს შორის, ვალიბეგ ექინი-ჯაფარიძისა და იბრაჰიმ მალაყმაძე-ბაძრახტაროლის დარად (იბრაჰიმ მალაყმაძე 2006 წლის თებერვალში გარდაიცვალა; ეს იყო დიდებული, ხალისიანი, თავისთავადი ქართველი; 82 წლის იბრაჰიმმა 2005 წელს მომატარა ბაძირეთი, სათავე, ხანძთა...).

რესულზე ვლაპარაკობ და დიდანად - ქ-ნი შეპრიე ოსმანიანი (ვალიბეგის დედა) ჩამერთო:

— ნენულავ, იცი ჩემს რესულას რა გადახდა თავზე საქართველოში? არ იცი?

ვალიბეგი შეცბა, რესულიც.

— რა მოხდა? - მივუბრუნდი ვალიბეგს.

— არაფერი, არ ღირს ამაზე ლაპარაკი; ერთი შენც მოგცლია! - მიუბრუნდა დედამისს.

— არა, უნდა მომიყვებ; - მივუბრუნდი რესულს;

— არ მინდა გული გატკინო; - მითხრა.

— არ გამოვა ჩვენი შემდგომი საუბარი, თუ არ მეტყვი, რაც მოხდა - ვეუბნები.

kardeşi arkadaş oluyorlar dilsizlerin dilinde) ve oyunu sürdürüyorlar.

Bir kaç kişi Valibeg'in yanına – benim güzel evime, nene/didanama, kardeşim – Dindar'ın (Şota) annesine ve diğerlerine, bizi orda bekleyenlere gidiyoruz. Eniştesi Resul Ekin'i çağırmış, orda çalışan bir kaç Kutaisli, Servet Ekin – Caparidze (emekli öğretmen)... Geleneksel Gürcü akraba çevresi var. Kadeh kaldırmalarda ben başlıyorum o şekilde ki herkese muşfik olacak şekilde (Kadeh kaldırmadan kişiye karşı saygı tam ifade edilemez!).

Sıra Resul'e geldi. Açıkfikirli adam, önceden de çok kez karşılaştık yollarda (kendisine ait minibüsü var), hep yardım için çalışıyor. Kısaca buralı Gürcüler arasında seçkin şekilde hatırlıyorum Valibeg Ekin – Caparidze ve (İbrahim Malakmadze 2006 yılı Şubatın da vefat etti, bu ulu, içden kendine has Gürcüydü; 82 yaşındaki İbrahim bizi 2005 yılında Bazgiret, Satave, Khandzta...gezdirdi)

Resul üzerine konuşuyorum da Didana – Şehriye Osmanienti (Valibegin annesi) karıştı söze:

- (Nenulav), Biliyormusun Gürcistan'da Resul'un başına ne geldi? Bimiyor musun? Valibeg şaşırdı, Resul de. Ne oldu diye döndüm Valibeg'e. Hiç bir şey. Değmez konuşmaya. Sen de iş bulmuşsun dedi annesine dönerek. Hayır anlatmalısınız dedim Resul'e dönerek. İstemiyorum sizi üzeyim dedi. Ne olduğunu anlatmazsanız bizim sonraki konuşmamız sürmez dedim.

რესული იწყებს; მისი მეუღლე, სიმამრი, დიდანად, ბიძები, ყველანი ერთგებიან და ჩემთვის (და ყველა ნორმალური ქართველისთვის!) **ძნელად შესაგუებელ ამბავს** ვისმენ:

2000 წელს მთაში, საზაფხულო იალაღებზე ასულა რესული; იმ დღეს საქონლის ნახირის რიგი მოწვევია (მოსახლეები მორიგეობით მწყემსავენ საქონელს); საძოვრები საქართველო-თურქეთის საზღვარზეა. ახლოს მისულა საზღვართან; ქართული საუბარი გაუგია მესაზღვრეებისგან და მისაღმებია შორიდან; მათაც დაუბრუნებიათ სალამი; უფრო ახლოს მისულან ერთმანეთთან; ამას ხელი გაუწოდებია ჩამოსართმევად. მოულოდნელად, იმათ უტაციათ ხელი და თავისკენ გადაუთრევიათ. ჩაუყვანიათ სამხედრო ნაწილში როგორც საზღვრის დამრღვევი; წაუერთმევიათ ბინოკლი, სხვა პირადი ნივთები; შემდეგ დაკითხვაზე ჩაუყვანიათ ხიჭაურში, ბათუმში... გართულებულა საქმე, გამომძიებელს, ვინმე ჯამბულ დიასამიძეს “უფროსებისთვის“ (ამ დროს ასლან აბაშიძეა აჭარაში) მოუთხოვია 2000 დოლარი; გამწარებულ რესულს რა უნდა ექნა? დაურეკავს იმერჯევში ფულისთვის; სანამ ჩამოიტანდნენ: ციხეში ტილები, შიმშილი, სხვა სახის სირთულეები... ფული ჩამოუტანიათ, კიდევ მოუთხოვიათ 4000 დოლარი, დამატებით... ბოლოს ჩაუტარებიათ სასამართლო და გამოუშვიათ.

ქართული გამარჯობისთვის სამი თვე უტანჯავთ კაცი და არ იტყვიოთ ვის? **ორ** კვიახიძეებელ ფუტკარაძეს. ამ ამბის გაგებამდე რესული ერთ-ერთი კარგი (ჭივარი! - ქარგონითაც შემოძლია ვთქვა) ქართველი მეგონა, მაგრამ ამ ისტორიის გაგების შემდეგ რესულ ჯაფარიძე ჩემს ცნობიერებაში იქცა დიდ ქართველად (ამდენი აწვალეს და მაინც ასე უყვარს ყველა შემხვედრი უცნობი ქართველი); მივიღე ძმად, სულიერ ნათესავად; რესული ჩემში სამუდამოდ ჩაენაცვლა იმ ორ ფუტკარაძეს (მე კვიახიძეებში საერთოდ არა ვარ ნამყოფი, მაგრამ აქამდე ყველა იქაურ

Resul başlıyor ve eşi, didana, amcalar, herkes katılıyor ve benim için (ve her normal Gürcü için!) Kabul edilmesi zor şeyi dinliyorum:

2000 yılında dağda, yazlık yaylalara çıkmış Resul.O gün hayvanlar için çobanlık sırası gelmiş (vatandaşlar sıra ile sürüyü güdüyorlar); otlak alanlar Gürcistan - Türkiye sınırında. Sınıra yakın gitmiş; sınırın görevlilerinin Gürcüce konuşmasını dumuş ve uzakdan selamlamış, onlarda selama karşılık vermişler. Birbirlerine daha yakın gitmişler. Bu elini uzatmış tokalaşmak için. Beklenmedik şekilde onlar elini tutmuş ve kendilerine doğru çekmişler. Sınırı ihlal eden biri olarak askeri birliğe indirmişler. Dürbünü ve özel eşyalarını almışlar; Sonra Khichauri'ye ifade için götürmüşler. (Batum) ... İş zora dönüşmüş. Savcı Cambul Diasamidze “amirleri için” (bu dönemde Aslan Abashidze Achara'da) 2000 dolar istemiş. Acı çekmiş Resul ne yapacaktı İmerkhev'e telefon açmış para için; Getirene kadar hapisde bitler, açlık vs. zorluklar... Para getirmişler, yine 4000 dolar istenmiş ek olarak ... Sonra mahkeme olmuş ve salmışlar.

Gürcüce “merhaba” için üç ay adama eziyet etmişler. Ve sormazmı sınız kimler diye? Kviakhidzeli Putkaradzeler. Bunu öğrenene kadar Resul iyi bir (“Ciğer!” Bunu argo da söyleyebilirdim) Gürcü biliyordum. Ama bu hikayeden sonra Resul Caparidze benim düşüncemde büyük Gürcü'ye dönüştü (Bu kadar eziyet sonrası yine rastladığı tanımadığı Gürcüleri seviyor). Kardeş saydım, manevi akraba Kabul ettim. Resul benim içimde o iki Putkaradze'nin yerini değiştirdi (Ben Kviakhidzelerde hiç bulunmadım. Ama şimdiye kadar her buralı

ფუტკარაძესაც ჩემს ბიძაშვილად ვთვლიდი)... დღესაც ჩემთვის რესული საქართველოს დიდებული ღვიძლი შვილია, ის ორი ფუტკარაძე, გამომძიებელი დიასამიძე და მათი “უფროსობა“ კი - საქართველოს შემარცხვენლები.

აქვე მინდა გამოვაქვეყნო ის ერთადერთი დოკუმენტი, რომელიც რესულს ჰქონდა შენახული (სახლიდან მოვატანინე; დოკუმენტის სტილი დაცულია):

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის პროკურორს გ. აბაშიძეს

“---“ აგვისტო 2000 წ.

განაჩენი № 147-ე საქმეზე

თურქეთის მოქალაქე რასულ ექინმა საქართველოს სისხლის სამართლის 344-ე მუხლის I ნაწილის მიხედვით დანაშაული ჩაიდინა.

№ 147 სისხლის სამართლის საქმე რასულ ექინის დანაშაულთან დაკავშირებით აჭარის ა.რ. უშიშროების სამინისტროს მიერ 11.08. 2000 წელს აღიძრა.

საქმის აღძვრის მიზეზი საზღვრის დაცვის აჭარის რეგიონალური სამსახურიდან მოსული ცნობა იყო. ამ ცნობიდან ნათელი ხდება, რომ რასულ ექინმა 10.08. 2000 წ. 15.30 სთ-ზე სასაზღვრო მონაკვეთიდან გადალახა საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარი უკანონოდ და საქართველოს ტერიტორიაზე 80-100 მ. სიღრმეზე შემოვიდა.

საქმის ირგვლივ დადგინდა შემდეგი:

10.08. 2000 წ. თურქეთის მოქალაქემ რასულ ექინმა 15.30 სთ-ზე დაარღვია საქართველოს რესპუბლიკის საზღვარი და გადალახა მისი ტერიტორია.

იგი დანაშაულდება საქ. სისხლის სამართლის 344-ე პუნქტის I ნაწილით.

რასულ ექინმა აღიარა ჩადენილი დანაშაული, გამოხატა მწუხარება და პატიება ითხოვა. როგორც აღნიშნა, 2000 წ. 11 აგვისტოს წვრილფეხა რქოსანი პირუტყვი საძოვარზე გადენა. ნაშუადღევისათვის პირუტყვმა საზღვრისაკენ დაიწყო გაქცევა. მან პირუტყვს გზა მოუჭრა და თურქეთის ტერიტორიისაკენ მოაბრუნა. თვითონ № 323 სასაზღვრო ქვასთან გაჩერდა. ამ დროს საქართველოს მხრიდან 2 სამხედრო მიუახლოვდა. რასულს მათთან მისალმება და საუბარი უნდოდა და ორი ნაბიჯით წინ წაიწია. ამ დროს ის ჯარისკაცებმა დააკავეს.

Putkaradzeyi de amca çocuğu sayıyordum)... Bugün de benim için Resul Gürcistan'ın gerçek evladı, o iki Putkaradze ise, savcı Diasamidze ve onların “amirleri” Gürcistan'ı utandıranlardır.

Burada Resul'un elinde bulunan evinde sakladığı ve benim isteğimle getirilen dökümanı yazmak istiyorum. Stil korunmuştur:

Achara özerk Cumhuriyeti Savcısı G. Abashidze'ye “_____” ağustos 2000y.

№ 147 dosya kararı

Türkiye vatandaşı Resul Ekin, Gürcistan Ceza Kanunu'nun 344. madde I bölümüne göre suç işledi.

#147 Resul Ekin'in suçla ilgili dosyası Achara Ö.C.Güvenlik Bakanlığı'nca 11.08.2000 y. saat 15.30 da sınır çizgisinden Gürcistan sınırlarını yasadışı aşarak alanı 80-100 m. içeri girdi.

Dosya üzerinde belirlendi ki :

10.08.2000 y-da Türkiye vatandaşı Resul Ekin saat 15.30 da Gürcistan Cumhuriyeti sınırını çiğnedi ve bölgeyi aştı.

O, Gürcistan Ceza Kanunu'nun 344. maddesi I bölümüne göre suçlanıyor.

Resul Ekin suçunu kabul etti. Üzüntüsünü belirtti ve affını istedi. Belirttiğine göre 2000 yılı 11 ağustosda sığır sürüsünü sınıra doğru sürdü. Öğle vaktinde hayvanlar sınıra doğru kaçmaya başladılar. O sürünün önünü kesti ve Türkiye'ye doğru çevirdi. Kendi #323 sınır taşının yanında durdu.

Bu anda Gürcistan tarafından 2 asker yaklaştı. Resul onlarla selamlaşmak ve konuşmak istiyordu ve iki adım öne çıktı. Bu anda askerler onu yakaladı.

მოწმე — საზღვრის დამცველი ვაჟა ფუტყარაძის ახსნა-განმარტება.

ვაჟა ფუტყარაძე აცხადებს, რომ რასულ ექინმა 10.08. 2000 წ. საქართველოს დროით 15.30 წთ-ზე დაარღვია საზღვარი და 80-100 მ. საქართველოს ტერიტორიაზე გადმოვიდა.

მოწმე — რაულ ფუტყარაძის ახსნა-განმარტება.

საზღვრის დამცველი რაულ ფუტყარაძე განმარტავს, რომ რ. ექინმა ნამდვილად დაარღვია საქართველოს რესპუბლიკის საზღვარი.

რასულ ექინი დაბადებულია 1950 წ. ართვინის ვილაიეთის შავშეთის ილის სოფ. მეიდანჯიკში. ადრე ნასამართლევ არ ყოფილა.

აღნიშნული დადგენილება ბათუმში 22.08. 2000 წ. დაიწერა.

საქმე უნდა გადაეგზავნოს აჭარის პროკურატურას და სასამართლოს.

აჭარის უშიშროების სამინისტროს საგამომძიებო განყოფილების

გამომძიებელი ჯ. დიასამიძე ჯამბულ დიასამიძე

აჭარის უშიშროების სამინისტროს საგამომძიებო განყოფილების

გამგე ვ. სტუპინი

თარჯიმანი ჯ. ნაყოფია

ბათუმშიც მოვიძიე ეს საქმე; ვესაუბრე მაშინდელ აჭარის პროკურორს - გივი აბაშიძეს; ქრთამის ამბავი მან არ იცოდა.

ქოქლიეთში იმ ღამეს რესულმა მოხოვა, ის ბინოკლი ჩემთვის რელიქვია იყო და ის მაინც დამიბრუნონო; რომელიღაც ცუდბედი ფუტყარაძე გარდაცვლილა და ჯერჯერობით დავბრკოლდი... ამ ამბავს ვწერ იმის რწმენით, რომ ვინც წაიკითხავს, ასეთ საშინელებას აღარასოდეს გაიმეორებს.

ვალბეგმა მონათხრობის მიერ შექმნილი ველი საპირისპირო ამბის მოყოლით განმუხტა:

ახლახან აქაურ (იმერჯეველ) ქართველს ისევ შუახევის საზღვართან ნისლში არევია გზა; გზააბნეული კაცი ქართველ მესაზღვრეებს შეუნიშნავთ, მეგობრულად დაუმშვიდებიან, გადმოუყვანიან აქეთ და გზაზე

Şahit – Sınır koruması Vaja Putkaradze'nin ifadesi.

Vaja Putkaradze diyor ki , Resul Ekin 10.08.2000 y. da Gürcistan saatiyle 15.30 da sınırı ihlal etti ve 80-100 m. Gürcistan tarafını geçti.

Şahit –Raul Putkaradze'nin ifadesi.

Sınır korumacı Raul Putkaradze açıklıyor ki, R.Ekin gerçekden Gürcistan Cumhuriyeti sınırını ihlal etti.

Resul Ekin 1950y. Artvin Vilayeti, Şavşat ili, Meydancık köyü'nde doğmuştur. Önce sabıkası yoktur.

Belirtilen karar 22.08.2000 de Batum'da yazıldı.

Dosya Achara savcısına ve mahkemeye gönderilecektir.

Achara Güvenlik Bakanlığı – Araştırma Bölümü.

Savcı C.Diasamidze

Cambul Diasamidze

Achara Güvenlik Bakanlığı Araştırma Bölümü.

Başkan V.Stupin

Tercüman C.Naqopia.

Batum'da araştırdım bu dosyayı. Zamanın Acahara savcısı – Givi Abaşidze ile konuştum. Rüşvet alınmasını o bilmiyordu.

Kokliyet'de Resul o gece benden rica etti. O dürbün manevi değerdedi ve onu bari geri versinler dedi. Talihsiz Putkaradzelerden biri vefat etmiş ve şimdilik durdum... Bu olayı o inançla yazıyorum ki, bunu okuyan aynı şeyleri tekrarlamaz.

Valibeg anlatılan olayın oluşturduğu havayı, tersi bir olayı anlatarak dağıttı:

Bu günlerde buralı (İmerkhev) Gürcü, Shuakhevi sınırında sisde yolunu karıştırmış; Yolunu şaşırın adamı Gürcü sınır koruyucuları farketmiş, dostca sakinleştirmiş, bu tarafa geçirmiş ve

დაუყენებიათ... სამწუხაროდ, ცუდი ამბავი უფრო მძაფრად ვრცელდება და რჩება მეხსიერებაშიც; ისიცაა: ერთი სუფთა ღორი 100 ჭუჭყიანს ვერ გაასუფთაებებს, მაგრამ ერთი ჭუჭყიანი 100 სუფთას კი დასვრის...

სადღეგრძელომ ისევ გვიხსნა: ყველა პატრიოტ აღამიანს გაუმარჯოს; საქართველოს მოქალაქემ საქართველოს ღირსება უნდა დაიცვას, თურქეთისამ — თურქეთისა... საერთოდ, ყველამ უნდა დავიცვათ ყველას ღირსება; არასოდეს არ უნდა ჰკადრო სხვას ის, რაც არ გასურს, რომ შენ გაკადრონ...

პრობლემაზე საუბარი ამით არ დასრულებულა, ვინაიდან აღრეც და ახლაც თურქეთის მოქალაქე ბევრი ქართველი ამბობს, რომ საქართველოში ჩამოსვლა ეშინია, რადგან მათ ეუბნებიან, რომ აქ, საქართველოში, მოკლავენ, გაძარცვავენ/ქაქუცვენ, ცემენ, შეურაცხყოფენ... ალბათ ვიღაც განგებაც ავრცელებს ამგვარ დეზინფორმაციას, მაგრამ იმ კვიახიძეებელთა მსგავსი **დუშმანობა** რომ ემატება ამ ჭორებს, ბუნებრივია ხალხის შიშით... ფილოსოფიური და ტკბილსევედიანი პურობის პროცესში ყველა ერთად მაწერიებდა ქოქლიეთის მიკროტოპონიმებს:

ქოქლიეთი (Mehmetcik):

კოკოლაჲ (საძოვარი); ვარისაკლავი (საძოვარი); საბუქარაჲ (საძოვარი); კარეთი (საძოვარი); მირისაფლავი (საძოვარი); აკვანაჲ (საძოვარი); ბოსტანაჲ (საძოვარი); კოდიქედი (საძოვარი); ორსულაჲ (საძოვარი); სამარილო; მელისაკუნტალაჲ; დიდახო (ტყე); ქარაფაჲ (ტყე); სამერცხლე (ტყე, სათიბი); კანტისერი (ტყე); კიბიათი (ტყე); კეტმიწვერი (ტყე); ფიქლისერი (ტყე); ქობაჯკარი (ტყე, სათიბი); გასაყარი (სასთიბი, სანეკრე); ვახათი/ვახათები; მორჩნალათი; წყლიანი ღელე; ჯმელი ღელე; ქოხისერი; ჩამძვრალი (სათიბი); ყანლიღელე; ქეციმერი (ჭალეები); საკოლავე; ქორთაჲ სერი; ჯიმიმაწყარო; სამღვრეთი (საკაფი/სანეკრე, ჭალა, ღელე); საჭურიათი (ჭურები უპოვნიან); მარიობაზირი (ჭალა); ვაკე (ჭალა); სორმაგული

yola salmışlar. Maalesef kötü haber daha çok yayılıyor ve hafızalarda kalıyor. Birde şu var: Bir temiz domuz yüz kirli domuzu temizleyemeyez ama, bir kirli domuz yüz temizini kirletir...

Kadeh bizi yine kurtardı. Her yurtseverin şerefine.Gürcistan vatandaşı Gürcistan'ın değerlerini, Türk vatandaşı Türkiye'nin değerlerini koruyacak. Genelde herkes kendi değerlerini korumalı, insan kendine yapılmasını istemediğine başkalarında yapmamalıdır...

Problem üzerine konuşma bununla bitmedi. Çünkü önceleri ve şimdi de Türkiye vatandaşı bir çok Gürcü, Gürcistan'a gelmeye korkuyor, çünkü; diyorlar ki; Gürcistan'da öldürürler, soyarlar, döverler, hakaret ederler... Herhalde bazıları bunun yaygarasını yapıyorlar, ama o Kviakhidzelerin benzer olaylar eklenince düşmanlık, halkın korkusunda artıyor... Felsefi ve sıcak hüzünlü sofrა sürecinde herkes Kokliyet'in mikrotoponimlerinin yazılmasında bana yardım ediyordu.

Kokliyeti (Mehmetcik)

Kokola (otlak), Kharisaklavi (otlak); Sabukara (otlak); Karet(otlak); Mirisoplavi (otlak); Akvana (otlak); Bostana (otlak); Kodikedi (otlak); Orsula (otlak); Samarilo, Melisa-Kuntala, Dihado (orman); Kapara (orman);

Samertskhle (orman-çayır); Pikliseri (orman); Kobakari (orman-çayır); gasaqari (çayır,meşelik); Vakhati/Vakhatebi; Morchnalati; Tskliani ghele; Meli Ghele; Kokhiseri; Cham-dzvrali (biçme alanı); qanlighele; Ketsimeri (çayır-ırlar); Sakoghavi, Kortaseri; Jimjimatskaro, Samgh-vreti (meşelik,çayır, dere); Sachuriati (küpler bulunmuş); Mariobadziri (çayır); Vake (çayır); Sormaguli

(ჭალა); ელიასერი (მთა, სათიბი, ტყე); ჭედრავლა (ჭალა); ყაფარა (მიწა და ქვიანი, ერთ მხარეს ფლატე); უკანგოგოლეთი (ჭალა); გოგოლეთი (მეჭელე - [ქოქოლეთის ყურწი]); ნასლვეი (ჭალები); ილავრი (სათიბი); მელისკედი; მერე (ყანა); ბახჩიები; კუბო (ჭალა); ჯევირადა, ხიჭიყანა; ჯევირები (ხიჭიყანა და ხევირა! ერთად) (ყანა); კარზეყანა (ყანა); გზელა (ყანა); საყდარი (ჭალა); ორბოზალი (ჭალა, ყანა იყო); კორდავლი (ყანა); ქაშავრი/ქაშაური (ყანა); მაზმანიყანა; ორგზათი (ყანა); ჯვარი (ყანა); საყდრიყელი (ეკლესია იყო); უწყლო (სკოლა დგას); ბუჭა; მაჩოყანა; საკირე (საკაფი, თეთრი ქვები); სანებათი [ჯვარი დეილევა, მერე დგას ჯარი, იქ არის სანებათი]; ტბათი (ტბა დგებოდა); პატიენთი; ჯევალე; ვილითავი; მარიობაძირი [ქილისეა ახლოა, 100 მ. დაბლაა ქილისა]; მეგრელავრი (ყანა); ანჭარევილი (ყანა); ყანაწვერა (ყანა); ვახათი (ჭალები); სადუე (მთა, ტყე)...

უბნები: ბაირახტიენთი (მეჭელე); იბადიენთი (მეჭელე); მოსიეთი (მეჭელე), გაღმოურიენთი (მეჭელე); ჯაფარეთი (მეჭელე); ლოლიეთი (მეჭელე); გოგელეთი (მეჭელე); ოსმანიენთი (მეჭელე); მელისკედიენთი (მეჭელე); ჰურიენთი (მეჭელე); გაღმაჰურიენთი/კაკავნები (მეჭელე).

10.08.06. მანატბა, კოჯლევი, მაჩხატეთი.

წუხანდელი შეთანხმებისამებრ, ვალიბეგს თავისი მანქანით მანატბასა და კოჯლევიში მივყავართ (მისი მანქანა უფრო ყველგანმავალი აღმოჩნდა). მანატბა მაღალი სოფელია; ლამაზი და მკაცრი; ზამთარი დიდთოვლიანი, მაგრამ მცირეკომლიანი; აქ ქართული ყველამ კარგად იცის, თურქული კი ალბათ - ზოგმა, უფრო ახალგაზრდებმა. ზემოაჭარის მაღალმთიან სოფელში - წელათში (ან კალოთას) მგონია თავი. შუშანა ფუტკარაძე ყოფილა აქ გასულ წელს; გამიხარდა (ვფიქრობ, ყოჩაღ შუშანა!). ყველა თავს გვევლება; მორიახლოს გამვლელი ერთი ინტელიგენტური გარეგნობის მქონე ახალგაზრდის

(ყავი); Eliaseri (dağ,ყავი,orman); Chedravla (ყავი); Qaqara (toprak ve kaya,bir tarafi uçurum); Ukangogeleți (ყავი); Gogoleți (mahalle); Naaslevi (ყავი); İlavri (ყავი); Meliskhedî; Mere (tarla); Bakhchiebi; Kubo (ყავი); Evpifra, Khichiqana; Khevpirebi (Khichiqana ve Khvepira beraber) Karzeqana (tarla); Gzela (tarla); Saqdaari (ყავი); Orbozali (ყავი, tarla adı); Kordavli (tarla); Kashavri – Kashauri (tarla); Mazmaniqana; Orgzati (tarla); Jvari (tarla); Saqrikheli (kilise vardı); Utsqlo (okul var); Bucha, Machoqana; Sakire (meşelik, beyaz taşlar); Sanebati [Jvar bitince, askeri birlik var. Sanebati oradadır]; Tbatî (göl birikiyordu); Patienti; Khevaghele; Khiditavi; Mariobadziri [kilise yeri yakın 100m aşağıda]; Megrelavri (tarla); Ancharevli (tarla); Qanatsvera (tarla); Vakhati (ყავი); Sadue (dağ,orman)...

Mahalleler: Bairakhtienti (mahalle); İbadianti (mahalle); Mosieti (mahalle); Gaghmourienti (mahalle); Japareti (mahalle); Lolieyi (mahalle); Gogoleti (mahalle); Osmanienti (mahalle); Meliskedienti (mahalle); Hurienti (mahalle);Gaghmahurienti / Kakavnabi (mahalle).

10.08.06. Manatba (Yeşilce), Khokhlevi (Çağlıpınar), Machkhateti.

Akşamki anlaştığımız gibi, Valibeg kendi arabasıyla Manatba ve Khokhlev'e götürecek (onun arabası her yere çıkabiliyor). Manatba yüksek bir köy, güzel ve sert; Çok karlı ama az haneli; Burda herkes Gürcüceyi iyi biliyor, Türkçeyi ise herhalde bazıları, daha çok gençler. Yukarı Achara'nın yüksek köyü – Tselat'ta (ya da Kalot'ta) sanıyorum kendimi. Şuşana Putkaradze geçen yıl burdaymış, Sevindim (Aferin Şuşana diye düşünüyorum!) Herkes sevgi gösteriyor. Uzak yakın yoldan geçen entellektüel görünümlü genç

გამჭოლი მზერა დაეჭირე; მითხრეს, ჩვენი ხოჯა და პოლიციელიაო; კარგად ვერ გავიგე, აღარ ჩავძიებოვარ...

დიალექტოლოგიური ხასიათის კარგი მასალა ჩავიწერე; როლანდიც კმაყოფილი იყო. აქ რამდენიმე კვირას უნდა დარჩე, რომ აქაური სამყარო კარგად შეისწავლო. ამგვარი ექსპედიციებია დასაფინანსებელი, სანამ აქ ჯერ კიდევ ცოცხლობს ქართველური სამყარო; საქართველოს ამჟამინდელი განათლების სამინისტრო კი ჯერჯერობით კლანური პრინციპით აფინანსებს პროექტებს (ასე იყო 2006 წელს).

...მხოლოდ იმ დღეს ჩაწერილ მიკროტოპონიმებს წარმოვადგენ:

მანატბა (Yeşilce); ნეჯათ ოზტურქი, 80 წლის; ილჰან ოზტურქი, 60 წლის; აჰმედ იენილმეზი-ხევრადე, 34 წლის; სანადირო (ტყე); სარჩვე (კლდე სანადიროს თავზე); ონაგირაჲ (სანადიროს გადმოღმით ადგილი); კონჩხითავები (კონჩხი დანგრეული ქვა/კლდე); საკრიათი (ტყე); სანაფოტე (საკრიათის თავს); სერები (სანაფოტას თავზე); სამამცხოვრე (ყანისავეფ ადგილი, ჭალა); ზედავაკეები (ჭალები); ნაფუძრები (ჭალები); ძნელი (ტყე); ცინეყელი (თამარის ცინე?); საციცხარი; ვანათი (ყიშლები); საყანური (ტყე); საგორავაჲ (ტყე); ნაცარასერი (ტყე); ტყისასროლი (ტყე); ყამშიათსერი (ტყე); ბუხტალე (ტყე); ნასახლევი; სათეყიწვერი (ტყე; ტლაპოიანი ადგილი); ყანები (ჭალები); ნაფუზარი (ტყე); ნაფუზრითავი (ყანა); გვალეები; სახბუეთი; სამზიარი (ჭალა); საკაჯე (ჭალა); ნაჭარვალი (<ნაჭალავარი); ჭოჭეები (ტბა); ცეცხლიეთი (ყანა); ნაფლატი (ჭალა); ქავრეთი; ოფუები; გორგოში; ორტოტი; შავტყე; ჭიოთი; პატარა ტყე (ჭალა); ბოსტნისერი (ჭალა); კოდისხლისერი (ტყე); კოდისხალი (ჭალა); მეზელულები (საფლავი); კუტალაზირი (ჭალა); პანტები (ჭალა); კოდი (წყალ უდენია აქ, გახვრეტილი ქვები); ქვიანა (ტყე);

birinin bakışlarını yakaladım. Dediler bizim hocamız ve polis. Pek anlamayamadım, derinine inmedim...

Diyalekt özelliğinde güzel şeyler kaydettim; Roland da memnundu. Burda bir kaç hafta kalmalısın ki buranın dünyasını iyi öğrenebilesin. Böyle geziler finans edilmeli henüz Gürcü dünyası yaşıyorken. Şimdiki Gürcistan eğitim bakanlığı ise klan anlayışıyla projeleri finanse ediyor... Burada sadece o gün yazılan mikrotoponimleri sunuyorum:

Manatba (Yeşilce): Necat Öztürk, 80 yaşında ; İlhan Öztürk, 60 yaşında, Ahmet Yenilmez – Khevradze, 34 yaşında: Sanadiro (orman); Sarchve (Sanadiro üstünde kaya); Onagira (Sanadiro berisinde yer); Konchkhitavebi (Konchkhi Bozulmuş taş/kaya); Şakriati (orman); Sanapote (Sakriatin üstünde); Serebi (Sanapota üstünde); Samamtskhovre (tarla gibi yer, çayır); Zedavakeebi (çayırlar); Napudzrebi (çayırlar); Dzneli (orman); Tsikheqeli (Tamar kalesi?); Satsitskhari; Vanati (mezralar); Saqanuri (orman); Sagorava (orman); Natsarseri (orman); Tqisasroli (orman); Qamshiatseri (orman); Bukhtaghele (orman); Nasakhlevi; Sateqitsveri (orman, çamurlu yer); Qanebi (çayırlar); Napuzari (orman); Napuzritavi (tarla); Gvalebibi; Sakhbueti; Samziari (çayır); Sakaje (çayır); Nacharvali (<Nachalavari); Chocheebi (göl); Tsetslieti (tarla); Naplati (çayır); Kavrieti; Opuebi; Gorgoshi; Ortoti; Shavtqe; Chioti; Patara tqe (çayır); Bostniseri (çayır); Kodiskhliseri (orman); Kodiskhali (çayır); Mezelughebi (mezarlık); Kutataladziri (çayır); Pantebi (çayır); Kodi (delikli taş, buradan sular akmış); Kviana (orman);

ოქროშისაწოლები (ტყე); ყამჩიეთსერი (ტყე); ჯიჯანიძე; კოსოლაძე; შაკოტლიენთი; დარბაზიენთი...

მანატბის პირდაპირ საოცარი ხედებია; მარცხნივ, შორს ზღაპრულ-მითური შეგრძნებების აღმძრავი ულამაზესი ხეობები; მარჯვნივ, უფრო პატარა მდინარის გაღმა - ხოხლევი; იქაც ანალოგიური განცდა; აქ დრო მართლა ნელა მიდის და ბევრ რამეს ვასწრებთ; აქაც მიყვებიან, თუ როგორ გადმოდიოდნენ აჭარლები და ლამაზ ქალებს იტაცებდნენ; ცუდს მაინც არ ამბობენ; მარჯვენას და დოსტობას უქებენ; რა თქმა უნდა, მიხარია; ძმების მტრობა ხომ კატასტროფაა... შინაურული სიტუაცია; ფართო სექვზე წამოწოლილი ოჯახის უფროსი მეც მხარეთეძოზე წამოწოლას მთავაზობს; ვიღებ კიდევ მის შემოთავაზებას, რადგან თავი კედელზე აქვს მიყრდნობილი და მიკროფონისგან შორს არის: თუ არ მივუახლოვდი, სხვაგვარად მისგან ვერ ჩავიწერ (თუმცა, ძილის საშიშროება ისევ მმართავს წელში)...

ჭოჭლევი (Çağlıpınar); მთქმელები: ვეზნი ასლანი-ჯიჯანიძე (70 წლის); სოეზაირ აქდემირი-კოსოლიძე. მესხაძეები; მესხიენთი; მესხიეთი; ლომაძეები; ლომიენთი; გორგიეთი; გორგაძეები; ხევრაძეები; ხევრიენთი; ქომიენთი; უკანეთი; ლომიენთი; ბალჯიენთი; უსედნოღლები; ჯენიგლიენთი (თარაქამებიდან არიან მოსულები, ჯენგიზიდან არიან მოსულები); ხომათი; დადაკალო (ჭალა); კურცხალთი/კვირცხელთი/კვირცხალთი (ტყე); დიდტყე (ტყე, ჭალები); ვაკითავი (ყანები); ქვაბიყელი (ყანა-ჭალა); სამარილე (ყანა-ჭალა); ნაჯუარევი დელი (ჭალები); ქვათაბლა (ჭალა); ფარჩიენთი (ჭალა); ბაირი (ჭალები); კარისათი; თქველთაე (იაილა); აგარული (იაილა); ქომომთა (საძოვარი); ფიქალათი/ ფიქალეთი(საძოვარი, ჭალა, ტყეცაა); ბაკათი/ბაკათები (ჭალა); ქვახვრეტილაე /ქახრეტილაე (კლდეები); კარისათი; საკარეთი (კლდის თავი (< საქარეთი?); ეკლუანთი (ჭალები); ნაყორანგლევი (ყანები); გვერდა / გვერდაე; ნაფეტვარი (ყანა, ჭალა);

Okroshisatsobeli (orman); Qamchietseri (orman); Jijanidze, Kosoladze, Shakotlienti; Darbazienti...

Manatba karşısında muhteşem manzaralar var; Solda, uzakda masal-mitolojik his uyandıran en güzel vadileri ; sağda daha ufak derenin karşısında – Khokhlev (Çağlıpınar) var; Orda da aynı his; Burada zaman gerçekten ağır ilerliyor, ve çok şey yetiştirebiliyoruz. Burda da Acharahlıların nasıl gelip güzel kadınları kaçırdıklarını anlatıyorlar. Kötü bir şey yine de demiyorlar.; "Elini" ve dostluğunu övüyorlar. Tabiki seviniyorum. Kardeşlerin düşmanlığı felaket değil midir... Ailevi şekilde, yüksekdeki enli mindere oturmuş aile büyüğü benimde yaslanmamı söylüyor.

Önerisini kabul ediyorum çünkü başımı duvara yasladığından mikrofondan uzak. Yaklaşmazsam başka türlü kayıt yapamam.

Khokhlevi (Çağlıpınar); Konuşanlar: Vezni Aslan – Jijanidze (70 yaşında); Sözer Akdemir – Kosolidze.

Meskhadzebi; Meskhienti; Meskhieti; Lomadzebi; Lomienti; Gorgieti; Gorgadzebi; Khevradebi; Khevrienti; Komienti; Ukometi; Lomienti; Baljienti; Khusenoghlebi; Jeniglienti (Terekemelerden gelmişlerdir, Cengiz'den gelmişlerdir); Khoshalti; Dadakalo (çayır); Kurtskhalti/ Kvirtskhalti/ Kvirtskhalti (orman); Didtqe (orman, çayırlar); Vakitavi (tarlalar); Kvabiqeti (tarla, çayır); Samarile (tarla, çayır); Najuaevi ghele (çayırlar); Kvatabla (çayır); Parchienti (çayır); Bairi (çayır); Karisati ; Tkvelta (yayla); Agaruli (yayla); Komomta (otlak); Pikalati/ Pikaleti (otlak, çayır, orman'da var); Bakati/Bakatebi (çayır); Kvakhvretila/ Kakhretila (kayalar); Karisati; Sakareti, Kldis tavi (< Sakareti?); Ekluantı (çayırlar); Naqoranglevi (tarlalar); Gverda/ Gverday; Napetvari (tarla, çayır);

კაპანი/კაპანები/კაპნები (ტყე); გვიანური (ყანა); ნაფუძარი (ყანა); ვაკითავი (ყანა); საქსელავი (ყანა); ტილაძირი (ყანა); ბალათავი (ყანა); ლალანზი (ჭალა); ქვაბთი (ჭალა); კლდეჭრელი; არყინალი; საორწიო/სორწიო (ტყე); წუშპო (ჭალა); ჭალაძვევი; არჰავე; ბორცვათი (ჭალა); წისქვილიხევი (ჭალა); ზეწნიჭალა (ჭალა); კუსანთელაძე (ჭალა); შავტყე (ტყე); წვინტა (მთა); თეფეგობაგვერდი; ბოსტანავევი; ლამაძხევი; უწყლოფერდი; საკრავე...

მაჩხატეთი (თურქული სახელი არ ჰქვია, რამდენადაც მაჩხატეთი ადმინისტრაციულად შედის გოვლევიში); მთქმელი: ეფრეთდინ ღურმეში, 70 წლის (ადგილობრივთა თქმით: დარბაზიენთ ეფრეთდინაძე):

ჩახმახჩევი; დარბაზიენთი; ფოთუები; ხრუკები-თაბური, ანუ მელმიენთი//მელმიენთლები; გორგიეთკალო (ჭალა); ზედანასახლევი (ჭალა); ქვემანასახლევი (ჭალა); ღელიყანა (ყანა); ნაფლატები (გვერდიჭალა); ნაფლატითავი (ყანა); ჯავრიეთი (ყანა-ჭალა); კორძოტლა/კორძოტლაძე (ჭალეები); ტყიპირები (ყანები); ოკუები (ყანა); თავდაღმართები (ჭალა); კაკაბავრი ღელე; წისქვილები ღელე; ნაკალუები (საძოვარი); სამელიენთი (საძოვარი); ლარები (საძოვარი); საგორავა (საძოვარი); საყანური (საძოვარი); საბადური (საძოვარი); ჩაჰლიახო (საძოვარი); ჯომყუნავაკე (საძოვარი); ვანათი (საძოვარი); უშეთი (საძოვარი); ზაღლიპირაძე (საძოვარი); წმინდაკატრუანვაკე (საძოვარი); ნაცარასერი (საძოვარი); ტყისასროლი (საძოვარი); ლურღულეთი (საძოვარი); სამათვარიელო (საძოვარი); ჩხავრიეთი (საძოვარი); ზნელი (საძოვარი); ზნელი ვაკე (საძოვარი); წოწოლაქვა (საძოვარი); ნარინახო (საძოვარი); შაშვიდე (საძოვარი); რობანეთი (საძოვარი); ფაეჩხუნეთი (საძოვარი); ნალაზნები (საძოვარი); შაქოთლიენთი (ორი ტბა); ტაფები; სანადირო; ზელქეთი (ტყე, გრძელი ქედი?); შეღმაწყალი (ყანა-ჭალა, მიღმაწყალი); ბუჭეები (ჩაბუჭული ალაგი); ბუჭაძე (ყანეები); ხართავაძე // ვართთავაძე (ყანა); ასკილვანი (ჭალეები);

Kapani/Kapanebi (orman); Gvianuri (tarla); Napudzari (tarla); Vakitavi (tarla); Sakselavi (tarla); Tiladziri (tarla); Balatavi (tarla); Lazanzi (çayır); Kvabti (çayır); Kldechereli; Arqinali, Saortsio/Sortsio (orman); Tsumpo (çayır); Chalakhevi; Arhave; Bortvati (çayır); Tsikvilikhevi (çayır); Zetsnichala (çayır); Kusantela (çayır); Shavtqe (orman); Tsvinta (dağ); Tepegobagverdi; Bostanakhevi; Ghamakhevi; Utsqloperdi; Sakrave...

Machkhateti (idari olarak Khokhlev'e dahil olduğundan Türkçe adı yok); Konuşan: Efretdin Durmuş, 70 yaşında (yerlilerin deyişle Darbaziye Efretdin):

Chakhmakhchlebi; Darbziyenti; Potuebi; Khrukebitaburi yani Meghmienti // Meghmientlebi; Gorgietkalo (çayır); Zedanasakhlevi Naplatitavi (tarla); Javrieti (tarla-çayır); Kordozvla/Kordzoula (çayırlar); Tqipirebi (tarlalar); Okuebi (tarla); Tavdaghmartebi (çayır); Kakhavri ghele; Tsiskvilebi ghele , Nakaluebi (otlak); Samelienti (otlak); Gharebi (otlak); Sagorava (otlak); Saqanuri (otlak); Sabaduri (otlak); Chakhliakho (otlak); Joshqunavake (otlak); Vanati (otlak); Ukheta (otlak); Zaghlipira (otlak); Tsmindakatruanvake (otlak); Natsaraseri (otlak); Tqisasroli (otlak); Ghurghuleti (otlak); Samatvarielo (otlak); Chkhavrieti (otlak); Zneli (otlak); Zneli vake (otlak); Tsotsolakva (otlak); Narianakho (otlak); Shashvide (otlak); Robaneti (otlak); Paekhkhuneti (otlak); Nalaznenebi (otlak); Shakotlienti (iki göl); Tapebi; Sanadiro; Zelketi (orman,uzun sırt?); Sheghmatskali (tarla-çayır); Mighmatskali; Bucheebi (Chabuchuli alagi); Bucha (tarlalar); Kharitava // Atitava (tarla); Askilvani (çayırlar);

კატრუანი (ჭალა); კორდები; კარჩხავეტვევი; ოროშეთი (<ერუშეთი); ფოცხოვი; ვირისაკუარად (ჭალა); ჯეობა (ჭალა); ფიქლუანი (ყანა); გვერდები (ჭალები); ბერსათიბე (ჭალები); ჭიოთი (ჭალები); ხიზანავრი (ყანა); თავდაგმართი (<თავდაგმართი (კაკაბავრი იანიდან); დიდგულიწვევი (ტყე); ქარაფა; დიდღელე; შიშველფერდი...

დადლილნი დავბრუნდით, მაგრამ საღამოს სკოლის დირექტორი გველოდება ექსპედიციის ყველა წევრს. ძალიან მოსწონთ ჭედური “დედამვილობა”; ტკბილი, მეგობრული, სავსე სუფრა და გულითადი საუბარი; უფრო მეტყველი გულები, ვიდრე ენა.

გვიან საღამოს კი ისევ მხიარული ქორწილი ჩვენი სკოლის ეზოში და ბევრი სიანცე, სიხალისე, სილამაზე, ქართველობა, მეგობრობა, მისამართები...

ჩვენი ექსპედიციისთვის დღეს დიობანში ბოლო ღამეა, ამიტომ მეტ თავისუფლებას ვაძლევ; მთავარია, დილის 6 საათზე ყველა ფეხზე იყოს, თუნდაც ნუ დაწვებიან, საქმიანი ექსპედიცია მთავრდება; ახლა საექსკურსიო ნაწილი იწყება; ხვალ კი წინ: **ქვემო ფორტა/ხანძთა** (მგონია, შატბერდია!), **იშხანი, იუსუფელი; დორთქილისა (ოთხთა ეკლესია), ოშკი, ხახული, თორთუმი; პარხალი და სევდიანი გამომშვიდობება მეგობარ რამაზანთან...**

დასკვნის ნაცვლად:

იმერჯევის ექსპედიციის ამბების თხრობას **დღიურის ფორმა** დავუტოვე, თუმცა, წესით, იქ გატარებული დრო დღეებად არ უნდა დაიყოს: უფრო უპრიანი იქნებოდა, წუთობრივად თუ არა, საათების მიხედვით მაინც აგვესახა იქაური ჩვენი ცხოვრება თუ საქმიანობა, ვინაიდან ტაო-კლარჯეთში სხვადასხვაგვარი ემოციით თუ ქმედებით იყო დატვირთული **ყოველი წუთი** ჩვენი ცხოვრებისა (სხვა დროს, არაიშვიათად, დღეები კი არა, კვირები და თვეები აქვს აღამიანს ერთფეროვანი)... მთლიანობაში ექსპედიციის

Katruani (წყარ); Kordebi; Karchkhavetkhevi; Orosheti (<Erusheti); Potskhovi; Virisakuara (წყარ); Kheoba (წყარ); Pikluani (tarla); Gverdebi (წყარ); Bersatibe (წყარ); Chioti (წყარ); Khizanavri (tarla); Tavdagmarti (< Tavdagmarti (Kakabavri İnanidan); Didgulikhevi (orman); Karapa; Didghele; Shishvelperdi...

Yorgun döndük, fakat akşamleyin okul müdürü gezinin bütün üyelerini bekliyor. Dövme “anne-evlat”ı çok beğeniyorlar. Tatlı, dostça, dolu sofraya ve içden sohbet, dilden çok şey söyleyen yürekler.

Akşam geç vakitte ise okulun bahçesinde yine neşeli bir düğün, heves ve delidoluluk var. Güzellik, Gürcülük, dostluklar, adresler...

Gezimiz için Diyoan’da son gecemiz, bunun için daha fazla serbestlik veriyorum., önemli olan sabah saat 6-da herkes ayakta olsun, isterlerse yatmasınlar. Çalışma-faaliyet bitiyor, şimdi gezi tarafı başlıyor; yarın ise önümüzde Aşağı Porta / Khandza (sanırım Shatberdi!), İshani , Yusufeli, Dört Kilise (Otkhta Eklesia), Oshki, Khakhuli, Tortum, Parkhal ve hüzünlü vedalaşma dost Ramazanla...

Sonuç yerine :

Tao-Klarjeti gezimizim olaylarının anlatılmasına günlük formu verdim. Oysa kural olarak orda geçirdiğimiz zaman günlere bölünmemeli: Ordaki yaşantımızı dakikalara bölerek değilse bile saatleriyle anlatmamız daha uygun olurdu. Tao-Klarjetide’ki gezimiz, değişik duygu ve faaliyetlerle yüklü olduğu için (başka zamanda - sıklıkla - günler değil, haftalar ve aylar insan için aynı geçebiliyor) bütün olarak

თითოეული მონაწილისათვის ამქვეყნიური ცხოვრების ეს პერიოდი არის (და იქნება!) სევდიანი სიამაყისა და ტკივილნარევი ბედნიერების მუდმივი წყარო (თუ ცინცხალი მოგონებების ყვავილნარი)...

P.S. ისევ არტანუჯის ნოსტალგია: **ახლა არტანუჯის მიდამოებში ქართული აღარ ისმის. გორგასლის ციხე-სიმაგრის გრანდიოზულ ნანგრევებში ძველ ქართველ მცველთა მოღუშული სულელები ავსებენ ეთერს; ათასში ერთხელ, ჩვენსავით, ტურისტად და მომლოცველად დაბრუნებულ ქართველთა ხმიანობა თუ გაახარებს ციხე-ქალაქის ნაშალის ქვეშ მოყოლილ, შესაბამისად, ღრმადშენახულ ფესვებს და მათ მოდარაჯე სულელებს...** არსებული რეალობის ადეკვატური აღქმაც გაახარებს თურქეთისა და საქართველოსთვის მებრძოლ რაინდთა სულელებს: ჩვენს ამჟამინდელ სახელმწიფო ინტერესებსაც უნდა ვცეთ პატივი და ერთობლივად ავალორძინოთ ერთმანეთზე გადაჯაჭვული ქართველური და თურქული კულტურები; როგორც დიდი თამარის მეხოტბე სულმნათი შოთა რუსთველი ამბობს, “სიყვარული აგვამალლებს...”.

ele aldığımızda her bir katılımcı için dünyevî hayatın bu bölümü, hüznü övünçün ve üzüntüyle karışık mutluluğun edebi kaynağıdır (ve öyle kalır!)...

P.S. Yine Ardanuç’un nostaljisi: Şimdi Ardanuç civarında artık Gürcüce duyulmuyor. Gorgasali’nin kocaman kale-kent yıkıntılarında eski Gürcü kale koruyucularının “somurtkan ruhları” dolduruyor gündemi; Binde bir bizim gibi turist ve duacıların sesleri mutlu ederse kale-şehrin altında yatanlarını, buna bağlı derinde saklı köklerini ve koruyucu ruhlarını. Mevcut gerçekliğin eşdeğerde algılanması Türkiye ve Gürcistan için mücadele edenlerin asil ruhlarını sevindirir. Bizler şu andaki devlet yararlarına saygı göstermeli ve birlikte birbirine zincirlenmiş Gürcü ve Türk kültürünü daha da yükseltmeliyiz.

Büyük Tamar’ın insanın içini aydınlatan şairi Şota Rustaveli’nin dediği gibi “Bizi sevgi yüceltir...”.

დამოწმებული ლიტერატურა:

- ილ. აბულაძე, 1973** - ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
- გ. ელიავა, 1997** - გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1997.
- პ. ინგოროყვა, 1957** - პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბ., 1957.
- შ. ლომსაძე, 1975** - შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975
- ა. მაყაშვილი, 1991** - ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბ., 1991.
- საბა, 1991** - სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბ., 1991.
- საბა, 1993** - სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. II, თბ., 1993.
- შ. ფუტყარაძე, 1993** - შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.
- ტ. ფუტყარაძე, 2005** - ტ. ფუტყარაძე, ქართველები, ქუთაისი, 2005
- ქდსკი-ს მასალები** - ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში დაცული დიალექტოლოგიური მასალები.
- ქეგლ** - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VIII, თბ., 196.
- ო. ქაჯაია, 2002** - ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. III, თბ., 2002.
- ალ. ღლონტი, 1984** - ალ. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984.
- ი. ყიფშიძე, 1939** - ი. ყიფშიძე, ჭანური ტექსტები, თბ., 1939.
- დ. ჩუბინაშვილი, 1984** - დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984.
- ნ. ცეცხლაძე, 2000** - ნ. ცეცხლაძე, შავშეთ-იმერკვევის ტოპონიმია, ბათუმი, 2000.

Bakılan Kaynaklar:

- İl.Abuladze, 1973 – İl.Abuladze, Eski Gürcü dili Sözlüğü. Tb.,1973
- G.Eliava, 1997 – G. Eliava, Megrelce-Gürcüce Sözlüğü. Tb.,1997
- P.İngoroqva, 1957 –P.İngoroqva, Giorgi Merchule, Tb.,1957
- Sh.Lomsadze, 1975 –Sh. Lomsadze, Samtskhe-Javakheti, Tb.,1975
- A.Maqaşvili, 1991 –A. Maqaşvili. Botanik Sözlüğü, Tb.,1991
- Saba,1993 – Sulkhan – Saba Orbeliani, Gürcüce sözlüğü, C.II, Tb.,1993
- Sh.Putkaradze, 1993 – Sh.Putkaradze. Chveneburlerin Gürcücesi, Batumi, 1993
- T.Putkaradze, 2005 –T.Putkaradze, Kartveller (Gürcüler), Kutaisi, 2005
- Kutaisi Akaki Tseretli Devlet Üniversitesi Diyalektoloji Bilimsel-araştırma Enstitüsünde müdafaa edilmiş belgeler
- KEGL - Gürcü dili Sözlüğü. C. VIII, Tb., 1960
- O.Kajaia, 2002 – O. Kajaia, Megrelce-Gürcüce Sözlüğü C.III, Tb.,2002
- Al.Ghlonti, 1984 – Al.Ghlonti, Gürcü Lehçeler Sözlüğü, Tb.,1984
- İ.Qipshidze, 1939 –İ.Qipshidze, Chan Tekstleri, Tb.,1939
- D.Chubinashvili,1984 –D. Chubinashvili, Gürcüce-Rusça Sözlüğü, Tb.,1984
- N.Tsetskhladze, 2000 – N. Tsetskhladze, Shavshat – İmerkhevni Toponomiası, Batumi, 2000

გამოცემაზე პასუხისმგებელი პირები:

ასისტ. პროფესორი **მაია მიქაუტაძე**
ასისტ. პროფესორი **გიგა ქამუშაძე**

თურქულად თარგმნა შოთა ჯაფარიძემ

ტექნიკური ჯგუფი: **მალხაზ დოგრაშვილი**
ქეთევან ბაქრაძე
ნატალი კობაძე

yayımdan Sorumlu Kişiler:

Asistan-Profesör: Maia Mikautadze
Asistan-Profesör: Giga Kamuşadze

Çeviren: Şota Caparidze

Teknik Yayıncılar: Malkhaz Dograşvili
Ketevan Bakradze
Natali Kopadze